

VIGILIA

1 9 7 3
február

2

HA MEG NEM
MOSLAK TÉGED,
SEMMI KÖZÖD
NINCS
ÉN
HOZZAM.

János evangéliuma 13,8-9.

Boda László
Véletlen és fejlődés

Lapok az egyház történetéből

Adalékok egy dogmafejlődéshez (Kis György), **A szentmise a középkori magyar liturgiában** (Szigeti Kilián), **A hazai hódoltság vatikáni források tükrében** (Vanyó Tihamér), **Regöly** (Hegedűs László), **Winkler Mihály életútja** (Galambos Ferenc), **A XVII. század énekelt dallamai** (Volly István), **A volt pápai „kollégium”** (Szj Rezső), **Középkori kerektemplomok** (Pogány Gábor)

Dévényi Iván
Kondor Béla (1931-1972)

Hegyi Béla: **Beszélgetés Pilinszky Jánossal**, Síki Géza: **A költő legújabb verseskötetéről**, Kondor Béla: **Pilinszkynek ajánlott művek**

Honthy Hanna
Levél a Szerkesztőhöz

Műmelléklet

BODA LÁSZLÓ	Véletlen és fejlődés — — — — —	73
HÉVIZY KLÁRA	Az ifjúság dicsérete, Belül, Kimenekülten, Folyamatok (versek) — — — —	78, 128
***	Lapok az egyház történetéből — — — — —	79
KIS GYÖRGY	Adalékok egy dogmafejlődéshez — — — — —	80
SZIGETI KILIÁN	A szentmise megújított liturgiájának előzményei a középkori magyar liturgiában — — — — —	84
VANYÓ TIHAMÉR	A hazai hódoltság vatikáni források tükrében — —	88
HEGEDŰS LÁSZLÓ	Regöly. Egy egyházközség emlékei — — — — —	97
GALAMBOS FERENC	Egy lelkipásztor és népnevelő a XVIII. században — —	106
VOLLY ISTVÁN	A XVII. század énekelte dallamai — — — — —	111
SZÍJ REZSŐ	A volt pápai „kollégium” — — — — —	114
KONDOR BÉLA	Kompozíció angyallal, Kis triptichon — — — — —	118
POGÁNY GABOR	Középkori kerektemplomok — — — — —	119
DÉVÉNYI IVÁN	Kondor Béla — — — — —	120
PÁLOS ROZITA	Tények, Kint és bent, Asylum (versek) — — — — —	122
TÓTFALUSY ISTVÁN	Madarat tolláról... — — — — —	129

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Pilinszky Jánossal (<i>Hegyi Béla</i>) — — — — —	123
--	-----

NAPLÓ

Honthy Hanna: Levél a Szerkesztőhöz — 131; *Siki Géza*: Könyvek között (Pilinszky János: Szálkák) — 131; *Czére Béla*: Színházi krónika (Liliom) — 134; *D. I.*: Képzőművészet (Budapesti kiállítások) — 136; *Rónay László*: Zenei jegyzetek (Egyházzenei események; Lemezfigyelő) — 137; *Ungváry Rudolf*: Filmek világából (Pszichológiai filmek) — 139; *Balássy László*: Rádió mellett (Az ember tragédiája) — 142.

NAPJAINK

Fegyverszünet Vietnámban — — — — —	130
------------------------------------	-----

Idegen nyelvű tartalomjegyzék — — — — —	144
---	-----

A címlapon *Berki Viola* rajza, a műmellékleten *Kondor Béla* munkái.

Felelős szerkesztő: RÓNAV GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098, 188-068. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, vagy bizományos útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5.00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

VÉLETLEN ÉS FEJLŐDÉS

Új probléma az evolúció értelmezésében

Jacques Monod, a Nobel-díjas francia biokémikus nagy visszhangot keltő könyvvel lepte meg a tudományos világot, de még inkább a filozófiai kérdések iránt érdeklődők táborát. Könyvének címe: *A véletlen és a szükségszerűség* (Le hasard et la nécessité. Paris, 1970). A kötet igen nagy példányszámban, francia, német, angol és olasz nyelven jelent már meg. Számos kritikai hozzászólásban kapott visszhangot a szaktudomány, a filozófia, valamint a teológia részéről. Maga a könyv természetbölcseleti célkitűzéssel íródott, mint arra alcíme is utal (*Essai sur la philosophie naturelle de la biologie moderne*). Az élet fogalmát és kibontakozását kísérli meg a modern molekuláris biológia eredményei alapján értelmezni.

A jelen tanulmány célja nem az, hogy Monod könyvét ismertesse. Megteszi ezt a *Méreg* 1972-es évfolyamának 2. száma, mégpedig igen részletesen, megtoldva a különböző kritikák elemzésével is. Nem szándékunk szaktudományos vonatkozásban vitába szállni a szerzővel, mert erre csupán a biokémia szakembere vállalkozhat. Az sem lehet célkitűzésünk, hogy Monod könyvének egészét tartsuk szem előtt, amikor a fölmerülő problémákra válaszolunk. Ehhez újabb kötetre volna szükség. Monod ugyanis nem áll meg az élet kialakulásának, továbbá az élő szervezetek ontogenetikai és filogenetikai kibontakozásának kérdéseinél. Nem tud ellenállni a kísértésnek, amely az ilyen alapvetőnek tűnő megfigyelések esetén típusosan jelentkezik. A természetbölcselet keretein messze túllépve, az emberi kultúra egészére is kiterjeszti következtetéseit. Ebben Comte és Freud mellett nyilván Teilhard de Chardin hatása is közrejátszik, s észrevehetően növeli a könyv kelen-dőségét. Ami azonban Teilhardnál sokrétűen megragadott, következetes életmű, az Monodnál függelékszerű hozzátoldásnak hat. Nem is válik előnyére. A kötet nagyobbik — valóban természetbölcseleti vonatkozású — részét azonban igen jele-tős lépésnek kell elismernünk, akkor is, ha magával az értelmezési móddal nem értünk egyet. A jelen tanulmány célja tehát az, hogy megkeresse Monod gondolatmenetének gyökereit, és kísérletet tegyen arra, hogy a keresztény gondolkodás szelle-mében megadja a választ az alapproblémára, lehántva mindazt, ami mellékes vagy túlbonyolított, mindazt, ami csupán a biokémikusok számára közérthető.

Monod és a DNS forradalma

Hogy megértsük Jacques Monod gondolatmenetét, ismernünk kell szellemi alap-állását és szándékát. Akárcsak Teilhard hatásánál, vele kapcsolatban is kimutat-ható: gondolatainak különös tekintélyt kölcsönöz korunkban az a tény, hogy ne-ves szaktudósról van szó, aki a modern biológiában sokoldalú tapasztalati ismeret-ekkel rendelkezik. Lwoffal és Jacobbal együtt ő tisztázta, milyen kémiai folya-matok irányítják a sejt anyagcserejét az öröklési állományba írt információk révén. Ehhez a fehérjék felépítésének (proteinszintézis) genetikai vezérlését is meg kellett fejteni, ami alapvető fontosságú felismerés a molekuláris biológiában. Fi-lozófiai vonatkozásban Albert Camus ateista egzisztencializmusa hat rá. Ennek ered-ményeként látja ő is az ember megjelenését „összefüggéstelen hatások következmé-nyének”. Gondolkodására azonban még ennél is nagyobb befolyással van a struk-turalizmus. Chomsky nyomán könyvében azt vallja, hogy a nyelv szerkezete — mintegy a közös információs programozottság következtében — velünk születik. Erre utalna a legkülönbözőbb nyelvek lényegileg azonos struktúrája. Lévi-Strauss hatását mutatja, hogy a nagy „animista, vitalista rendszereket” elmarasztalja, úgy mutatva be azokat, mint a gondolkodás fejlődésének „öszövétségét”. (Jellemző, hogy ebben a tekintetben azonos keretbe sorolja Marxot és Teilhard de Chardint.) De erre a hatásra vezethető vissza sajátos filozófiai alapállása is, melyet legszíveseb-ben *kibernetikai materializmusnak* neveznénk. Ez az irányzat — mint azt Lévi-Strauss kifejezetten elismeri — rokon az elmúlt századok mechanista materializ-musával. A „kibernetikai” szó alkalmasnak mutatkozik arra, hogy Monod állás-pontját terminológiailag is jellemezze, egyúttal pedig elkülönítse mechanista ro-konától.

Jacques Monod-t tehát úgy lehetne bemutatni, mint kiváló szaktudóst, aki egyben filozófus, aki természetbölcséleti munkájában a modern biokémia és a strukturalizmus kibernetikai szemléletét kísérli meg az élet értelmezésénél következetesen végigvinni, elébe helyezve a véletlent a szükségszerűségnek és a célirányosságoknak. Ezzel az evolúció értelmezéséből nem csupán a teilhardi teremtés-konceptiót zárja ki (miközben fönttartja valamilyen — előzetes tervezéstől ment — „abszolút teremtés” lehetőségét), hanem kirekeszti a dialektikát s vele az „élő anyag” marxista fogalmát is. Monod tehát — merész D'Artagnan-i gesztussal — egyszerre dobta oda a kesztyűt a keresztény bölcséletnek és a dialektikus materializmusnak.

De hát honnan ez a magabiztosság: két ilyen ellenfelet egyszerre kihívni? Nyilván nem elég ehhez a strukturalista eszének ingatag divatja. Több kell hozzá. S ezt a többletet jelenti Monod számára a modern biokémia alapos ismerete, valamint a törekvés elgondolásának ilyen irányú részletes megalapozására. Igazi jelentősége is abban van, hogy elsőnek jutott el oda, ahová a természetbölcséletnek el kellett jutnia: az evolúció biokémiai szempontból való — tehát a DNS-re épülő — végig gondolásához. Hogy azonban ezt megértsük, reflektálnunk kell a szaktudományos előzményekre.

Sokat írtak már arról, hogy Cricknek és Watsonnak a DNS kettős spiráljával kapcsolatos felfedezése mekkora forradalmat idézett elő a biológiában. A felfedezés jelentősége ugyanis közismerten több irányú. Ennek nyomán veszi kezdetét a modern molekuláris biológia. Magyarazatot nyer általa az egyedfejlődés (ontogenezis) során rejtvénynek mutatkozó sejtindividuáció (amely a megtermékenyített petesejt állományában előre beprogramozott). Alapvetőnek mutatkozik az átöröklés szempontjából (vö. genetikai kód), illetőleg a fajok evolúciójának magyarázatánál (minthogy a fejlődést előrevivő mutációk valamiképpen a DNS-ben tárolt információk változására vezethetők vissza). Mindehhez külön problémaként járul az említett felismerések *filozófiai következménye*, nevezetesen az a kérdés: milyen bölcséleti értelmezés számára tekinthetők kedvezőnek a DNS-el kapcsolatos szaktudományos eredmények? Monod — mint már említettük — a strukturalista kibernetizmus számára igyekszik ezeket kiaknázni. De vajon igazolják-e őt ezek a tudományos eredmények?

Monod elgondolásának lényeges pontjai

Miután vázlatos fogalmat alkothattunk a neves biokémikus szellemi alapállításáról, nem tarthatjuk meglepőnek, ha Descartes és a modern kibernetikai szemlélet hatására az *élőlényeket maga is gépeknek tekintő, melyek struktúrájukban és funkcióikban különböznek egymástól, valamint az élettelen természet tárgyaitól*, például a kristályoktól (Les êtres vivants sont des machines chimiques. 59 o.). Számára döntő jelentőségű a kémiai elrendezés. Az élő szervezetekben eszerint különböző aminosavakból felépült (polimerizált) egyszerű fehérjék (proteinek) tárolják azokat a vezérlő információkat, amelyek az élőlény struktúráját és funkcióit hivatottak irányítani, hasonlóan a kibernetikai rendszerekhez (59. o.). A legjelentősebb szerepe ebből a szempontból a DNS-nek, a dezoxiribonukleinsavnak van (a francia nyelvben ADN=acide désoxyribonucléique). Monod tehát a minőségi különbségeket mennyiségi különbségekre vezeti vissza (26. o.), vagyis a szerkezeti mozzanatnak, a kémiai kötésnek tulajdonít meghatározó jelleget az élet valamennyi megnyilvánulásában, az embert is beleértve (anyag és szellem dualizmusát csak a szavak gyakorlati használatát illetően fogadja el; hajlama szerint monista).

Mik tehát azok az alapvetően lényeges pontok, amelyek filozófiai vonatkozásban jogos kritikát váltanak ki a kérdéseket mérlegre tevő olvasókból?

1. Elsősorban a *módszere* az, amely „objektivitás elvével” (32.o.) tisztázatlannak, sőt összekuszáltnak mutatkozik. Monod abból indul ki, hogy *a természet adott (= objektív), nem pedig tervezett (= projektív)*. Ez kétségtelenül a strukturalista módszer alkalmazása (17. o.). Lényege az, hogy a dolgokat tárgyaknak kell tekinteni (függetlenül létrehozójuktól), és tudományosan csak annyiban kell számításba venni, amennyiben azok kibernetikailag formulázhatók. Mindez rendben is lenne, ha szaktudományos módszerről van szó. *Nem lehet* azonban *követelmény a filozófia számára*. Monod pedig filozófiailag vizsgálja az említett biológiai problémákat, s a filozófusnak jogában áll fölvetni a célirányosság kérdését, akár az egyes életfolyamatokkal, akár a fejlődés egészével kapcsolatban. Maga Monod is lényegében ezt teszi, amikor a célosság (téléonomie) fogalmát alkalmazza a természet programozottnak elismert folyamataira, miközben harcol az ellen, hogy a célirányossági

(s vele az előre-tervezettség) szempontot végső magyarázó elvnek tekintjük. Sőt ezt a természet egészére vonatkozóan sem tagadja, hiszen a célosság „nem-létét” (*la non-existence d'un projet*) szerinte sem lehet kimutatni. Álláspontja azonban az, hogy ennek megállapítása (pro és kontra) túlmegy az általa vázolt, „objektív tudományosság” határain (33. o.).

De hát akkor végül is filozófusként, vagy pusztán természettudósként kívánja Monod értelmezni a fölmerülő kérdéseket? A jelek szerint hol így, hol úgy. S nem vezeti-e őt félre módszertanilag az a strukturalizmus, amely még a művészi alkotásokat is csupán tárgyként vizsgálja, mellőzve „projektív” jellegüket, vagyis azt, hogy bennük valamilyen alkotói terv öltött testet? (vö. A strukturalizmus irányvonalai és a keresztény gondolkodás. Vigília, 1969/292.). Az „objektív tudományos módszernek” ilyen önkényes értelmezése, ilyen beszűkítése ugyanis szinte már naivnak hat, amikor föl-fölbukkan benne a filozófiai előítéletek apriorizmusa. Ez utóbbira jellemző például egyik „ex cathedra” kijelentése: „szükségszerű követelmény, hogy a bioszférában minden újnak, mindenfajta teremtésnek egyetlen forrása a véletlen. A tiszta véletlen, egyedül a véletlen az abszolút, de vak szabadság, amely a fejlődés csodálatos épületének is egyetlen gyökere” (127. o.). Ez a végérvényesnek szánt kijelentés inkább az elfogult filozófust jellemzi, mint a tudóst. Van benne bizonyos prófétai hangsúly is. Költőinek csak azért nem lehet mondani, mert a költő óvakodnék az olyan képzavartól, hogy az „épület gyökéről” beszéljen (*la racine du prodigieux édifice de l'évolution*, 127. o.). Ez utóbbi lényegtelen stílári kisiklás. Nagyobb baj az — már ti. a szerző szempontjából —, hogy Monodban a filozófus korántsem egyenrangú a biokémikussal. Erre — az említett módszertani következetlenségek után — a továbbiakban szeretnénk rámutatni.

2. A véletlenre alapozott elmélet szempontjából fontos az *élőlények fogalmi elkülönítése az élettelenektől*. Ebben következetes alapállásához: nem fogad el semmiféle „életetvet”, de éppígy visszautasítja az „élő anyag” fogalmát is. Az ilyen fogalmak az „animizmusra és vitalizmusra” emlékeztetik, melyek „egzorcizálását” Monod fontos feladatának tartja. Nem esik azonban abba a hibába, hogy az élőlényben csupán bonyolultabb struktúrájú anyagi tárgyat lásson. Az élettelen világgal szemben elismeri az élő szervezet sajátos jellegét. Három lényegi vonást jelöl meg:

a.) *célosság* (téléonomie), vagyis olyan előre-programozottság, melynek következtében az élőlény struktúrájában és funkcionalitásában tervet valósít meg;

b.) *öntevékenység* (morphogénese autonome), vagyis az, hogy az élő szervezet önálló és bensőséges részfolyamatok által alakítja ki saját struktúráját;

c.) *változatlan ömreprodukálás* (invariance reproductive), vagyis az a képesség, melynek révén az élőlények a struktúrájukban tárolt információkat a szaporodás során úgy tudják továbbadni, hogy azonos információ-tartalmú utódokat hoznak létre (26. o.). Az utódok eszerint gépies pontossággal megismétlik az információk tárolásának és továbbadásának módját. Ez a gépies biológiai folyamat (genetikai kód-továbbadás) pedig változatlan. Tehát kizárna mindennemű fejlődést, ha külső, zavaró körülmények nem játszanának közre. Ez képezi Monod egész elgondolásának egyik — ha ugyan nem a legfőbb — sarokpontját. Nem nehéz azonban észrevenni e pontnál sem a filozófus említett önkényességét. A „reproduktív invariancia” fogalmát ugyanis már eleve úgy alakítja ki, hogy ezzel saját elméletének malmára hajtja a vizet.

3. Az előbbieknél alapján most már világossá válik előttünk Monod könyvének alapproblémája, illetve az általa adott „megoldás”. Ő ugyanis az *élet keletkezésének és filogenetikus kifejlődésének, vagyis az evolúciónak értelmezésénél a véletlent jelöli meg mint végső magyarázatot* (hasard essentiel, jeu gratuit).

A kötet tulajdonképpen egyetlen tételben adja elénk a szerző alapintuícóját, mely ilyen fogalmazást nyer: „az invariancia szükségképpen megelőzi a teleonómiát” (l'invariance précède nécessairement la téléonomie, 37. o.). Ez azonban zavart kelthető, matematikus, rossz megfogalmazás. Kettős vonatkozása van ugyanis. Vonatkozik az élet keletkezésére és magára az evolúcióra. De egyikre sem érvényes.

a.) Ami az *élet keletkezésére* való vonatkozást illeti, a tétel azért nem fogadható el, mert állítása triviális önellentmondás. Az invariancia itt nem előzheti meg a teleonómiát, hiszen Monod mindkettőt az élő struktúrák legsajátosabb ismertető jegyének, lényegi tulajdonságának tekinti. A kettő tehát *együtt* jellemzi az élőlényeket (deux propriétés essentielles qui caractérisent les êtres vivants: l'invariance reproductive et la téléonomie, 30. o.).

A kérdés ebben a vonatkozásban nem az, hogy melyik az elsődleges tulajdonság a kettő közül, hanem az, hogy mi alakította ki a kettőt együtt. A kérdés az: *mi hozta létre az első DNS-t, a megfelelően tárolt információkkal (kódok), valamint az információk gépies pontosságú és változatlan átültetésének képességével?* Honnan van tehát az első „szótár”, illetve „szövegekönyv”, amely az egyedfejlődés utódsejtjeinek szerepére vonatkozó utasításokat, valamint az átöröklés ismétlődő mechanizmusának előírásait valamilyen formában már tartalmazza?

Monod világosan látja ezt a kérdést és tiszteletreméltó tárgyilagossággal elismeri, hogy a legnagyobb probléma épp „a genetikus kódnak és az átvitel (*traduction*) mechanizmusának eredete”, valamint egyetemessége (159. o.). Sőt nem egyszerűen „probléma” ez, hanem egyenesen „rejtvény” (*énigme*). Ennek megoldására ismét a véletlenhez folyamodik. Úgy könyveli el az első DNS-struktúra megjelenését, mint a természet megfejthetetlen szerencsejátékának (*jeu gratuit des forces physiques*) egészen kivételes eredményét (*roulette de la nature*, 138. o.); így mondhatnánk: a „véletlen” csúcsteljesítményét. Megfelelkezik azonban arról, hogy a véletlennek — sorozatban produkált — csúcsteljesítményei (az egysejtűtől az emberig) már nem tekinthetők véletlennek. A „véletlen” szabályszerű visszatérése mögött ugyanis törvényszerűséget kell felismernünk.

Ha tehát Monod helyesen fogalmaz, első tétele ez lenne: a véletlen megelőzi és magyarázza az invariancia meg a teleonómia tulajdonságával megjelenő élőlényeket. A második tétele pedig szabatosan így fogalmazható: a véletlen az invariancia segítségével magyarázza az evolúciót.

b.) A helyzet ugyanis az, hogy Monod tételének megfogalmazása az evolúcióra vonatkozóan sem érvényes. Maga tiltakozik az ellen, hogy az evolúciót „tervezettnek”, előre-programozottnak, tehát „teleonómnak” tekintsük. Az, hogy a fejlődés során egyre célszerűbb struktúrák jelennek meg — és ő a „teleonómián” a tétellel kapcsolatban ezt érti —, mellékvágányra tereli a problémát.

A helyes megfogalmazás és vele az igazi szenzáció ebben a tekintetben az, hogy Monod az egész *filogenetikai evolúciót a molekuláris biológiára hivatkozva szintén a véletlennel magyarázza*. Az invariancia így nemcsak megelőzi az evolúciót, hanem tulajdonképpen már majdnem kizárja és szinte érthetatlenné teszi. Ebben a vonatkozásban kerül igazán szembe Jacques Monod Engelsszel, Bergsonnal és Teilhard-ral (53. o.). Mindhárom filozófus ugyanis az élet lényegi tulajdonságát látja a fejlődésben. Monod viszont azt vallja, hogy az evolúció nem „tulajdonsága” az életnek, hanem az élő struktúra tökéletlenségének következménye (130. o.). Az élőlények a genetikai mechanizmus révén minden áron meg akarják tartani eredeti struktúrájukat. A külső, fizikai hatások azonban zavart okoznak a DNS-ben (*perturbation*). Az evolúció eszerint „véletlen balesetek” következménye. A szükségszerűség ugyanis követi a véletlent, mert a DNS-ben keletkezett zavart a „másolás” átveszi és gépies pontossággal generációknak adja tovább. Ez a „konzervált” vagy „fogyul ejtett” véletlen fogalma. Az invariancia ugyanis most már az új információk szolgálatába áll, hogy azokat továbbítsa genetikailag. Egy hasonlat megvilágítja a jelenséget. Gondoljunk arra, hogy egy kézirat szövege nyomdába kerül. Ha a szedésbe véletlen folytán több hiba csúszik és ezt nem javítják ki, a nyomdagép százezres vagy milliós példányszámban gépies hűséggel már a hibás szöveget sokszorosítja. A hiba a véletlen következménye, de a sokszorosítás már szükségszerű (legalábbis ahogy Monod kifejti).

Abban igaza van, hogy a *fejlődés biokémiailag rejtélyes*. Ezt a rejtélyt azonban Monod nem oldja meg, csupán nagyítóüveg alá teszi. Mert a logikát alapjaiban kérdőjelezi meg az olyan állítás, miszerint a fejlődés fokozódó tökéletesbülése hibának, tökéletlenségnek köszönhető (130. o.). Vajon várható-e, hogy sajtóhibák sorozata a gyenge vagy közepes verset zseniális költeménnyé alakítsa? És ha ezt valaki lehetségesnek tartja, — egy témába vágóbb hasonlattal — vajon várhatja-e, hogy az elektronikus gépbe becsúszott programozási hibák tökéletesítik az eredményt, s egy mérnöki terv hibái nyomán tökéletesebb hidak vagy járművek jönnek létre? Monod álláspontja kétségtelenül a szenzáció erejével hat, de a biokémiára való hivatkozásai ellenére sem győzi meg a tárgyilagosságot.

Válasz Monod elméletére

A *véletlen és a szükségszerűség* című könyvre a keresztény bölcselek és teológusok közül többen válaszoltak. Meg kell kísérelnünk, hogy ezt a választ most az elmondottakhoz kapcsolva fogalmazzuk meg és a lényeges pontokra irányítsuk.

1. Monod könyvének szinte bestseller-szerű sikere arra mutat, hogy olyasmit fogalmazott meg, ami már a levegőben lógott. S ez önmagában is nagy pozitívum. Ő az, aki teljes következetességgel veti föl és próbálja megoldani az élet filozófiai alapproblémáit a modern biokémia szempontjaival; végsőként leegyszerűsítve így mondhatnánk: a DNS-sel. Ezt az érdemét akkor is el kell ismernünk, ha megoldásával nem értünk egyet, ha — P. Erbrichhez és P. Leroyhoz csatlakozva — erősen hiányoljuk a Monod alkalmazta tudományos módszer kellő nyitottságát. A DNS-ben és ezzel a biológiai információk területén ugyanis még sok a meg nem-fejtett részletkérdés ahhoz, hogy olyan magabiztos következtetéseket vonjon le bárki is, mint *A véletlen és a szükségszerűség szerzője*. (Élég említeni pl. azt a legújabb felismerést, mely szerint a Monod által is taglalt biokémiai folyamatoknál nem mindig tekinthető kiindulópontnak a DNS!)

2. A fölvetett problémák megkívánják, hogy részünkről is tisztázzuk *a véletlen fogalmát és hatáskörét*. Számunkra a véletlen „nem várt”, „nem vélt” eseményt jelez. Ebből a szempontból relatív fogalom: az eseményt megítélő személyhez viszonyul. Csatlakozunk e tekintetben H. Sachse megállapításához. Ő azt mondja: „Azokat az eseményeket nevezzük véletlennek, melyeket nem tudunk megokolni”. Monod nyilván nem erre gondol, hanem az objektív vagy — ahogy ő nevezi — „esszenciális véletlenre”, vagyis az egymástól teljesen független oksági sorok hazárdjáték-szerű találkozására (128. o.). Ilyen értelemben hivatkozik a modern fizika statisztikai törvényeire is. Ám a statisztikai törvény is törvény. S a statisztikai törvények „emelkedő valószínűségében” (melynél a véletlen csupán „meléktermék”) a rendeződés célirányossága szintén kimutatható (vö. Nyíri Tamás: Véletlen, emelkedő valószínűség, fejlődés. Vigilia, 1965/521). A „véletlen oksorok” bonyolult, hierarchikus rendezettséget teremtő összjátéka tehát már nem lehet véletlen.

Monod — mint láttuk — *a véletlennel magyarázza még az evolúciót is*, meszesemenően eltúlozva a „természet hazárdjátékának” hatáskörét. A fejlődés ilyen magyarázatához ugyanis a véletlen csúcsteljesítményeként létrejött mutációk *egész sorát* kellene feltételezni, az egysejtűtől az emberig. „Szabályosan ismétlődő események sorozatát pedig semmiképpen sem mondhatjuk többé véletlennek” — jegyzi meg Nyíri Tamás (uo.). Így hát a keresztény gondolkodó teljesen mellőzni kénytelen a véletlen fogalmát? Szó sincs róla. Álláspontunk szerint a véletlen ugyan semmiképpen nem alkalmas fogalom arra, hogy akár a kozmikus-, akár a biológiai evolúcióban főszerepet kapjon, de elfogadható mint *mellékszereplő*. A véletlennel értelmezni lehet például a fajok variálódását, az egyedek akcidentális elváltozásait, de a korcs utódok és a különféle biológiai rendellenességek létrejöttét is. Ezt igazolják a mutációs kísérletek. A mesterségesen előidézett mutációk (hirtelen föllépő, esetleg öröklődő biológiai elváltozások) vagy akcidentális változásokat, vagy korcsokat eredményeznek. Az evolúciót egyik sem magyarázza meg. Nagyon érthető, ha a DNS-ben támadt zavartól a józan tudományos értékelés nem tökéletesebb generációk létrejöttét várja, hanem épp ellenkezőleg: a degenerációt; „hiszen — mondja F. L. Boschke — holmi íráshiba” ebben a rejtjelrendszerben az érintett élőlény számára végzetes következményekkel jár” (Hat nap alatt? 280. o.).

3. A véletlennel kapcsolatban azonban *a célirányosság* fogalma sem maradhat tisztázatlan. Teilhard-ral mi ezt tekintjük *a fejlődés főszereplőjének*. Értelmezésünk szerint ugyanis mind a kozmikus evolúció, mind az élő világ kifejlődése *valami felé tart; mégpedig a rendezetlennél a rendezett, a tökéletlennél a tökéletesebb állapot felé*. Az evolúciónak tehát célja van. Valljuk azt is — Aquinói Szent Tamással és Teilhard de Chardinnel —, hogy a fejlődés az ember megjelenésére irányul. S ezt a filozófiai álláspontot akkor sem szégyelljük képviselni a világban, ha Monod e nézetet idejéjmúlt „animizmussal vagy vitalizmussal” vádolja.

A jelen vizsgálódás kapcsán azonban szeretnénk, ha terminológiánkban végre elfogadottá válna és átmenne a használatba *a célszerűség és a célirányosság megkülönböztetése*. Ez a fogalmi elkülönítés ugyanis több félreértést kiküszöböl. A célirányosság eszerint a folyamat egészére, a célszerűség valamilyen részre vonatkozik. Így például célirányosnak mondjuk az evolúciót (akár ontogenetikusan, akár filogenetikusan formájában), célszerűnek a csontsejtek statikailag ideális elhelyezkedését. A kettő kapcsolatára vonatkozóan pedig megállapítható, hogy a célirányosban nem minden célszerű. A célirányos folyamat ugyanis mechanikus részfolyamatok közreműködésével is megvalósulhat (pl. a vitorlás célba érkezése a szél erejének felhasználásával).

4. Az elmondottak alapján szemléletesen ábrázolni tudjuk a Monodnál előforduló és a jelen tanulmányban is idézett három különböző filozófia álláspontját a fejlődést magyarázó alábbi fogalmak értékelésében:

dialektikus materializmus: *szükségszerű* — véletlen — célirányos;

keresztény bölcelet: *célirányos* — véletlen — szükségszerű;

Monod elmélete: *véletlen* — szükségszerű — célirányos.

Érdeemes ehhez még hozzáfűzni, hogy az — újabban gyakran használt — „biológiai információ”, illetve „programozottság” tulajdonképpen nem egyéb, mint a célirányosság modern, kibernetikai kifejezése (Martin Heisenberg).

5. Összegezésül arra a következtetésre jutunk, hogy Monod könyve egyúttal ízelítőt ad az „atomkor” kibernetikai látásmódjából is. Ez pedig a keresztény bölcelet terminológiája szempontjából sem közömbös. Vajon nem kívánczik-e az „Első Mozgató” helyébe az „Első Programozó” terminusa? S nem kell-e kísérleteznünk, hogy a létezés lépcsőfokait — Scotus Eriugena hajdani merészségével — újrafogalmazzuk? Ebből a szempontból — anélkül, hogy a hagyományos terminológiát mellőznénk — a következő ontológiai rangsort lehetne felállítani:

a. programozatlan Programozó (a teremtő Abszolútum),

b. programozott programozó (az elektronikus technikát megalkotó ember),

c. programozott nem-programozó (a kibernetikai gépek).*

a.) A teremtésnek az Abszolútumtól való irányítottsága szerintünk mind a kozmikus, mind a biológiai evolúcióra vonatkozik. Sőt a két evolúciós sor programozottsága között bensőséges kölcsönhatást tételezhetünk fel, a teremtés összehangoltságát. Mi tehát mélyebb összefüggést látunk ott, ahol Monod csak a felszín hazárdjátékát veszi észre.

b.) Az ember „programozottságával” kapcsolatban megjegyezni kívánjuk, hogy az bizonyos tekintetben szellemiségére is kihat. Nem determinizmus ez, hanem pusztán annak elismerése, hogy szellemiségünknel fogva is irányulunk valamire. A transzcendentális tomizmus szerint a Végtelenre, Szent Ágoston megfogalmazása szerint Istenre (vö. „Fecisti nos ad te...” = arra teremtettél minket, hogy feléd irányuljunk).

c.) Ami pedig az ember által „betáplált” gépeket illeti, a következőt jegyezzük meg: a „programozott nem-programozó” terminusa akkor is érvényes, ha egyszer majd önreprodukáló gépeket sikerül alkotni (ahogy egyes kibernetikusok remélik). A programozottság ugyanis ebben az esetben éppúgy az emberre megy vissza, mint ahogy az ember programozottsága végső fokon az Abszolútumra.

* A növények és állatok sem önálló programozók, hanem csupán a programozás továbbítói.

Az ifjúság dicsérete

Robogó, sötét, füstös éjszakán a tehervonat egyik kocsiján szűrősen nyikorgó salakhegyen ültünk mi hárman áhitattal. Sípolás, zörgés, rozsdás vasak romantikus összekoccanásai, — szénpor és füst ment a szemünkbe, — de boldogan és mit sem sejtve, szutykosan és mindent tudva leheveredtünk a salakdombra s néztük a szálló füst fölött az eget. Aztán egyszer csak leszálltunk.

Belül

Nagy lapokat piszkíts be nagy betűkkel és szaladj.

Kivágódsz a kapun a napfényes utcára a megfoghatatlan emberzönbe arra a bizonyos zenére és ők színesen elárasztanak téged mintha csillogó üvegbúra mögött szaladnának — ott vannak ismeretlenül minden sarkon és te mégis tudsz rólok mindent — meg szeretnéd fogni őket és megállítani de hát nem enged a síkos üveglap lecsúszik a kezed róla lecsúszik a napfényes városban ők pedig rohannak és nem tudják hogy belül te vagy a város a napfényes

HÉVIZY KLÁRA

Lapok az egyház történetéből

Korunk emberének érdeklődése, a hívő emberé is, elsősorban a ma és a mában megtervezett, vagy a mából kikövetkeztethető jövő kérdései felé irányul. Arra irányul a Vigiliáé is, anélkül azonban, hogy közben megfeledkezniék arról, amit az „egyház-történet” tág címszava alá foglalhatunk. Ezért adunk olvasóinknak időről időre ilyen jellegű számokat is: olyanokat, amelyekben a tanulmányok többsége egyháztörténeti kérdésekkel foglalkozik, egyháztörténeti kutatások eredményeit közli. Úgy gondoljuk, nem pusztán csak azért (bár ez sem lenne mindenestül elvetendő szempont), hogy kutatóink eredményei időnkint a szaktudományi folyóiratok természetszerűleg szűkebb körén túl is ismeretessé váljanak. Úgy véljük, van ennek gyakorlatibb értelme és haszna is.

A Zsinat megindította az egyházban az *aggiornamento* folyamatát. Ez — ma már mind többen és többen látják — nem csupán „újítás”, hanem — talán legalább akkora mértékben — „fölvújítás”: olyan szemléleté, gyakorlaté, magatartásé, amely eredetileg is megvolt, s aztán az idők folyamán, különféle társadalmi és egyéb okok következtében háttérbe szorult, sőt egy időre néha ki is veszett. A Zsinat számos gondolatát és kezdeményezését sokan épp azért fogadták bizonyos belső ellenkezéssel, mert nem ismerték eléggé a közvetlen előzmények előtti előzményeket, és történeti tudatuk (ha egyáltalán volt) nem ért messzebbre a konzervatív újszolasztikánál, esetleg a Tridentinumnál. Hogy csak a legkézenfekvőbb példára utaljunk: az új liturgiával szemben való kezdeti — ma már túlnyomórészt meghaladott — idegenkedés és a megszokott latin mellett való kardoskodás bizonyára kevésbé lett volna „magabiztos”, ha a latinnak éppen „ősiségére” hivatkozók tudták volna, hogy egy még „ősibb” gyakorlat hazánkban egyszer már beengedte a liturgiába a nemzeti nyelvet és lehetővé tette a hívő nép magyar nyelvű részvételét. És föltehetőleg a „dogmafejlődés” gondolata sem tűnnék annyira ingerlőnek, ha szélesebb körben és alaposabban ismernénk mind a történeti tényeket, mind az azokat föltáró és értelmező modern és régebbi irodalmat. Egyházképünk, egyházélményünk a Zsinatig olyannyira statikus volt (erősebben fogalmazva olyannyira elmeredett), hogy a Zsinat hozta egészséges élet egyeseiben és egyes területeken még mindig egyrészt a nyakló nélkül való újítás, másrészt a hagyománytagadás benyomását kelti. Holott szó sincs erről. Amiben élet van, az mozog, fejlődik; csak a halott dolgok mozdulatlanok. A történetírás célja sem a konzerválás, a bebalzsamozás, hanem ellenkezőleg: az élet, a növekedés folyamatának szemmel követése és tudatosítása. Ez ennek a többségében „egyház-történeti” számunknak az egyik vezérgondolata.

A másik: úgy véljük, múltunk részletesebb ismeretére vonatkozólag semmiféle, bármilyen kicsiny, vagy szűkkörű adalék sem lehet közömbös számunkra. A helytörténeti ismeretek fölbecsülhetetlen forrásai az úgynevezett „*historia domus*”-ok; ahol még megvannak, földolgozásuk bizonyára sok hasznos anyagot szolgáltathatnak a társadalomtörténet számára. Számunkban az érdeklődő erre is találhat példát és buzdítást.

Végül, lévén szó történelemről és történetírásról, egy harmadik gondolatot is föl kell vetnünk. Távlabbi és közelebbi múltunkra a világi történetírás rengeteg új adatot és szempontot halmozott föl, sőt a szintézisig is eljutott; bizvást mondhatjuk, hogy ma már egész történelmünket más megvilágításban látjuk. Mindmáig hiányzik azonban egy modern, a korábbi szemléletek sémáitól megszabadult egyháztörténet. A Vigiliának természetesen nem föladata, hogy ezzel foglalkozzék. Viszont hasábjai mindig nyitva állnak egy-egy ilyen kiértékelő tanulmány előtt.

ADALÉKOK EGY DOGMAFEJLŐDÉSHEZ

A modern teológia általánosnak mondható megállapítása szerint a szentségeknek a régi értelemben vett, közvetlen krisztusi alapítása nem olyan egyszerű kérdés. Korunk nagy hittudósai, Karl Rahner (Kirche und Sakramente, Freiburg, 1960) elveti például azt a felfogást, miszerint Krisztus az utolsó vacsorai cselekmény ismétlésének meghagyásával (Lk 22,19) alapította volna a papi szentséget (egyházi rendet). Szerinte Krisztus az egyháznak mint „összentségnek” életbe hívásával (Ürsakrament) alapította meg a többi szentséget is. Az egyház a szó legszorosabb értelmében jele és egyben közvetítője (*significat et efficit*) a megváltás kegyelmeinek. Ezért nevezhető összentségnek. Benne képességszerűen adva van az összes többi szentség, s csak ennek az élő és fejlődő szervezetnek kell ezeket aktualizálni. Úgy mint a csecsemő szervezetében képességileg benne van az évek folyamán belőle kifejlődő felnőtt embernek minden alakulása. Hasonló elképzelése volt G. Tyrellnek is az egyes szentségeknek az egyházból mint összentségből való kifejlődéséről (Christianity at the cross — roads, 1909).

Rahner szerint az egyház Krisztustól kapott lényegi megbízatása folytán fejlesztette ki és különítette el, a minden hívőnek általános papságától különböző — papi szentséget (vö. Peter Bläser: Theologisches Jahrbuch, Leipzig, 1965. 214 o.). A modern teológia általánosnak mondható véleménye az, hogy „a különleges egyházi hivatal szervezete ma nem problémátlan képződmény. A mai teológia már alig tartja azt, hogy az egész, differenciált hivatali struktúra Krisztus kifejezett meghagyásaképpen jött volna létre”. Nem kétséges, hogy az atyák még összehasonlíthatatlanul erőteljesebben hangsúlyozták az összes hívek egyetemes papságát, mint — főképp a reformáció visszahatásaként — a tridenti zsinat teológusai, illetve a Tridentinum utáni teológia egészen a II. vatikáni zsinatig.

Szent Ágoston például úgy nyilatkozik, hogy „minden keresztényt papnak nevezünk, mert tagjai az Egyetlen Papnak, Krisztusnak”. Mindnyájan fel vannak kenve titokzatos kenettel, ezért hívja őket Szent Pál „szent népnek, királyi papságnak” (De civitate Dei 20, 10.). Aranyszájú Szent János szerint: „Az eucharisztia mindenkinek közös java. Azt nemcsak egyedül a pap mutatja be, hanem vele együtt az összes hívek” (Homilia ad 2 Cor. 18,3. PG. 61,527). Az ókor és középkor véleménye az volt, hogy a szentségeket nem csupán a „papi rend” tagjai (*Amtsträger*) szolgáltatják ki a híveknek; a szentségi cselekmény végrehajtásához a hívek köznyöngése is szükséges” (Karl H. Schelke: Dienste u. Diener in den Kirchen der neutestamentlichen Zeit: Theologisches Jahrbuch, Leipzig, 1970. 267-276).

A hazánkban is jólismert J. Feiner professzor szerkesztette kitűnő, új üdv-történeti dogmatika szerint Szent Lukács, az Apostolok Cselekedeteinek szerzője, a fiatal egyház tagjait „testvérek” (*adelphoi*) nevezi, akik közül kiválik a karizmatikusok és a tisztséget viselők csoportja anélkül, hogy a testvéri közösséget zavarnák. A karizmatikusok közül Lukács kiemeli a prófétai adománnyal bírót, s róluk azt állítja, hogy „vezető szerepet tölthettek be a testvérek között” (*Apcs 15,22*). Az egyik ilyen prófétai adománnyal bíró testvér Fülöp volt, akinek „négy prófétai tehetséggel megáldott hajadon lánya volt” (*Apcs 21,9*). Heinrich Schlier szerint „az a tény, hogy az egyház a Lelket befogadottakból állott, nem jelenti azt, hogy a ‚hivatal’ fogalma ismeretlen lett volna számukra, noha az még természetesen nem volt benne kifejlődött állapotban, és Szent Lukács sem érdeklődött nagyon iránta” (*Mysterium salutis, Grundriss heilsgeschichtlicher Dogmatik, 4/1. Kirche nach Lukas, Einsiedeln 1972. 133. o.*).

A próféták általában erőteljesen küzdöttek a merev vagy formalisztikus tanok, illetve rítus-szokások ellen és ezért nem ritkán összeütközésbe kerültek a vallási szervezet hivatalos képviselőivel. Ez annál is inkább megtörténhetett, mert hi-

szen gyakran laikusok, sőt — mint láttuk — némelykor nők voltak, akiket „a hivatalos szerverek” már ez okból sem akceptáltak. (Osmund Schreuder: *Gestaltwandel der Kirche*, Olten, Freiburg i. Br. 1967. 100. o.) Josef Ratzinger szerint is: „Alig vitatható, hogy kezdetben nehéz egységes szabályszerűséget felfedezni a katolikus életnek (szolgálatnak) meghatározott rendekhez való kötöttsége terén” (*Das geistliche Amt und die Einheit der Kirche*; *Theologisches Jahrbuch*, Leipzig, 1969. 412. o.).

Ha ugyanis az egyház első századaiban jogilag teljesen még nem határolhatók szét a hívek, s ezek között a karizmákkal bírók és a „felszentelt papok”, úgy semmi akadálya sem volt annak, hogy a kereszténység adta „általános papság” képesítéséből, ma „laikusoknak” nevezettek is, végrehajtsák az eucharisztikus cselekményt. E tekintetben figyelemre méltó a korintusi egyház példája és praxisa. Ezt pontosan ismerjük Szent Pál leveléből. Korintusban voltak apostolok, próféták és tanítók, de nem voltak még püspökök, presbiterek és diakónusok. Szent Pál az eucharisziával kapcsolatos intelmeit nem intézi egyetlen meghatározott korintusi személyhez, illetve előjáróhoz sem. I Kor 11,33-ban azt mondja: „Ezért testvéreim, ha étkezésre gyülekeztek, várjatok egymásra.” A nyelvek adományával bíró karizmatikusokat (szónokokat) is kollektíven figyelmezteti: „Nyelveken csak kettő vagy legfeljebb három szóljon, mégpedig sorjában, és egy magyarázza meg” (I Kor 14,27). Hasonlóképpen meghagyja, hogy a vérfertőzött az egész közösség zárja ki magából (I Kor 5,4). Küng szerint a korintusi egyház példája igazolja, hogy itt kezdetben nem volt még „hierarchia”, sem püspök, sem presbiter, sem diakónus. Következésképpen az eucharisziát sem ünnepelhették az ilyen, „hivatalosan képesített személyek”. A korintusi közösség karizmatikusokból állott, minden egyes tagja — karizmájának megfelelően — viselte a felelősséget, Szent Pál apostolon kívül azonban kizárólagos felelős nem volt. A korintusi modell igazolja, hogy az ottani egyházban kezdetben minden különleges felszentelés (ordináció) nélkül, püspökök és papok nélkül, az összes lelki teendőket, tehát az eucharisztia ünnepelését is, az Isten Lelke által kiválasztott karizmatikusok látták el. Nem kétséges, hogy hamarosan persze ott is létre jött, s később általánosan meghonosodott a hierarchikus rend: püspökökkel, presbiterekkel és diakónusokkal (H. Küng: *Die Kirche*, Freiburg, 1967, 475-476. o.).

Luther 1523-ban azt tanította, hogy a kenyér és bor átváltoztatását Krisztus kivétel nélkül minden hívőnek engedélyezte. Ugyanakkor nyomatékoztatta, hogy e hatalommal kizárólag csak a gyülekezet által megbízott egyénnek (a papnak) szabad élnie (*De instituendis ministris Ecclesiae*, WA, 6,408). A Tridentinum és a katolikus teológia a reformátorok tanításával ellentétben lényegesnek vallja, és az érvényes konsekráció feltételül szabja ki az apostoli utódláson alapuló (apostolica successio) papszentelés mai rendjét. Joggal jegyzi meg azonban Küng, hogy a tridenti zsinat atyái nem a mai egzegétikus ismereteink felvetette kérdésekre feleltek. Ezért időszerű fontolóra vennünk, vajon minek minősítendő, ha keresztények — a korintusihoz hasonlítható szükséghelyzetben — (pl. Dél-Amerikában, Kinában, vagy egyebütt) formális szentelés nélkül csupán Isten Lelkétől indítatva, általános papságuk tudatában ünnepelnék az eucharisziát? Ha van érvényes vágykereszttség (*sacramentum in voto*), miért ne lehetne szükség adta eucharisztia, sőt papszentelés is? Ha a szentségek kiszolgáltatásának rendjében, minden kizárólag egyházi eredetű rendelkezésnek esetleges elmaradását „supplet ecclesia”, — pótolja az egyház tévedésekre is figyelemmel lévő szándéka — úgy bizonyos adottságok és körülmények között fel kell tételezni, hogy van „supplet Deus” is, vagyis Istennek is az a szándéka, hogy bizonyos Krisztus akaratára visszavezethető előírásokat — ismétlem — súlyos szükséghelyzetekben, Ő maga „pótoljon” (i. m. 520-521 o). A kérdésnek praktikus, ökömértékű hordereje van. Ez az elnélet ugyanis egy csapásra megoldaná a hívő protestánsok eucharisztikus konsekrációjának érvényességi problémáját. Mert hiszen alig képzelhető el, hogy például Roger Schutz taizéi, sugárzóan buzgó protestáns szerzetes-közösségében, a naponta ünnepelt eucharisztikus lakoma csak hókusz-pókusz lenne, illetve objektív

valóságában bálványimádás: „Ahol ugyanis ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük” (Mt 18,20). Köztudomású, hogy a taizéi szerzetesek — katolikus felfogás szerint — nincsenek pappá szentelve. Ha pedig a taizéiek „konszekrációja” formális felszentelés nélkül is érvényes, akkor ebből két dolog következik:

1. A korintusi modell értelmében nem lehet teljesen és kizárólag jogászai alapon körülhatárolni a leszármazáson alapuló papság fogalmát.
2. Egy-egy szentségnek érvénye — legalább elméletileg — fennállhat, az egyházi praxisában előírt feltételek nélkül is. Az eddig mondottakból kitűnik, hogy a katolikus papszentelés formalitásain alapuló kizárólagos egyházi rangsorolás, illetve szolgálattétel az egyház alakulásának legelső stádiumában még nem állt fenn (Piet Fransen: *Die Priesterweihe*; *Theologisches Jahrbuch*, Leipzig, 1971. 226. o.).

Egyébként az egyház szentségi praxisának alakulásában vannak meglepő és talán sokak által ismeretlen tények. Így például biztos, hogy néha egyszerű papok is (nem püspökök) szenteltek papokat. S ezt nem visszaélésnek tették, hanem római indultummal. Így volt ez az első századokban Lyonban és Alexandriában. Ugyanezt tették pápai engedéllyel Willehad és Ludgar papok Nagy Károly uralkodása alatt, sőt ez praxis volt a XV-XVI. századig. (Piet Fransen: *uo*.)

H. Lennerz római teológiai professzor megjegyzi, hogy a középkor végétől és az újkor elejéről ismeretesek nem püspök által végzett szabályszerű papszentelések. VIII. Ince pápa 1489. április 9-én néhány cisztercita apátnak, tehát nem felszentelt püspököknek, engedélyezte, hogy diakónusokat szenteljenek. IX. Bonifác 1400. február 1-én a Szent Oszita monostor ágostonrendi apátjának és utódjainak adott engedélyt diakónus- és papszentelésre. K. A. Fink bocsátotta közre 1943-ban (*Zur Spendung der höheren Weihen durch den Priester*.) V. Márton pápa 1427. november 16-án kelt bulláját, amelyben ugyancsak egy cisztercita kolostor (Monasteri Celle sanctae Mariae, Cist. Ordinis Misniensis diocesis) apátját hatalmazta fel papszentelésre. Mi következik ebből? Hacsak nem tartjuk bizonyítéknak néhány teológus ellenkező véleményét — mondja Lennerz —, nyilvánvaló, hogy az egyszerű pap is kiszolgáltathatja a papszentelés szentségét: nem tételezhető fel ugyanis, hogy három pápa is tévedett volna ilyen súlyos kérdésben (H. Lennerz: *De sacramento ordinis*, Romae 1953. 142-150. o.).

E tény miatt az egyházjogászok általános véleménye az, hogy alapján véve minden papnak megvan a képessége mind a bérálásnak, mind a papszentelés szentségének kiszolgáltatására, s e képesség bennük csupán „kötött” (*potestas ligata*), amelyet a pápa külön engedélye nélkül nem gyakorolhatnak. Sok bonyolult kérdést vethetne fel ezeknek a nem püspökök által felszentelt papoknak problémája abban az esetben, ha egyikük-másikuk később püspök lett és papokat szentelt volna. A merev jogászai szemlélet erőltetése esetén, így az „érvénytelenül szentelteknek” egész hosszú láncolatába ütköznénk.

Köztudomású, hogy a bérálási jogot a Szentszék — szükség esetén — 1947. január 1-től a latin egyházrészben is (a keletiben mindig megvolt!) minden plébánosra kiterjesztette. Érdekes probléma a „világiak” gyóntatási hatalma (*Laienbeicht*) is (Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg, 1961. 6. K. 741-743. o.). Keleten a XIV. századig, Nyugaton a XVI. századig a karizmatikus „laikusok” (hitvallók, vértanú-jelöltek, szerzetesek, „Isten barátai”) papszentelés nélkül is adhattak, és de facto adtak is Isten előtt érvényesnek tekintett feloldozást. A nyugati teológiának egészen Scotusig általánosnak mondható véleménye volt, hogy szükség esetén, a laikusoknál végzendő gyónás kötelező. Nagy Szent Albert az ilyen gyónásoknak szentségi, Szent Tamás „kvazi”-szentségi jelleget tulajdonított. (A. Teetart: *La confession aux laïques dans l'Église latine depuis le VIIIe jusqu' au XIVe siècle*, Paris, Bruges 1926.) Loyolai Szent Ignác is ehhez tartotta magát — jegyzi meg K. Rahner (*Schriften zur Theologie*, Einsiedeln, 1959. 3. K. 229. o.).

A szent kenet szentségéről a nyugati atyák egyöntetűen állítják, hogy régen te laikusok is alkalmazták a betegeknek olajjal való imádságos megkenését. I. Ince pápa (401-417) mondja, hogy a kenetnek szentségi jellege van (*est genus sacramenti*), ezért azt a püspökök és papok szolgáltassák ki. A progressívnek éppen nem mondható, de rendkívül megbízható Lercher-Umberg dogmatika azzal bizonyítja a kenet szentségi jellegét, hogy azért szentség ma is, vagyis amikor már csak felszentelt papok szolgáltathatják ki, mert a nyugati atyák véleménye szerint a laikusok testi-lelki hatékonyság hitében szolgáltatták ki a betegeknek (*Jak* 5,14-16) (Institutiones theol. dogm. Oeniponte 1949. IV/2. 242. o.). A kenet kiszolgáltatási feltételeit is véglegesen a tridentini zsinat szabályozta. A szükség-keresztiséget mindig is kiszolgáltathatták laikusok. A házasság szentségét — mint ismeretes — maguk a felek szolgáltatták ki egymásnak és a mai papi, plébánosi asszisztencia, mint érvényességi formakellék, csupán a Tridentinum óta áll fenn.

Így tehát az összes szentségek kiszolgáltatásának mai praxisában lényegbevágó fejlődés tapasztalható. Ez csak látszólag mond ellent a szentségek közvetlen krisztusi alapításának. Jól mondja Piet Fransen idézett cikkében: „Akceptáljuk a Lyonban, Alexandriában, Nagy Károly alatt, valamint a XV-XVI. századig az egyszerű papok által pápai engedéllyel (tehát szabályszerűen) végzett papszentelések érvényét, mint kivételeket. (Megjegyzés tőlem: S ez a tény nagy könnyebbséget jelenthet az anglikánokkal folyamatban lévő ökumenikus tárgyalások kapcsán!) Ezekben az esetekben az egyház élt a szentségek kezelésében Krisztustól kapott rendkívüli hatalmával (Theol. Jahrbuch. 1971. 226. o.).

Minden olyan megoldás — folytatja Fransen —, amely abból indul ki, hogy a kezdet kezdete óta minden egészen pontosan körül volt határolva a szentségi praxisban, meghamisítja a hagyományt és a kinyilatkoztatás abszolút jellegének statikus szemléletéből származik. Krisztus ugyan sérthetetlen struktúrát adott egyházának, de ez a történelem folyamán sokrétű, konkrét megvalósulási folyamat ment keresztül” (i. m. 227. o.).

Szembeszökően, szinte érzékletesen bizonyítja ezt az aligha eltúlozható fejlődést néhány hiteles egyházi dokumentum összevetése. VII. Gergely így ír „diktátumai”-ban: „A római egyházat egyedül az Úr alapította. Csak a római püspök nevezhető joggal általánosnak. Csak neki van joga új törvényeket hozni, közöskéket alapítani, minden zsinati határozat nélkül püspököket elmozdítani... Egyedül az ő joga a császári jelvények viselése. Csak ő nyújthatja lábait csókra a fejedelmeknek. Őt egyedül illeti meg a pápa név. Akarata nélkül egyetlen zsinat sem nevezhető általánosnak. Joga van császárokat letenni trónjukról. Igényei sérthetetlenek. Őt senki sem ítéheti. Minden fontosabb ügyet a Szentszék elé kell tárni. A római egyház még sohasem tévedett és az egész örökkévalóságon át tévedhetetlen marad, amint ezt a Szentírás igazolja. Senki sem tartható katolikusnak, aki a római egyházzal nem ért egyet. A pápának joga van az alattvalókat feloldani méltatlan előljáróiknak tett esküjük alól...” (K. Hofmann: *Der Dictatus papae Gregors VII. Paderborn 1933. F. X. Seppelt, Geschichte der Päpste II. München, 1956. Idézi: Mysterium salutis, 4/1. Einsiedeln, 1972. 241-242. o.) Szent X. Pius 1906. február 11-én Vehementer nos című enciklikájában azt tanítja, hogy „csupán a pásztorok kollégiumát illeti meg a jog és a tekintély, hogy mindenkit a társadalom céljai szerint vezessenek. A többségnek semmi más joga sincs, mint hagyni magát vezetett, mint a hű nyáj, amely követi pásztorát...” (AAS, 39 (1906) 8-9. o.)*

Ezzel szemben a II. vatikáni zsinatnak az egyházzal szóló konstitúciójában ez áll az Isten népéről: „Krisztus Urunk, az emberek közül való Főpap (vö. *Zsid.* 5, 1-5) az új népet, Istennek, Atyjának országává és papjává tette’ (*Jel* 1, 6; vö. 5, 9-10). Ha ugyanis megkeresztelkednek, akkor az újjászületés által meg a Szentlélek kenete által felszentelődnek lelki házzá és szent papsággá, hogy a keresztény embernek minden cselekedete által lelki áldozatot mutassanak be, és hirdessék annak csodatetteit, aki a sötétségből meghívta őket a tulajdon csodálatos világos-

ságára (vö. 1. *Pét* 2, 4-10). Ezért Krisztus összes tanítványai legyenek állhatatosak az imádságban, és közösen dicsérik az Istent (vö. Csel 2, 42-47), adják oda magukat élő, szent Istennek tetsző áldozatul (vö. *Róm* 12, 1), a földön mindenütt tanúskodjanak Krisztusról és kérdőrevonóiknak adjanak számot az örök élet bennük lévő reményéről (vö. 1 *Pét* 3, 15).” (Hittani rendelkezés az egyházzól, Budapest 1966, 10. pont.)

SZIGETI KILLÁN

A SZENTMISE MEGÚJÍTOTT LITURGIÁJÁNAK ELŐZMÉNYEI A KÖZÉPKORI MAGYAR LITURGIÁBAN

A Vigilia 1970. februári számában szólottunk a szentmise reformjának egyetemes liturgiátörténeti háttéréről. Jelen tanulmányunkban a megújított mise-liturgia egyes részeinek a középkori magyar gyakorlatban fellelhető előzményeit vizsgáljuk meg. Az ismertető középkori liturgikus szokások nem mindig elszigetelt magyar jelenségek, és nem korlátozódnak a Kárpát-medence területére. Földrajzi elterjedésük felmérése és feldolgozása a liturgiátörténet jövő feladatai közé tartozik.

1.) *A bűnbánati cselekmény.* A szentmisét bevezető bűnbánati cselekmény első nyomait a IV. században találjuk, amikor a miséző és a segédkezők, mielőtt megkezdték volna a szentmisét, földre borultak az oltár előtt, mint ahogyan a nagypénteki szertartásunk kezdődött a II. vatikáni zsinat liturgikus reformját megelőző időkben. 1.

A bűnbánatnak a *Confiteor* (Gyónom a Mindenható Istennek...) szövegével való kifejezése a XI. század elején került a mise szertartásába. A szövegnek többféle változata ismert. A magyar liturgiátörténet szempontjából egyik legfontosabb emlékünkből, a XII-XIII. század fordulóján írt Pray-kódexben háromféle változata fordul elő (a 19^v, 33 és 33^v főlíókon).

Mivel azonban a *Confiteor* csupán a papság bűnbánati imája volt, azért ugyanazon század közepe táján már nyomát találjuk annak, hogy a szentbeszéd után a pap közgyónást végeztet a hívekkel. Ez a szokás a középkor folyamán széles körben elterjedt. A szentmise *Credo*ja, vagy ha volt a misében szentbeszéd, akkor az után, az eucharisztikus áldozat megkezdése előtt a hívek elmondották a *Confiteort*, s a pap általános feloldozást adott. Ez a dolog természetét szerint nényelven történt, s ezért a latin nyelvű Sacramentariumokban és mise-könyvekben nem találjuk nyomát.

Hazánkban a *Confiteor* magyar nyelven való mondására az első írásos utalást Mesko veszprémi püspök (1334-44) Pontificaléjában találjuk a XIV. század első felében. (A kódex a Széchényi Könyvtárban *Ciuae* 317. jelzet alatt található.) A *Confiteor* középkori magyar szövegét viszont megőrizte számunkra az esztergomi *Agendarius Liber* 1583, illetve 1596-i kiadása.

A II. vatikáni zsinat misereformja a papság és hívek bűnvallomási szertartását egybeolvasztotta, és az egykori lépcsőima *Confiteor*ja helyett a hívekkel együtt végzendő bűnbánati cselekményt illesztette a szentmise elejére.

2.) *Uram irgalmazz (Kyrie eleison).* A *Kyrie* a középkorban a mise legkedveltebb éneke volt. Amikor az első évezred vége felé kezdték a liturgikus gregorian ének hosszabb, szöveg nélküli dallamait, az ún. melizmákat szöveggel kitölteni (amit tropusnak mondtak) — a *Kyrie* dallama az elsők között kapta meg a dallam minden egyes hangja alá az új szöveget. A középkori esztergomi és egri Ordinariusokban oly sokszor emlegetett *Kyrie Sanctorum lumen* és *Kyrie Magnae Deus potentiae* tropusokkal ellátott *Kyrie* a XVII. századi énekeskönyveinkben magyar nyelven szerepelnek: *Kyrie, Szenteknek fénye, Mennyrországnak ékessége, Irgalmazz nekünk. És: Kyrie, Nagy hatalmú, örök mindenható Isten; ki könyörülsz az emberen. Légy irgalmas minékünk.*

Az új misekönyv bevezető rendelkezése (*Institutio generalis Missalis Romani*) 30. pontjában kifejezetten megengedi a *Kyrie* tropussal való éneklését. Semmi akadályja tehát, hogy ezt az ősi magyar hagyományt kórusaink felújítsák akár latin, akár magyar nyelvű tropussal.

3.) Az *eucharisztikus imádság hangos mondása*. Az eucharisztikus imádságnak, vagyis a misekánonnak csendben való imádkozása már a magyarság megtérése előtt, legalábbis a IX. század végétől szokásban volt a nyugati egyházban. A század végén írt V. Ordo Romanus ugyanis ezt mondja: A *Sanctus* befejezése után „*surgit solus pontifex et tacito intrat in canonem.*” Vagyis a meghajolva mondott énekelt *Sanctus* után egyedül a főpap emelkedik föl (míg a többiek meghajolva maradtak a kánon alatt is), és csendben kezdi a kánont, vagyis az eucharisztikus imádságot.

Gosztonyi János győri püspök (1510-25) barátja, a párizsi Sorbonne tanára, a holland származású Jodocus Clichtoveusnak a győri püspök kérésére írt és neki dedikált, 1516-ban megjelent *Elucidatorium Ecclesiasticum* című misemagyarázatában (III. rész) a kánon csendes imádkozását azzal magyarázza, hogy ha a hívek azt sokszor hallanák, részben megszokottá, közönséggé válna, részben fennállna a veszély, hogy egyesek tiszteletlenül ismételnék és idéznék. Hivatkozik egy VII. századi példára, amely szerint a pásztorok a mezőn kenyerek fölött énekeltek az átváltozás szavait, mire villám sújtotta őket.

Mivel azonban egyházi rendelkezés a trienti zsinat misekönyve (1570) előtt ténylegesen nem tiltotta a kánon hangos imádkozását vagy éneklését, feltételezhető, hogy legalább időnkint vagy helyenkint Magyarországon felhangzott a középkorban a kánon éneklése vagy hangos imádkozása. Ezt nemcsak az átváltozásnak latin szavaiból (*Hoc est corpus meum*) varázsszavakká vált magyar „hókus-pókus?” kifejezés látszik igazolni, hanem néhány példát is ismerünk, ami némi alapot ad ezen következtetésünkhöz.

Borsod megyében Ivánka, Büdöskút, Kőkút vidékén még a XX. század elején is a juhászok a pusztában körülállták a nagy kenyeret, „kántáltak” fölötte, és ezt misének tartották. Simkó Tamás bacsó (juhász) például saját szavai szerint öreg koráig mindig csak „kint volt misén”. A Heves megyei Bátor község Szép Barnus nevű juhásza 60 éves koráig nem volt a faluban, de azért a „miséje” megvolt mindig. Visontán azt mondták az öregek: „Nem kell templomba menned. Ha az árokparton megeszél jóízűen egy darab kenyeret, és ott iszod rá Jézus vérére (ti. az általuk „konszokrál” bort), az anyyi, mintha a templomban áldoztál volna.” (Takács József professzor saját tapasztalatából szerzett közlése alapján.) A természet ölen élő juhásznépnél talán évszázadokra visszatekintő ilyen vélemény, és „misésüknek” ez a módja csak úgy érthető, ha őseik hajdanában hallották a pap hangos konszokrálását, illetve a kánont, és a maguk módján átvitték azt saját gyakorlatukba.

Az új miserend (Ordo Missae 28. pontja) az eucharisztikus imádság hangos mondását akár latin, akár népi nyelven nemcsak megengedi, hanem kívánja.

4.) A *békecsók (Pax) átadása*. A békecsók váltása a hívők között ősrégi gyakorlat az egyházban. Már Szent Ágoston tesz említést róla. Kötelezőképpen azonban sohasem rendelte el az egyház. A XIII. századtól kezdve a tényleges békecsók helyett keresztet vagy táblácskát kezdtek használni (*pacificalis instrumentum pacis*), s annak megsókolásával adták tovább a békecsókot, a Paxot. A trienti misekönyv elhagyta a híveknél békecsókra való felszólítását is. Csupán ünnepi misekben a papi segédlet, szerzeteseknél a kórus tagjai között maradt meg a Pax továbbadása.

A magyar középkorban tehát még megvolt a békecsók gyakorlata valamilyen formában. A Pray-kódex kétféle felszólítást is ad az áldozás előtti békecsókra: „*Habete vinculum pacis et caritatis, ut apti sitis sacrosantis misterii. Per Christum Dominum nostrum.*” Vagyis: Legyen meg köztetek a béke és szeretet köteléke, hogy méltók legyetek a legszentebb misztériumra. Vagy másik szöveg: *Pax Christi et ecclesiae abundet in cordibus vestris. Amen.* (30. fólión) — Krisztusnak és az egyháznak békéje legyen meg bőven szívetekben. Ámen.

Parányi módosítással ugyanezt megtaláljuk egyetlen Árpád-kori misekönyvünkben, az ún. Németújvári Missaléban a XIII. században. De megvan a későbbi kódexünkben is.

A mai miserend megadja a lehetőséget a békecsókra és a felszólításra ezekkel a szavakkal: *Offerte vobis pacem!* (Ajánljátok fel egymásnak a békecsókot!) A békecsók tényleges módját azonban a misekönyv a helyi szokásra, a püspöki kar rendelkezésére bízta. Az új magyar misekönyv ezt párbeszédessé felszólítással oldotta meg:

„Engesztelődjete ki szívből egymással! Legyen békesség köztünk mindenkor!”

5.) *A két szín alatti áldozás.* Míg a keleti egyházban a két szín alatti áldozás kezdettől fogva napjainkig megszakítás nélkül szokásban volt, addig a római egyházban gyakorlati okokból a XIII. századtól kezdve fokozatosan elmaradt. Ebben nagy szerepe volt a tekintélyes Szent Tamásnak, aki dogmatikailag bebizonyította, hogy a két szín alatti áldozás semmi kegyelmi többletet nem ad a pusztán szentostyával való áldozással szemben. (Summa Th. III. q. 80. a. 12.)

Mivel a XV. században a huszita eretnekek, majd a XVI. században a hitújítók erősen szorgalmazták a két szín alatt való áldozást, a trienti zsinat (1545-63) is foglalkozott a kérdéssel. A dogmatikai tisztázás után végül is az egy szín alatti áldozás gyakorlatát tette kötelezővé, csupán néhány különleges alkalomra (mint pl. a királykoronázás) szorítva a két szín alatti áldozás lehetőségét.

A kérdés körül kialakult viták nyomán azonban a katolikus hívők közül is sokan igényelték a szentvérrel való áldozást. Megvolt a veszély, hogy ha az egyház nem engedte ezt meg, elmennek a protestáns templomokba, hogy két szín alatt áldozhassanak.

Ezért I. Ferdinánd magyar király (1526-64) és német császár mindjárt a zsinat után IV. Piusz pápához fordult és kérte, hogy az említett veszély miatt engedje meg a Habsburg tartományokban a két szín alatt való áldozást. IV. Piusz sok lelki vívódás után, a lelkek üdvére hivatkozva, az engedélyt megadta. Ferdinánd király ezt a Nagyszombatban tartott esztergomi egyházmegyei zsinaton 1564. június 14-i dekrétumában nyilvánosságra is hozta. Ezután ki-ki áldozhatott egy vagy két szín alatt. A pap az oltár közepén állott a szentostyákat tartalmazó cibóriummal; jobb oldalon a diakónus a szentvérrel, balra a sekrestyés vagy más, tiszteletben álló férfiú a nem konzekrált borral. Aki csak szentostyával áldozott, az balra távozott és ivott a nem konzekrált borból, mint ez ősi szokás volt. Aki a szentvérrel is áldozott, az az oltárközepéről jobbra ment és vette a szentvért.

De alig kezdődött el ez a gyakorlat, amikor talán egy hónap múlva (1564. július 25-én) meghalt Ferdinánd király, majd az év végén (december 13.) IV. Piusz pápa is. Utóda, a szigorú felfogású, dominikánus szerzetesből lett V. Piusz pápa visszavonta az elődjétől adott engedélyt és megszüntette a két szín alatti áldozást.

A II. vatikáni zsinat reformja újra lehetővé tette, illetve messzemenő engedélyt adott a két szín alatt való áldozásra.

6.) *Hálaadás.* Már Szent Krizosztom helytelenítette, ha valaki a szentáldozás után azonnal távozik, mint Júdás az utolsó vacsoráról, ahelyett, hogy hálát adna a szentmise és áldozás kegyelmeiért, amint Krisztus Urunk és az apostolok is hála-zsoltárt énekeltek.

A római liturgiában az áldozás utáni imádság (*Postcommunio*) már eleve hálaadásul szolgál a szentmisében, de ennek ellenére találunk példát más hálaadásra is a középkori liturgiánkban. Így például nagycsütörtökön a szentáldozás után beiktatták a misébe a vecsernye mondását. (Így látjuk már a Pray-kódex 49. fólióján.) Máshol a karácsonyi éjféli misében énekeltek el áldozás után a Laudest. (Pl. a Széchényi Könyvtár *Clae* 92. jelzetű XIV. századi Misekönyvében a 25-25^v fólión.)

A hívek számára közös, magyar nyelvű hálaadásra ismét I. Ferdinánd adott törvényes engedélyt az említett dekrétumban, amikor azt mondja: „Az egyszerű hívők lelkét hálaadásra és Isten dicséretére hangolendő, énekelhetnek áldozás után népnyelven valamilyen himnuszt vagy válaszos zsoltárt.”

Az új misekönyv bevezető rendelkezésének (*Institutio generalis*) 56. pontja ezt a gyakorlatot felújítja, amikor így ír: „Az áldozás befejeztével a pap és hívek, ha alkalmas, egy ideig magukban imádkozzanak. Vagy ha úgy tetszik, énekelhetnek himnuszt, zsoltárt vagy más dicsérő éneket.”

7.) *A hirdetések.* A templomi hirdetés szokása az egyház első századaig nyúlik vissza. Nagy Szent Leó és Szent Ágoston beszédjük végén meghirdették a

híveknek a következő ünnepeket. A VIII. századi újabb *Sacramentarium Gelasianum*ban külön formula található erre. A középkorban rendszeres gyakorlat lett az ünnepek hirdetése.

Magyarországon ez a mise *Credo*ja, illetve ha volt szentbeszéd, akkor az után történt, a fentebb ismertetett bűnbánati aktus előtt. A dolog természete szerint ezt is magyarul végezték. Nagyon szép szövege maradt fenn az idézett esztergomi Agendariusban. Az ünnepek meghirdetésének mintaszövege így hangzik (193-199. lapon):

Iesus Christusnac dragalatos szent veréuel meg valtót hiuu keresztyeni, halgassatoc meg ez hetbeli innepteket mellyeken tartoztoc eg' eb dolgokat hatra vetuén a' felesges mindenható vr Istennecc szüuetec szerent es aitatosszon szolgálni.

Ez iövendö hetfön vagyon szent Magdalombeli Maria aszony napia.

Chötörtökön vag'on szent Jakab apostol napia. Ezeket paranchollya az Anyaszenteg'haz meg illeni mint e' mai szent vasarnapot.

Szerdan vagyon szent Jakab böjti. Azon tartozic minden hiuu keresztyen szenvedetességet tenni.

Kedden, vagy penteken, vagy N. vag'on szent Demeter, vagy szent N. napia. Azon Istennecc először szolgáluan, kezi munkat tehettaec.

Az töb innepeket kic e' héten esnenecc az Anyaszentegyhaz szolosma tartással, es Misse mondással meg illi ti érettecc.

A jelenlegi misekönyvünk a szükséges hirdetéseket az áldozás utáni imádság (*Postcommunio*) után, az áldás elé illesztette be a mise szertartásába.

8.) *Ünnepies áldások.* A liturgiátörténetben az áldásnak a mise keretében kétféle gyakorlatát ismerjük. Szent Agoston említi, hogy a *Pater noster* után megáldotta a híveket. Ez az áldás Galliában a főpapi misekben nagyon ünnepélyesen történt.

A középkorban Magyarországon is szokásban volt az áldásnak ez a módja a *Pater noster* után bizonyos ünnepeken. Az áldások szövegét a *Benedictionale* néven ismert liturgikus könyv tartalmazta. Ennek szép példányai maradtak ránk. Így Mesko veszprémi püspök említett XIV. századbéli *Benedictionale*ja. Sokkal művészebb azonban Tolnai Máté pannonhalmi főapát kódexe, amelyet Losonci Forgách Tamás, rendi nevéen Pál testvér írt 1516-ban (Egyetemi Könyvtár cod. lat. 113). A trienti zsinat misekönyve eltörölte ezeket a *Pater noster* utáni áldásokat, csupán a nászmisében maradt meg napjainkig.

Ezzel a franko-román jellegű áldásformával szemben a római liturgiában mindig a szentmise végén, az elbocsátás előtt volt az áldás. Egyes alkalmakkor azonban ennek is volt ünnepélyesebb formája. Ilyenkor a *Postcommunio* után a szerpap felszólította a híveket, hogy hajtsanak fejet: *Humiliate capita vestra Deo*. Így fogadták a pap áldását, amit *oratio super populum* néven ismert a trienti misekönyv.

A II. vatikáni zsinat új misekönyve bizonyos alkalmakra megengedi, hogy a pap a szokottnál bővebben mondott áldást adjon a mise végén a hívekre.

9.) *A népnyelv a liturgiában.* A római liturgia elterjedésével együtt járt a szentmise latin nyelven való végzése, bár erre vonatkozóan egyházi rendelkezés a trienti zsinatig nem volt. Amikor a XVI. századi hitújítás népnyelvű liturgiája kapcsán az egyházban is mozgalom indult a népnyelven való misézés érdekében, a trienti zsinat a 22. ülésén szükségesnek látta, hogy foglalkozzék a kérdéssel. A 22. szesszio 8. fejezetének 9. kánonjában végül is a latin nyelv mellett döntött.

Magyarországon ennek ellenére mind a trienti zsinat előtt, mind utána bőven találunk példát a magyar nyelvről a liturgiába való beszűremkedésére. Az alábbiakban csak az írásos adatokból emelünk ki néhány érdekes példát, és nem térünk ki a pusztán feltételezett vagy következtetett esetekre.

A XII-XIII. század fordulóján a Pray-kódex írója magyar nyelven jegyezte le a „Halotti beszéd és könyörgés” néven ismert liturgikus szöveget, amely a bizánci liturgiának tiszteletreméltó magyar nyelvű emléke. A XIII. századból ismerjük az „Ó-magyar Mária siralmát”, amely ha nem is liturgikus ének, de egyházi cantio szerzetesnővérek számára. A XIV. században Mesko püspök *Pontificationale*ja rendelkezik a templomszentelés kapcsán a *Confiteor* magyarul való mondása mellett. A XV. századból 1971-ben került elő többszólamú énektörödé, amely magyar szöveget is tartalmaz. (L. Rajeczky B. tanulmányát: *Népzene és Zenetörténet I.*, Bp. 1972. „Többszólamú zenénk emlékei a XV. század első feléből.”)

1515-ben a Beriszló Péter püspök idején tartott veszprémi egyházmegyei zsinat elrendeli, hogy áldoztatáskor a pap a hívekkel népnyelven mondja el a *Confiteort*, magyarul tegyen a hívekkel kérdés-felelet formájában hitvallást, és ugyancsak honi nyelven mondják el az „Uram, nem vagyok méltó” imádságot. A ferencesek által Szegeden használt nyomtatott esztergomi misekönybe a XVI. század elején advent II. vasárnapjának Introitus-a mellé bejegyezték: Ungaricum (vagyis magyarul). Majd ugyanitt a zsoltárhoz ismét: *Ungaricum*.

Talán a magyar énekekre céloz Jó Fülöp burgundi herceg tanácsosa, Bertrand de la Broquerie, aki (1432-33-ban Palesztinából jövet Magyarországon utazott át, Szegeden is megfordult, és ezt írja a ferencesekről: „Szép templomuk van a városban a ferencrendieknek; benne istentiszteletet is hallgattam, mely azonban nekem egy kissé magyarosnak tetszett.”

A XVI. század végéről magyar nyelvű prefációk is maradtak fenn, de azok meggyőződésünk szerint protestáns istentiszteleti célokat szolgáltak. Katolikus magyar népénekeink írásos történetét jelenleg az 1508-as Nádor-kódex dallammal lejegyzett énekeivel kezdjük, de attól kezdve folyamatosan végigkísérhetjük. Ezeknek részletezése azonban túllépné középkorról szóló tanulmányunk kereteit.

Az új miserenddel kapcsolatban az egyházi zenére vonatkozóan az 1967-ben megjelent *Instructio de Musica in Sacra Liturgia* adott részletes elveket és utasításokat. Ennek 32. pontja megengedi, hogy a mise egyes hivatalos énekeit népének helyettesíthesse, amelyet azonban az illetékes területi egyházi hatóságnak előbb jóvá kell hagynia. A magyar püspöki kar erre a célra a *Szent vagy, Uram* énekgyűjteményt hagyta jóvá.

1. Az általános liturgiátörténeti adatokat az olvasó a következő könyvekben találhatja meg: Jungmann, J. A.: *Missarum Sollemnia*. (3.) Wien, 1952. I-II. k.; Martimort, A. G.: *L'Eglise en prière*. Tournai, 1961.; Radó P.: *Enchiridion Liturgicum*. (2.) Róma, 1966. A magyar vonatkozású legfontosabb adatokat a szövegben idézzük.

VANYÓ TIHAMÉR

A HAZAI HÓDOLTSÁG VATIKÁNI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Salamon Ferenc ébresztette föl a korszak iránti nagyobb érdeklődést úttörő összefoglaló művének megjelenésével (1864). Ezután megindult a hatalmas méretű forráskiadás. Ez századunkba is átnyúlt, s főként adóösszeírásokat, uttleírásokat krónikákat és leveleket tett közzé. Korunkban Salamonnak méltó utóda támadt a nemrég elhunyt *Fekete Lajos* személyében. Ő megírta a hódoltság időszakának második monográfiáját, és jelentős forrásokat is föltárt. A közkinccsé vált adatok alapján tágas szemlélettel, kitűnő tájékozottsággal és művészi érzékkel *Székfű Gyula* alkotta meg — nemzeti keretben — a törökök legkifejezőbb képét. A fáradhatatlan kutatásban viszont mindenkit megelőzött *Takáts Sándor*. Egész életét erre szentelte és sok népszerűsítő kötetben — jóhiszemű derűlátással — színesen ismertette gazdag tudása eredményeit. (1)

A *hódolt terület vallási állapotáról* katolikus összefoglaló munka, sőt forráskiadás sem áll rendelkezésünkre. Püspöki levéltáraink sem őriztek meg értelmes okmányokat nagyobb mennyiségben, hiszen a nyitrai kivételével valamennyi egyházmegyénk egészben vagy részben török uralom alá került. Fontosabb levéltári anyagot, csak a római Szentszék és a szerzetesrendek levéltáraitól várhatunk. A hazai kutatók közül *elsősorban Galla Ferenc és Juhász Kálmán érdemeit kell kiemelniük, továbbá a váci egyházmegye és a Ferenc-rend történetíróit.* (2)

A római Szentszék kisérlétei a hódoltsági hívek lelki gondozására.

Az egyház hierarchikus rendje, társadalmi és anyagi helyzete a hódolt területen összeomlott. A török a püspököknek sem működését, sem jelenlétét nem tűrte, mert a király embereinek tartotta őket. Róma időnkint sürgette ugyan a hívek körébe való visszatérést, de ennek megkísérlésére még csak gondolni sem lehetett. A jelentősebb templomok és egyházi épületek elpusztultak, vagy törökök telepedtek beléjük, a javadalmak a szultán tulajdonába mentek át, a lelkipásztorok részben protestánssá lettek, részben kihaltak, a kolostorok elenyésző kivétellel megszűntek, a papi utánpótlás lehetetlenné vált. A nép lelki gondozásának ha-

gyominyos kereteit és módszereit nem lehetett folytatni. A megoldásnak hármas lehetősége kínálkozott: kizárólag a pápától küldött főpapok alkalmazása, szerzeteseknek részben vándorló lelképásztorkodása és világi elemek bevonása bizonyos egyházi ténykedések végzésébe.

A Szentszék már a XVI. század második felében kinevezett a töröktől birtokolt területre s kifejezetten a hazai hódoltságra is joghatósággal fölruházott *püspököket apostoli vizitátorként*. Ezek főként a Balkánon székelő főpásztorok voltak, többnyire ferencrendiek. Rómának ez a gyakorlata a XVII. században is folytatódott. De akkor már föltűnnek — rendszerint kis csoportokban — a szoros értelemben vett lelki gondozásra szánt, elsősorban délszláv s főként szerzetes (ferences, jezsuita, domonkos, bencés) hithirdetők. Megkezdődik a minden szempontból szerény és szegényes *missziós központok kialakulása a Szerémségben, Pozsega és Temesvár vidékén*, s egyidejűleg megindul a hatalmas területeket fölölélő *mozgó lelképásztorkodás*. Ezt a lassú fejlődést két esemény előnyösen és döntően befolyásolta: 1622-ben megalakult Rómában a *Hitterjesztési Bizottság* (S. Congr. de Propaganda Fide), 1624-ben pedig a *belgrádi missziós püspökség*. (3) Ennek illetékessége az egész hazai hódoltságra is kiterjedt. Az egykori belgrádi püspökség följújtása persze nem ment simán. Az új intézmény és nagy szervenvedésekre kijelölt képviselői a legkülönbözőbb ellentétek középpontjába kerültek. Belgrád katonai kulcs helyzete, a törökök gyanakvása, Bécs kegyúri igényei, a katolikus raguzai és boszniai kereskedők közti ellentétek, a boszniai (diakovári) püspökökkel vívott joghatósági viták, a bosnyák ferencesek önállósulási törekvései és makrancossága, a nyomorúságot súroló anyagi ellátatlanság, a papi munkatársak elégtelen száma, a szerb ortodox püspökök hatalmaskodása, a közlekedés kezdetlegessége s az ehhez mérten végtelennek tűnő területek nyomasztó hatása, állandó veszély a török katonai mozdulatok miatt, tehetetlen kiszolgáltatottság az útonállóknak, rablóknak, martalócoknak, végül a pestis és más járványok halálos fenyegetése: íme a testileg-lelkileg idegen hódítók kegyetlen rabságában vergődő katolikus népünk lelki vigasztalói kereszútjának állomásai.

Az 1570-es évektől fogva időnként a Szentszék megbízásából a hódolt részek meglátogatására küldött dalmáciai és Balkán-félszigeti püspökök szerencsésebbje legfőljebb a szerémi, kelet-szlavóniai és temesi tájakra jutott el. A XVII. század második évtizedében kezdődő hithirdetői jelentések is erről tanúskodnak. A XVI. századból érdemlegesebb beszámolók eddig nem kerültek napvilágra, s ha ilyenek egyáltalán fennmaradtak a Propaganda megalapítása (1622) előtti időből, akkor ezek a Vatikáni Levéltár különféle fondjaiban lappanghatnak. A későbbiek gyűjtőhelye a *Propaganda Levéltára*. Ebből jelentősebb mennyiségű, igen értékes anyagot tett közzé — sajnos nagyon hevenyészetten, sok hibával telve és jegyzetek nélkül — *Eusebius Fermendzin*. De gyűjteményéből hiányzik a *Miroslav Premroutól* jóval később fölfelezt legbecsebb és legrészletesebb jelentés a hódoltságról. (4) Ez a beszámoló *Benlich Máté ferences belgrádi püspöknek 1651-től 1657-ig tartott hódoltsági apostoli látogató és bérma-úttjáról közöl* nemzeti történetünkre vonatkozólag is rendkívül fontos adatokat. A kisnegyedrét alakú, 101 oldalas, apró betűs jelentéshez hozzá van csatolva az 1658-i vizitáció rövid leírása is, folytatólagosan a 102-104. lapon. A bórbe kötött kézirat — amelyre Premrou csak fölhívta a tudósvilág figyelmét, de kiaknázatlanul hagyta — évtizedekig lappangott. Végre *Gal-la Ferenc* sokáig eredménytelen kutatása után, néhány évvel ezelőtt *Borovi Jó-zsefnek* sikerült megtalálnia, és filmfölvételeket is készíttetett róla.

1968-69-ben kilenc hónapos római levéltári kutatásunk alatt kartársi tisztességből mellőztük ennek a kéziratnak kincsnek tanulmányozását. De helyette kárpótlást találtunk a *S. Congregatio Conciliinek Relationes ecclesiarum* (másként: dioecesium vagy ad limina) sorozatában. Ez a katolikus világ püspökeinek egyházmegyéjük állapotáról időnként Rómába küldött jelentéseit tartalmazza. Itt a belgrádi püspökség dobozában (*Bellograden*) a következő évekből származó főpásztori beszámolókra bukkantunk: 1649, 1659, 1664, 1669, 1673, 1738. Az utolsó kivételével a többi még ennek az évnék folyamán eredeti (olasz, illetve latin) nyelven köz-zétesszük a *Levéltári Közleményekben*. Ez a *bevezetővel ellátott forráskiadás és mostani értekezésünk kölcsönösen kiegészítik egymást*. Jelen tanulmányunk e jelentések anyagából merít, a kérdéses irodalmat is fölhasználva. A jelentések különösen azért fontosak, mert az eddig ismert okmányoktól merőben különböző forráscsoport alapján világítják meg a hódoltság életét.

Bérma-utak Belgrádtól Gyöngyösig (1649-1673). A *trienti zsinat* (1545-63) az utolsó 400 évben a katolikus egyház életének legfontosabb szabályozója. Rendeike-

zései többek közt megkívánják, hogy a püspökök kétevenkint lehetőleg személyesen látogassák végig egyházmegyéjüket. Bár ez a határozat ebben a mértékben csak ritkán s elsősorban csupán a kisebb egyházmegyékben valósult meg, történeti hatása a főpásztor, a papság és a nép érintkezésében századokra szólóan jelentős. (L. A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon 1600-1850, Pannonhalma, 1933.) *A püspöki látogatás és a bérálás egymással összekapcsolódott. Eredményeik írásba foglalásának nagyon értékes történeti kútfőket köszönhetünk.* Ezek egyúttal alapját alkották a Rómába küldött püspöki jelentéseknek. (5) Nem állíthatjuk, hogy a végvárak vonalával védett királyi terület püspökei nagy buzgóságot tanúsítottak volna egyházmegyéjük személyes látogatásában és a pápát tájékoztató jelentések elkészítésében. Annál nagyobb elismerést érdemel az a két ferencrendi belgrádi püspök, aki idegen származása, az utazás veszélyei és fáradalmai s a mérhetetlen távolságok ellenére is végiglátogatta a hódoltsági katolikusokat, s tapasztalatait írásba foglalva Rómába küldte.

Ibrisimovich (Pozegai) Marinus bosnyák ferences 1647-1650 közt volt belgrádi püspök, egyúttal a szendrői (semendriai, smederová) egyházmegye kormányzója és a hódoltsági terület apostoli helynöke. 1649. március 6-tól november 12-ig végiglátogatta a gondozására bízott hatalmas országrészt, s működéséről jelentést küldött a Propaganda és a Concilii kongregációnak. Ebben föltünteteti az egyes helyeken való időzése napját, közli a helységek nevét, olykor a templom védőszentjét, a katolikusok és házaik számát, s mindig megadja a béráltak létszámát. Útvonala a jelentésben közölt sorrend s a vele párhuzamosan jelzett időpontok szerint a főbb községek figyelembevételével a következő: Belgrád (kétszeri bérálás) — a már inkább csak névleges szendrői püspökök két kis helysége — Mitrovica — Verőce megye egy-két faluja — ezután 19 nap múlva Pest, itt több mint egy hétig időzött, s háromszor bérált — Gyöngyös (egy hétnél hosszabb tartózkodás, ötszöri bérálás) — Jászberény (több napos tartózkodás, hatszori bérálás) — ismét Gyöngyös (hosszabb tartózkodás, újabb kétszeri bérálás) — Gyöngyöspata — 13 nap múlva Kecskemét — 12 nap múltán Szeged — 8 nap elmultával Martonos (Bács-Bodrog m.) — Bajmok — Jánoshalma — Mélykút — Hercegszántó és környéke (háromszori bérálás) — Zombor (kétszeri) — Bács — Dunabökény — hat nap múlva a szerémi Suglium (Suljom) — Baranya megyei helységek (Dályok, Bezdek, Lócs, Bóly). *A béráltak száma összesen 8443.* Az egyes helyeken béráltak számából következtethetünk a község és környéke vallási képeére és lakottságára. Valamennyiből messze kiemelkedik Pest (2032), majd következik Gyöngyös (1566), Hercegszántó és környéke (938), Jászberény (608), Bajmok (584), Dunabökény (428), Jánoshalma (325), Gyöngyöspata (254), Martonos (245) stb. Legkisebb a béráltakozók száma Belgrád környékén, Verőce, Pozsega és Baranya megyében. Meglepően csekély Kecskeméten (24) és Szegeden (138). A látogató és bérma-út igen mély benyomást tett a hívőkre. Ezt tanúsítja a Propagandának írt két hálálkodó levél, az egyik Arokszállásról, a másik Kecskemétről. Az első helyen 130, a másodikon 135 éve nem járt püspök.

A belgrádi püspökök közül a legtevékenyebb az ugyanacsak bosnyák ferences Benlich Máté volt (1651-1674). Bölcséleti és hittudományi tanulmányait Itáliában végezte, lelkipásztori tapasztalatait a töröktől megszállt Boszniában szerezte. Fiatalon került a főpapi méltóságra, s a Szentszék az elődjével egyező hatáskörrel ruházta föl. Csaknem negyedszázados püspöki működését jó részben a hódolt területeken végzett egyházlátogató és bérma-útjai töltötték ki. Apostoli lelkületű, fáradhatatlan, híveiért minden áldozatra és lemondásra kész férfiú volt. Tíz egyházmegyére (Belgrád, Szendrő, Szerém, Zágráb, Pécs, Kalocsa, Csanád, Vác, Esztergom, Eger) egészben vagy részben kiterjedő óriási joghatósági területének látogatását mindjárt püspökké szentelése évében, 1651-ben megkezdte, s ez a legnagyobb egyházlátogatása megszakításokkal hat évig tartott. Utána, 1658-ban ismét útrakelt. Erről az időről a Propaganda kongregációnak nagyon részletes beszámolót küldött, majd 1659-ben a Concilii kongregációt is tájékoztatta működése első hét évéről. Mint írja, az „alsó-magyarországi Szlavóniában” fekvő velikai (Nagyolaszi, Pozsega m.) ferencrendi kolostorban van székhelye. Innen háromszor végiglátogatta belgrádi egyházmegyéjét és 340 lelket bérált. Belgrádban a törökök a székesegyházat mecsetté alakították át, állapota egyre romlik. A püspöki székházat is lefoglalták, úgyhogy itt semmiféle otthona és jövedelme sincs. Belgrádi tartózkodásakor a helybeli raguzai és boszniai kereskedők gondoskodnak szállásáról és ellátásáról. A jó állapotban levő plébániatemplomban két boszniai ferences szolgál, a vallásos élet mindennap zavartalanul folyik, s alkalmmalag ő

is itt végzi főpapi ténykedéseit. Egyébként mint püspök „nyomorúságosan tengeti életét a törökök igája alatt, minden javadalmazás nélkül. Rendje ruhájában jár, és gyakran részösül ezektől a barbároktól korbácsolásban, bebörtönzésben, pénzbüntetésben, botozásban, s mindezt hihetetlen türelemmel fogadja”. A biztonságosabb közlekedés érdekében sok ajándékot kell adni a török kormányzóknak és katonatiszteknek. Püspöki megyéjén kívül többször meglátogatta a kormányzására bízott egyházakat a Száva, Dráva, Duna és Tisza között, és 31,689 katolikusknak szolgáltatta ki a bérmálás szentségét. Eddigi püspöki működése egyéb eredményei: szentelt 27 áldozópapot, 25 szerpapot, alszerpapot és kisebbrendűt, 15 szilárd és 78 hordozható oltárt, s 47 harangot különféle magyarországi templomok számára. A szorgalmazására részben újonnan épült, részben helyreállított templomok száma: 24.

Az 1659-1664 közti időszokról Benlich püspök Jelavich Mihály boszniai ferences, megbízottja útján juttatta el jelentését (1664) Rómába. A beszámoló negyedével a szentgotthárdi ütközet előtt íródott, s erősen visszatükrözi a törökök háborús készülődéseit. Kisérő levelében Benlich kiemeli, hogy az elmúlt öt évben csak ritkábban tudta a gondjára bízott egyházakat látogatni, s ezt is csupán élete veszélyeztetésével. Többnyire csak éjszaka utazott, s püspöki tevékenységét nagy félelmek közt végezte. A szegény katolikusokat a török elnyomja és meggyötri, az egyházi személyek pedig nagymértékben gyűlöttek és agyonnyomorítottak. Bizonyos időre visszavonult a boszniai Banyalukára, szülőföldjére, majd innen is hirtelen menekülnie kellett a fojnicai konventbe, mert egyházmegyéjében nem talált nyugodt és biztonságos helyet. Saját és papjai élete veszélyeztetése miatt 1664-ben az olajszentelést mellőznie kellett. *A tatárok nagy pusztítást végeznek a Szerémségben, Bácskában, a kalocsai érsekség területén, Pécs vidékén és másutt.* Szendrőn már csak nyolc szegény katolikus család él, papjuk nincs, de nem is tudnák eltartani. Ő maga — mint az egyházmegye apostoli kormányzója azt sem tudja, s másoktól sem sikerült megtudnia, hol vannak e püspökség határai, s élnék-e még másutt is hívek. *A helyzet egyetemesen rosszabbodott.* A katolikusok a legtöbb helyen még a szentmisére sem mernek menni. A Szerémségben a tatárok három plébániát kifosztottak, sok katolikust elűzték, sokat megöltek. A Drávan túl Izsépen és Szajkon nagy félelmek közt még kitart a két plébános, de a katolikusok szétszóródtak. Pécsen még áll a templom. A jezsuiták a katolikusokkal és a bálnál (Zrínyi Miklós) — miután kifosztotta a várost — eltávoztak, két közeli plébános hasonlóképpen. Miháldon (Somogy m.) a tatárok a ferences plébánost mise közben az oltárnál darabokra vágták, s kirabolták a falut. A Buda környéki katolikusok a rossz bánásmód miatt szerteszéledtek. Pesten még áll a templom, benne két ferences szolgál, otthonuk azonban telve van török katonákkal. Temesvárott a külvárosban álló templomban két bosnyák ferences működik. Ők látják el a környéken fekvő három szentegyházban is a mindennapos lelkipásztorkodást. Itt újabb baj nem történt, de az elnyomott katolikusok fogynak. Erős az a meggyőződése, ha ezek a vészes idők tovább tartanak, a keresztények száma az egész hódoltságban nagymértékben csökkenni fog. Hasonló a helyzet a kalocsai érsekség területén. Itt hat bosnyák ferences nagy félelemben és veszélyben folytatja szolgálatát, mert Zombor vidékén telett a tatár fejedelem fia. Csak a békésebb időszakokban működhetett. *Öt évének eredményei:* bérmálás 3,292, mégpedig Belgrád 206, Dragotin Verőce megyében 406, Szerémség 904, Pécs 614, az egyházmegye plébániáin 860, Buda környéke és Pest 302; szentelések: áldozópap 44, szerpap 49, alszerpap 44, hajkorona és kisebb rendek 43.

Benlich püspök 1669-i jelentése a háborús feszültség csökkenésével bekövetkezett javulásról tanúskodik. Az utolsó négy évben megélnékkült a főpásztor egyházakat látogató és bérmáló tevékenysége. A Szerémségben minden plébániának van részben világi, részben bosnyák ferences papja. Lipppa és Temesvár vidékén rendezettek a viszonyok. A püspök hevesen kikel a temesi magyarok által két helyen alkalmazott licenciátusok ellen. Bácskában a templomok jó karban vannak, a lelkipásztorok mindükben bosnyák ferencesek. A budai plébánián és a pesti templomban ketten szolgálnak ugyancsak közülük. Egyikük állandóan Esztergom, Székesfehérvár és a környező helységek lelki gondozását végzi. A Csepel szigeten fekvő Tököl templomában szintén ferences látja el a lelkipásztorkodást. A Dráva-Száva közti Szlavóniában minden plébániának van papja, részben világi, részben az itteni két kolostorból, a nasiciből és velikaiból származó ferencesrendi. Pozsegában is ferencesek lelkészkednek, sőt iskolát is tartanak fönn. Ebbe negyven, olykor több gyerek is jár. *Az 1664-1668 közt kifejtett püspöki tevékenységé-*

nek összefoglalása; rendszeresen szentelt olajat és szét is osztotta. Szentelések: áldozópap 53 (s ugyanannyinak adta fel szabályos időközökben a megelőző rendeket), 1 szilárd és 19 hordozható oltár, 34 kehely, 10 patena, 4 harang a velikai konventnek. Őt új templom épült. *A bérmálást 11,898 személynek szolgáltatta ki:* Belgrádban, Dragotinban, a szerémi Mitrovicában, Budán s Pesten és a környező helységekben (817), a Bácskában levő hat plébánián (4,876), a nasici konventben, Eszéken, a velikai konventben, egyéb szlavóniai plébániákon. Többet nem volt képes tenni a töröktől való félelem és zsarolás, továbbá betegsége, öregsége és gyöngesége miatt.

A hazai hódoltság nagy püspök-apostola *utolsó jelentését 1673-ban juttatta el Rómába.* Ebben megelőző négy és fél éves működéséről ad számot. Az általános kép kedvezőnek mondható, a vallásos élet zavartalanul folyik, templomok épülnek, másokat megújítanak, a főpásztor egyházlátogató és bérmáló tevékenysége csúcspontját éri el. De itt is megtaláljuk a panaszt *az elszegényedett és a török hatóságoktól mindennaposan elnyomott keresztényekről,* akik közül egyesek elmenekülnek, de a végén visszatérnek, mivel nem találnak jobb helyet. „Mind a szerzetesek, mind a keresztény hívek sok mindenben zaklatottak ennek az ottantán nemzetségnek rágalmaitól... és mindenki elszorítja maga részét, de mindezt elvisszük a mi Urunk Jézus Krisztus iránti szeretetből.” Bizonyos plébániákat nem látogatott meg a gomosz török hatóságokra való tekintettel. Ezek évente sok pénzt kapnak a görög püspököktől, s töle is ezt kívánják. Öregsége, betegségei s a gyanakvó törökök rágalmi miatt nem záródolhat Rómába, „mert mindig azt hajtogatják, hogy adót és pénzt viszünk a kereszténységnek, s az országot szegénységben hagyjuk”.

Az 1672-i belgrádi tűzvészkor a város nagyobb része leégett, az egyetlen katolikus templom is, de nyomorúságos körülmények közt folytatódik a lelkipásztorkodás. Egyházmegyéjét háromszor látogatta, továbbá járt a Szerémségben, volt Temesvárott, és elzavarta a környéken tevékenykedő licenciátusokat. Megfordult Bácskában, ott minden rendben folyik. Bácsott új templom épült a régi romjain. A török földesúr nagyon pártfogolta, a plébános és hívek pedig veritékes munkával dolgoztak. Szlavóniában a templomok jó állapotban vannak. *Az utóbbi ötödfél év eredményei:* 10 templom épült, illetve megújult; 25 papot szentelt, 46 kelyhet és 9 paténát; *a bérmáltak száma 1669-ben a belgrádi egyházmegyében és a Szerémségben 3,422; 1670-ben Pozsega, Verőce megyében, Temesvárott és Bácskában 8,947 (Bács 1047, Hercegszántó 1010, Bajmok 378, Mélykút 291 stb.); 1671-től 1673 ápriliséig Szlavóniában és a Szerémségben 1,913. Összesen: 14,282. Püspöksége 22 éve alatt megbérmált 61,000 hívőt, fölszentelt 129 papot.* A Concilii kongregáció bíborosaihoz írt, a jelentéshez csatolt soraiban (1673. május 10) Benlich püspök jelzi, hogy július elején Eger vidékére szándékozik utazni, mivel az ottani egyháziak és hívek már két éve nagyon kérik, látogassa meg őket, „mert nincs hasznuk, sem vigasztalásuk saját püspökeikből, főképpen minthogy a magyar eretnekek mostani lázadásá miatt (a kispapok) nem mernek fölszentelésre saját püspökhöz menni, s egyéb lelki szükségleteik is vannak”. Ezért kellene személyesen odajutnia, bár ez fölötte kényelmetlen, mivel az utazás veszélyes, és tíz napig tart. A püspök terve sorsáról nincs semmi értesülésünk. De aligha kerülhetett rá sor, mert 1674. január 30-án meghalt.

A gazdasági és társadalmi háttér. Ez a nagyarányú főpapi tevékenység jelentős anyagi eszközöket kívánt. Az utazáson kívül a törököknek fizetett útlevel-, váltásdíj és ajándék sok pénz emésztett föl. Így például *Ibrisimovich* püspök 1649-i látogatásakor 40 aranyat adott a budai pasa oltalomleveléért. *Benlich* Mátét 1654-ben temesvidéki egyházlátogatásakor a temesvári török parancsnok kémkedéssel vádolta, börtönbe vetette, sok sanyargatás után lefejezésre ítélte, és csak 400 arany váltásdíj árán szabadult ki. Ezt az összeget csupán kamatra felvett kölcsönből tudta leróni. A Propaganda ugyan megszavazott számára 100 aranyat, de ezt még négy év múlva sem kapta meg. A kongregációhoz írt soraiban (1658) megemlíti, hogy püspökségének nyolc éve alatt nem kért, és nem is kapott semmit. *Maravich Marián boszniai püspök* (1647-1660) egész egyházmegyéje (Bosznia és Valkó megye) szintén hódolt terület volt. Diakovári székesegyházát a török már régen megszenteltelenítette, ezért visszahúzódtott rendjének boszniai kolostorába, Plumbumba (Olovóba). Jövedelme nincs, de béрма-útjai alkalmával a törökök adott ajándékokra, váltásdíjra évente 300 aragnál többet kell fordítania. Így például 1654-ben útközben a rosszindulatú törökök béklyóiból csak 60 arany lefizetésével tudott szabadulni. Más alkalmával a bérmálásnál jelenlevő törökök püspöksüvegét a vellecei dózse koronájának nézték, s 50 arannyal éppen csak hogy megmenthette életét. A Propagandától nem kap semmit, sok az adóssága. (6)

Vegyük kissé vizsgálat alá püspökeink korabeli anyagi helyzetét. Kétségtelen, hogy a királyi területen eok jövedelme is megcsappant, mivel a tizednek szokassa vált kamarai, illetve főúri berlete jelentősen kevesebbet hozott. A szüntelenül ismétlődő vegyári harcok, belső fegyveres mozgalmak, majd a megújuló török háború s ezzel kapcsolatban a mindket részen szokasos beszállásolós és hadimunka általános elszegényedéshez vezetett, s mindez hátrányosan befolyásolta az egyházi birtokok hozamát. Ezenfelül a hódolt egyházmegyék főpásztorainak ellátása is a megmaradt királyi rész javadalmaira nenezedett. Ez azonban fényes sors volt ahhoz mérten, amely a hódoltságban működő püspököknek és a túlnyomórészt szerzetes, kismértékben világi pap lelkipásztoroknak osztályrészül jutott. A *belgrádi és a bosnyák (diakovári) püspök elsősorban az ún. kánoni negyedből, tehát a plébániák jövedelmének 25%-ából élt.* Például a belgrádi püspököknek 1651-ben 34 plébániája volt a Szerémségben és Szlavóniában (10 világi papok, 4 jezsuiták, 20 bosnyák ferencesek vezetése alatt), továbbá övé volt „javadalomként” a Baranya megyei Lócs plébániája, ahol helyetteseként boszniai ferences lelkészkedett. S ugyancsak ő volt haszonélvezője a kánoni negyed erejéig az okmányokból meg nem határozható számú hazai hódoltsági plébániának (Gyöngyös, Szeged, Pest, Kecskemét, Csanád, Lőrincfalva, Versec, Nagybecskerek stb.). (7) A legtöbb plébános azonban ebben a korban siralmas anyagi helyzetben tengődött. Ehhez a szerény gazdasági alaphoz hatalmas segítőként hozzájárultak — mint a legfontosabb, közvetlen társadalmi támaszpont a bosnyák ferencesek zárdái s edzett, szolgálatkész tagjai és az európai kereszténységnek igen jelentős anyagi támogatása. A Premroutól ellenőrizhetetlenül 170,000-re becsült hódoltsági katolikusok gazdasági és társadalmi súlyát egyelőre nem tudjuk valósan fölbecsülni. (8)

A boszniai (bányavidéki) rendtartomány ferencrendi szerzetesei működésük hőskorában, a XVII. században óriási területen folyó lelkészi tevékenységük, továbbá a török részről szüntelenül meg-megújuló adóztatások, zsarolások, pusztítások anyagi terheit nem tudták volna önmaguk erejéből viselni. Ehhez *rendszeres, igen jelentékeny segítséget kaptak az egyetlen katolicizmustól.* Így 1662-ben a spanyol király a nápolyi kamara útján juttatta el pénzbeli adományát. Ez idő tájt ugyanő vállalta a dalmát, raguzai, albán, bányavidéki és bosnyák-horvát rendtartomány zárdáinak gabonával való ellátását. Mária Anna spanyol királynőnek a bányavidéki tartományfőnökséghez intézett 1674. szeptember 4-i leveléből megtudjuk, hogy a barátoknak 1588 óta állandó engedélyük volt a spanyol korona alatti országokban termény és pénz gyűjtésére. *A hódoltsági magyarok is kivették részüket a rendkívüli segítségből.* 1669-ben Benlich püspök elküldte megbízottját Budára, Gyöngyösre, Kecskemétre, Szegedre és környékükre alamizsnát gyűjteni. A bosnyák hívek ugyanis képtelenek voltak a kolostorokat terhelő adókat összehozni, s ezért már három zárdát meg is kellett szüntetni. Az említett évben pusztán a kamat 30 ezer tallerra rúgott, kölcsönt viszont csak 20%-os uzsorakamatra lehetett kapni. 1675-ben a Propaganda nevében és megbízásából 16 ferences indult útnak Itáliába, Lengyel-, Francia-, Spanyolországba, Portugáliába és mai Belgium területére, hogy adományokat gyűjtsenek a boszniai zárdáknak és híveknek. Az adakozók közt Boldog XI. Ince pápa is szerepel hatezer arannyal. (9)

Délszláv elemek nagyarányú betelepítése. Három jelentősebb népelemnek dél felől történő hazánkba költözését kell megkülönböztetnünk. A legnagyobb a *vlachok (valachok)* görögkeleti vallású pásztornépe. Ezt a bécsi kormány Horvátország és Krajna érintkező részein határőrzésre telepítette le. Vatikáni források sokat foglalkoznak a vlachokkal, mivel egyházi vezetőik némi hajlamot mutattak az egyesülésre. (10)

Hazánk hódolt része nemzetiségi képének kialakításában sokkal nagyobb szerephez jutott a Balkánról észak felé tartó két másik népáramlás. A hódoltságot elsősorban katolikus bosnyákok és szakadár szerbek lepték el. Mindkét nép az időnként tűrhetetlenné fokozódó török nyomás elől ismétlődő hullámokban tört észak felé, sorsa enyhítését remélve. *A bosnyák katolikusok a XIII. század óta valóságban és művelődésben teljesen a ferencrendiek vezetése alatt állottak, s népmozgalmaikat is ők irányították. Magyarországra költözésük Bosznia török kézre kerülése (1463) után hamarosan megkezdődött, s időszakos szünetek közébeiktatódásával több mint kétszáz éven át tartott.* Legnagyobb arányait a XVII. században érte el. Maravich Marián boszniai püspök 1655-ben azt írja a Propagandának, hogy 1645-1655 közt kétezer család kényszerült elhagyni hazáját és Magyarországon szét-szórtan letelepedni. Unyi Bernárdin szerint legtöbbjük valószínűleg a bosnyák ferencesektől látogatott Bács megyei Hercegszántón, Béregen, Garán, Küllődön, Mo-

nostorszegeen és a baranyai Hercegszöllősen, Lőcsön, Bólyon, Dályokon, Bezedeken talált otthont. Egyebek közt ezeken a helyeken járt és bérmált Ibrismovich belgrádi püspök 1649-ben. Általában megállapíthatjuk, hogy ahol raguzai hithirdetők, albán és bosnyák ferencesek működtek, ott bosnyák sokák is éltek. (11)

A XVII. század második felében föléledő keresztény-török hadakozás, de különösen a fölszabadító hadjárat alatt a török seregek állandó vonulása, a végsőkig fokozódó hatósági gyanakvás, zaklatás és elnyomás miatt egyre növekedett a menekülők áradata. Siprochich András bosnyák ferences tartományfőnök 1696-ban jelenti Rómába, hogy *egy évtized alatt százezer embert költöztetett át Boszniából a Száván túli területekre. Julian Jelenic, a bosnyák ferencesek legkiválóbb történetírója a Szlavóniába, Magyarországra és Dalmáciába áttelepültek számát kétszáz-ezerre teszi. A Szlavóniában és a Szerémségben mint népgyűjtő medencében összeröplődött sok tízezer hontalan megszervezése, elhelyezése, ellátása a katonai hatósággal való együttműködésben a bosnyák ferencesek nagy történelmi érdeme. Beatus Bukinac doktori értekezését ennek a tárgykörnek szentelte, s a Propaganda, valamint a magyar ferences levéltárak és igen kiterjedt irodalom alapján megállapítja, hogy a XVII. sz. folyamán mintegy 100-150 ezer bosnyák került Szlavóniába és a Bácskába. Bármiként is vélekedünk ezekről a főként becsülést alapuló számokról, kétségtelen, hogy a magyar népi állagot jelentősen befolyásoló tényezőről van szó. Ezt még csak növeli az a körülmény, hogy a bosnyák ferencesek missziós állomásaikon és plébániáikon iskolákat állítottak föl. Sőt a XVII. század közepe táját Velikán, majd Nasicán (Pozsegában) gimnáziumot is létesítettek. Még 1708-ban is 106 plébániájuk közül 43 Szlavóniában és Magyarországon volt. (12)*

A török uralom alatt a szerbek egy része is lassú terjeszkedéssel északra szivárgott. A XVI. század végén Bács-Bodrog megyében már 35 szerb község volt, s Temes és Torontál megyében is letelepedtek. Majd fokozatosan ellepték Baranya, Tolna, Fejér megyében, a Dráva, illetve a Duna mentén elterülő parti tájakat egészen Komáromig, a Tiszavidéket Szolnokig. Teljesen papi vezetés alatt állottak, s vallási öntudatuknak és heves vérmérsékletüknek megfelelően a katolikusok legkérelmezhetlenebb ellenségei voltak. Különösen megromlott a viszony Várad elfoglalása (1660) után. A konstantinápolyi pátriárka a szultán engedélyével elárasztotta a hódoltságot szakadár szerb püspökökkel, vladikákkal. Ezek azután a török segítségével a katolikusokat és protestánsokat hatalmuk alá akarták hajtani, nagy adókat csikartak ki tőlük, zaklatták és gyötörték őket. A görögkeleti szerb papok elfogultságára Matkovich Simon hódoltsági hithirdető többek közt megemlíti (1631): ha valamely hívüket a latinok (tehát római katolikusok) szenteltvíze érintette, borotvával még a bőrt is lekaparták arról a testrésztől. Jelavich Mihály ferences, Benlich püspök megbízottja, 1664-i jelentésében nyíltan meg is írja, hogy *a szakadárok még a töröknél is rosszabbak. 1669-i beszámolójában Benlich őket tartja a püspöki hivatás szabad gyakorlása egyik akadályának. A török megszállás 150 éve alatt a szerb pátriárkák huszonhatszer kísérelték meg a ferenceseknek és híveiknek hatalmuk alá vetését, s ez üldözötteknek ugyanannyiszor kellett személyesen eljárniok a szultánnál, hogy drága pénzért megkaphassák a kívánt fermánokat. (13)*

Képek a Hódoltság életéből. A misszionáriusok mindenkor oly személyek, akik sokat vannak úton, a nép legszélesebb rétegeivel érintkeznek, mindent szorgosan megfigyelnek és följegyeznek. Tapasztalataik ekként becses művelődéstörténelmi források. A római Szentszék, majd a Propaganda kongregáció hithirdetőit bőségesen ellátta gyakorlati útmutatásokkal. Ilyen — a Vatikáni Levéltárból származó — részletes okmányt tett közzé Fermendz'in (i. m. 321-334). Ezt 1580 februárjában kapta utasításként Raguzai (másként de Stephanis) Bonifác stagnoi (ma Stonj Dalmáciában) ferences püspök, amikor XIII. Gergely pápa apostoli vizitátorként Dalmáciába, Hercegovinába, Roszniába, Horvátországba, Szerbiába és Dél-Magyarországra küldte. Az 59 pontból álló utasítást a viszonyokat kitérően ismerő bölcs ember írta. Figyelme mindenre kiterjed, s igen részletesen kifejti, mire ügyeljen a püspök, hogyan viselkedjék az adódó helyzetekben és mit tegyen.

Még érdekesebb és terjedelmesebb Kasich Bertalan és Szini István jezsuiták, továbbá Katich Péter prizreni (Szerbia) püspök és Matkovich Simon bosnyák világi pap Szerbiában, a Szerémségben és Szlavóniában tett apostoli útjának leírása az 1612-1618-as évekből. Ebből fogalmat alkothatunk hasonló célú hódoltsági utazásokról. Raguzai kereskedőkkel, azok ruhájában, titokban fegyvert viselve, lóháton és kis szekereken tették meg az utat. A kereskedők jól fölfegyverzett janicsárt is

visznek magukkal, s közben a raguzaiaktól ismert törökök házában szállnak meg, és vendégszeretetüket élvezik. Kasich és Matkovich Belgrádból a Szerémséget és Szlavóniát látogatja végig. Útjukban a szakadárók földbevált putrijaiba is betérnek s tűznél, szénán ülve adják vallási oktatásukat. Utazásuk állandó rettegésben telik „propter Kesegios seu sicarios” a másként praedones-nek is nevezett orgyilkosok miatt. Ezek alamuszian csatlakoznak az utasokhoz, s megfelelő alkalomkor levágják fejüket és kirabolják őket. A hithirdetők a Szerémségben lelki szolgálatukat a havas idő ellenére is a szabadban végezték. A plébániai ebédem a bég is megjelent, csak keveset evett, de részegre itta magát. *A keresztények falvai* szinte mindenütt az erdőkben vannak, fákkal s megerősített sövényvel teljesen körülvéve, úgyhogy a keskeny ösvényen lovas nem közelítheti meg a települést. S ezt a rejtett, szűk utat is tuskés bozót és keresztbe fektetett faakadályok szakitják meg. A hittérítők ebéd után a közeli vár kádijához mentek, hogy könyvébe átírja a szultán oltalomlevelét, vagy elvesztés esetén tőle hiteles másolatot kaphassanak. Útjuk további folyamán nagy ünnepélyességgel fogadta őket s ajándékaikat a szerémi szandzsák Illokban székelő feje, az egykori püspöki palotában. Teljes szabadságot adott nekik a keresztények oktatására. De figyelmeztette őket, lehetőleg mindig az országúton közlekedjenek és tartózkodjanak a janicsárokkal való barátkozástól, az együttes evés-ivástól, mert részegen minden rosszra kaphatók, még barátaik iránt is. (14)

A törökök szerettek a ferences zárdákban vendégeskedni. Az általuk elpusztított kolostorok újjáépítését azzal a záradékkal engedték meg, hogy ezek a rendházak vendégfogadók lesznek, s bennük őket mindenkor szívesen kell látni. A török katonák és hatósági emberek éltek is e jogukkal, de ez a vendéglátás nem volt mindig ártalmatlan. Megtörtént, hogy az egyik zárda főnöke nem tudta a betért béget sült csirkével megkínálni. Erre a kardjával lecsapott rá és megölte. Egy század múlva (1630) részben hasonló panaszt olvasunk Kamengrádi András bosnyák ferences tartományfőnöknek a Propagandához írt levelében. Panaszodik, hogy a törökök egyre rosszabbak irántuk, állandóan esznek és isznak a konventekben, távozásukkor még ajándékokat is követelnek, és zsarolják vendéglátóikat. Ha baráttal találkoznak az úton, megverik, kifosztják, még ruháját is elveszik, s lótarakónak használják föl, sőt egyeseket meg is ölnek. A zárdák végső anyagi romlásban vannak, uzsorakölcsönökkel megterhelve. (15)

A zágrabi püspöki helynöknek a szlavóniai templomokról készült 1660. évi jelentése megállapítja, hogy az *egész török területen a templomokban sehol sem őrzik az Oltáriszentséget*, még a kolostorokban sem, mert a törökök igen gyakran sétálgatnak a szentegyházakban. A keresztútakat sem tűrik, sőt meg is gyalázzák. A templomokat nem szabad bezárni. A harangozás is tilos volt, helyette dobszót használtak, egy-két város kivételével. (16) 1659-ben mégis azt jelenti Benlich püspök, hogy különféle magyarországi templomok számára 47 harangot szentelt.

Az ijesztő paphiány egyhítésére a királyi és hódolt Magyarországon egyaránt a katolikus egyház megfelelő világi férfiaknak engedélyt (*licenciát*) adott bizonyos vallási szertartások végzésére (keresztelés, esketés, temetés, imésbeszéd). Elterjedésüket érzékelteti Pázmánynak a bécsi nuncius előtt tett az a talán túlzó kijelentése, hogy *egész Magyarországon kétszer annyi a licenciátus, mint a pap*. Egyes egyházmegyékben azonban időnkint ennél is rosszabb volt az arány, a váciiban például 1675-ben 13 papra 30 licenciátus esett. (17) A belgrádi püspöki jelentésekben csak két esetben kerülnek elő licenciátusok, mégpedig a magyar egyházi gyakorlatól merőben eltérő értékelésben. Benlich püspök 1669-i beszámolójában panaszodik, hogy a temesvári plébániához tartozó két faluban a magyarok anyanyelvükön szolgáló licenciátust tartanak, aki keresztel, esket, prédikál, énekel, mert a magyarok nagyon szeretik hallgatni az énekeket. Ő megírta nekik, ne nyúljanak a licenciátusok a szentségekhez, de hasztalan, nem engedelmességeknek. Többet nem tehet, mert a falusiak a törökhöz fordulnának. A temesvári papok közül egy kijár a falvakba, de ők éneket akarnak. Pedig a lakosok jól tudják az illir nyelvet, s az említett papok híven szolgálnak azoknak, akik hajlandók engedelmeskedni. Az 1673-i jelentés szerint a püspök 1670-i temesvári látogatásakor eltávolította a licenciátusokat, hogy a papok a trienti zsinat rendelkezéseinek megfelelően lássák el a teendőket. (18)

Végül még röviden ki kell térnünk *a hódolt terület népességének házassági viszonyaira*. A hithirdetők sokat foglalkoznak jelentéseikben ezzel a bonyolult kérdéssel. E téren a trienti zsinat előtti és utáni kánonjog különbözősége, a protestantizmus elterjedése, a nagy számban letelepedett görögkeleti vallású szerbek, a tö-

rök uralom és a nagy paphiány erősen érezette hatását. A trienti zsinat megkívánta, hogy a katolikusok a plébános előtt, két tanú jelenlétében kössenek házasságot. De ezt a határozatot községeként kellett kihirdetni. Az egész kérdés tehát a körül forgott: *megtörtént-e ez a kihirdetés?* Ez éppenséggel nem valószínű, hiszen a zsinat rendelkezéseinek általános kihirdetése is alig egy-két egyházmegyénkben valósult meg, történetileg pedig megnyugtatóan nem is tisztázható. A rajtaütések, elhurcolások, emberrablások, rabszolgavásárok, hosszú évekig tartó raboskodás sajátos körülményei kibogozhatatlanul összekuszálták az emberek nemi társulását. Böven adódtak olyan katolikus felek közti frigyek, továbbá vegyes házasságok katolikusok és protestánsok, szakadárok, törökök között, amelyeket protestáns pásztorok, pópák és kádik előtt kötöttek. Micaglia Jakab jezsuita híthírdető azt írja Temesvárról (1638), hogy e területen élők vallási viszonyai nagyon zavarosak. Az emberek csak névleg keresztények, vakon rohannak érvénytelen házasságokba. S ha a katolikus pap nem esketi meg őket, akkor szakadár paphoz vagy a török kádihoz fordulnak. A dél-hódoltsági világi papok pedig a Propagandának arról panaszkodnak (1650-51), hogy *a bosnyák barátok áthágják az egyházi törvényeket a házasságkötésnél és a földoldozásban.* Keresztények — gyakran éppen török segítséggel — elrabolnak keresztény hajadonokat, özvegyeket, és a török hatóság előtt házasságra kényszerítik őket. A katolikusok is elválnak, és újra házasodnak. Tiltott időben esküsznek, török zászló alatt küzdenek a keresztények ellen, és a barátok — földoldozzák őket. Erdélyben (1670) egyes plébánosok bizonyos idő elteltével 200 forintért megengedik az újraházasodást a török fogságba hurcolt fél itthon maradt élettársának. Az egészében hódolt területen fekvő *váci egyházmegyében is voltak visszaélések a házasságkötésben,* amint ezt a püspökség papjainak és liceneciátusainak garamszentbenedeki gyűlése (1675) határozatából következtethetjük. E határozat nagy körültekintést kíván meg a házasságkötéskor s a hármas hirdetés megtartását. Az a hír járta, hogy az egyházmegyében kétnegyűk is vannak, s a prédikátorok egészen közeli vérokonokat is összeadnak. A gyűlés szerint meg kell szüntetni a késő éjszakai és délutáni esketést és visszaállítani a reggelt. (19)

A hódoltság korában hazánkat félelmes földnek hívták. Az emberek élete szinte állandóan ki volt téve a végső kockázatnak. Nem csoda, ha fly körülmények között egyre jobban elszegényedő népünk reményei megfogyatkoztak, s az elárvulás, aggodalom és tompa közönyösség árnyai növekedtek. Ebben az országos elesettségben igazi nemzeti jótétemény is volt a kegyelmi élet, a közösségi érzés, bizalom és kitartás ápolása.

Jegyzetek: (1) Salamon: Magyarország a török hódítás korában. Pest 1864, II. kiad. 1886. — Fekete: Budapest a törökkorban. Bp. 1944. Szinte mindenben tekintettel van az országos vonatkozásokra is. — Szekfű: Magyar történet, III. és IV. k. Bp. 1935. — Takáts sok könyve közül kiemeljük: Rajzok a török világból, I-III. Bp. 1915, 1917. — Az utolsó negyedszázadban történetírásunk viszonylag keveset foglalkozott a hazai török uralommal, bár megjelent néhány forrásközlés, továbbá **Bakács István** és mások figyelemre méltó kísérletet tettek a történeti statisztika korszerű módszereinek alkalmazására. A korszak legjobb rövid összefoglalását **Székely György és Makkai László** adja az egyetemi tankönyv (Mo. tört. Bp. 1962) II. kötetében és **R. Várkonyi Ágnes** más helyütt (Mo. tört. I. k. Bp. Gondolat, 1964).

(2) Történéseink közül **Galla** dolgozott a leghosszabb ideig a római Hitterjesztési Bizottság (Propaganda) levéltárában. Gyűjtéséből értékes anyagot tett közzé. (A magyar katolikus restauráció misszionáriusa, Bp. 1946; Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából, Bp. 1947. stb.) — Az egyházmegyék törökkori történetének megírásában **Juhászé** a kezdeményezés érdeme, a csanádi püspökségre vonatkozólag. Együttal tőle való a hódoltság katolikus vallási életének eddig legrészletesebb és legjobb jellemzés (Lalen im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster i. W. 1960, 3-69.). — A hatalmas, egész területével török uralom alá került váci egyházmegye dicsekedhet a hódoltsági korszak legkimerítőbb földmunkájával **Mezősi Károly**, **Rajz Mihály** és főként a páratlanul alapos **Szarka Gyula** jóvoltából. — A ferencesek e korbeli igen fontos működését **Karácsonyi János**, **Szabó György Piusz**, **König Kelemen** és **Unyi Bernárdin** örökítette meg. — A török megszállás alatt élő katolikus egyház történeti és jogi helyzetének nagy távlatú áttekintése **Balogh József** tanulmánya (Existenz u. Rechtslage der kath. Kirche in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft. Róma, 1939.). — A török-keresztény viszonyt sok adat alapján széles vonalúan, de gyakran előtűnő felekezeti elfogultsággal tárja elénk **Földváry Antal**. (A magyar református egyház és a török uralom. Bp. 1940.).

(3) Juhász i. m. 27-29, 45-47. — (4) Ferrendzin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica... 925-1752. Zagrabiae 1892. — Premrou: Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd. In Ar-

chivum Franciscanum Historicum 1924, 1925, 1926. — (5) Vö. Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600-1850, Pannonhalma, 1933. — (6-7) Ferrendzin 473, 475, 488, 473 2,3. — Püsp. jelentések 75. — (8) Premrou i. h. 1925, 50. — (9) Unyi Bernárdin: Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története. Bp. 1947. 211-213. — (10) Püsp. jel. 330-332. — (Simrak, Joannes: De relationibus Slavorum meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII. et XVIII. Vol. I. (1611-1661.) Zagreb, 1926; Graeco-catholica ecclesia in Jugoslavia. (Diocesis Crisiensis, olim Marcensis.) Historiae et hodiernus status. Zagreb, 1931. — Rothenberg, Gunther E.: Die österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881. München, 1970. — (11) Unyi 53-54, 64, 65, 67, 69. — (12) Uo. 70-74, 142. — Bukinac, Beatus: De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI. et XVII. Zagreb, 1940. 47-60. Sok adattal dolgozik, de erős ellenőrzésre szorul. — Unyi 170, 172. — (13) Unyi 48, 58, 200-201. — Karácsonyi: Magyarország egynáztört. 3. Veszprém 1929. 227-228. — Galla: Pápai felhat. 120. — Az 1690-es nagy szerb betelepedéssel itt nem foglalkozhatunk, de megemlítiük, hogy az újabb szerb történetírásban D. J. Popovic terjedelmes népesség- és településtörténeti munkái behatóan tárgyalják a rácok XVII. és XVIII. századi magyarországi terjeszkedésének kérdéseit. (14) Ferrendzin 342-366. — (15-16) Unyi 211. — Ferrendzin 392, 495. — Hodinka Antal: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Bp. 1898, 111-112. — (17) Juhász i. m. 125, 126. — (18) Vö. Petróci: Egyházi népénekülésünk kialakulása. Vigilia, 1949. 165 skv. — (19) Püsp. jel. 53-55. — Galla i. m. 123-125. — Mezósi: A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Kiskunfélegyháza, 1939, 40.

HEGEDŰS LÁSZLÓ

REGÖLY

Egy egyházközség emlékei

A „Historia Domus”, a regölyi plébánia története így ír az ősi Regölyről bevezetőjében:

Regöly hajdan római telep volt. Határában mai napig római régiségeket találnak: több hamvveder, melyek egyike 161 liter méretű s teljes épségben a Nemzeti Múzeumba került. Az őskori Regöly a Kapos és Koppány összefolyásánál, minden oldalról vízzel és nagyszerű sáncokkal, futoárkokkal körülvett erősség volt. A sáncokat három erős vaskapu zárta be észak, kelet és dél felől. Sokan e várat Kupa várának lenni mondják, a néprege szerint azonban nem Kupa, a somogyi, hanem Tuba tolnai vezér volt ura. A keleti vaskaputól nem messze kiemelkedő halom csakugyan máig is Tuba szigetének nevezetik. A regölyi várban Rákóczi hívei is tanyázhattak, határában máig találtak Rákóczi-féle pénzek. Nevezetes Regöly vára arról is, hogy Perényi nádor az ország szent koronájával, mely a monda szerint egy kulcsban volt elrejtve, egy éjszaka itt időzött. —

A valóság az, hogy Regöly nemcsak a római korban, hanem jóval előbb már lakott hely volt: a régészek szerint határán belül az újabb kőkortól fogva föllelhetők emberi települések, illetve ezeknek maradványai. Földvárát pedig a késő-bronzkor idején, körülbelül a Krisztus előtti ezredik év táján építette egy illirek előtti s talán velük rokon nép, az úgynevezett urnasíros kultúra népe. Nyolcszáz évvel később, vagyis a keresztény időszámítás előtti 200 után a kelták egyik törzsenek van itt székhelye, pénzverdével és bronzöntőműhellyel, hol Nagy Sándor pénzét utánozva, a gyermekkoromból ismert „püpos pénzt” verték. E korai népek korszainak cserepei nemcsak a földvár környékén, a Sáncon, hanem a falu távolabbi részein s a szomszédos dűlőkben is megtalálhatók. Bronzékszert: karperecet fibulát szinte mindennap találhattunk gyerekkoromban, olykor női koronához hasonló fejéket is, és „török olvasó”-nak nevezett, fonáshoz használt orsó-gombokat, melyek nagyobb dió nagyságú darabjaiból olvasót fűztünk. Szántogató ekék nyomán arany is került elő olykor a Kapos „bozótjában”, vagy a Pénzes dűlőben, — tanúsítva, hogy itt víz vagy nádas mocsár volt valamikor s a kelták pogány szokásuk szerint áldozatul kincset szórtak a haragvó istenek engesztelésére. Pár évvel ezelőtt a hun korból is jelentkezett hírmondóul sírlelet: egy alán fejedelemnő torzított koponyája, sok arannyal és drágakővel, s egy, a világon egyedülálló madárfejes szájú korszóval. A századfordulón avar temetőt is találtak, a Majsa pusztával szembeni „Vaskapu” környékén.

A plébánia történetének első fejezete ezt írja az Árpád-korról s az azt követő időkről az újratelepülésig:

Régi időkben, a török hódoltság előtt, a pécsi egyházmegye nyolc főesperességre volt felosztva, melyek a következők voltak: a székesegyházi, a baranyai, tolnai és a reguni (Regöly); ez a négy a Dráván innen Magyarországon, a többi négy a mondott folyón túl Szlavóniában terült el: az oziagi (eszéki), a valkói (ma Vukovár), a marchiai és a pozegeai.

Miután pedig a helyek, melyekről egy-egy főesperesség elnevezését nyerte, a kiválók közül voltak, így tehát Regun vagyis Regöly sem lehetett valami utolsó, sőt már századok előtt is valami nevezetesebb lehetett, ahol főesperes és saját plébános székelhetett. Az úgynevezett annaták fizetési jegyzékében ugyanis előfordul: 1333. „Lucasius Regunból”, továbbá: „megjegyzendő, hogy az Úr 1333. esztendejében János reguni főesperes fizetett 6 márkát és még 3 márkát tartozik fizetni, tudnillik főesperessége első évéről, és tartozik 7 marka felét fizetni; a második évre tizedenként 2-2 márkát.” Ugyanezen évben: „Lukács reguni pap, Egyed moysai pap.” „Megjegyzendő, hogy az Úr 1334. esztendejében János reguni főesperes szent András napján...” (itt tovább nincs) „1334. Lukács Regunból.” „1335. Jakab Regunból.”

A folytonos háborúk, később a mohácsi vész utáni török megszállás folytán — úgy látszik — az egész Dunántúl elnéptelenedett, mert említés nem történik többé Regölyről; sőt az 1714. évben tartott egyházmegyei zsinat sem említi fel Regöly helységet, nyilvánvaló tehát, hogy abban az időben még nem volt betelepítve, mert állítólag gróf Esztorás (Eszterházy) József telepítette ide az első lakókat.

Vegyük sorra, időrendben a plébánia története bevezetőjének s első fejezetének honfoglalás utáni adatait, mit mond a történetírás, mit mondanak az oklevelek: Regölyről ugyan 1315-ből ismerjük az első feljegyzést, egy peres oklevélből, azonban egyik hajdani történetírónk szerint 1204-ben említik először Regölyt, egy birtokper során. Kár, hogy a szerző nem nevezi meg az általa említett „okmány” hollétét és eredetét Karácsonyi János ezt írja a Szent István korabeli tizedszedőhelyről: „Szent István kijelölte az ország egy-egy területét ispánjainak és megparancsolta nekik, hogy azon a területen a tizedet beszédessék, és addig is biztos helyen tartsák... E várakat részint a régi római városok köveiből építették, részint földhányásokból, lehetőleg olyan helyen, ahol folyók, erek egybefolytak...” Regöly Szák nevű közeli szomszédjára már 1213-ban úgy hivatkoznak mint régen meglévőre, honnan a Szák nemzetség eredt. Ugyanekkor említik Majstát (a mai Majsa puszta helyén), vagyis hogy szintén régi birtoka volt az említett Szák nemzetségnek.

1315. július 8-án bizonyos Sándor fia Moys és ennek fiai: Mihály és Sándor megtámadják Reguni Maneel és fia Vyzle Ozorán lakó szervienseit, vagyis az őket képviselő és szolgáló nemes szolgájukat s ennek családját, egyben elpusztítják a falut. A székesfehérvári kereszties konvent előtt, „hosszú egyenetlenkedés után a következő békét kötötték: Moys kárpótlásul az Ábrahámi szent Mária egyháznak adott Tenguld-i birtokrészét adja.”

Az oklevélből kiderül még, hogy Reguni Maneel és fia viszont Solyagi, másnéven Ozoray Sándor tamási várnagy szerviensei s közösen birtokolják Ozorát, s ilyenformán talán rokonok, a későbből jól ismert Ozoray család elődei voltak, a régi híres Apor nemzetség egyik ága, melynek már a tatárjárás előtt birtokában volt a környék jó része. A támadók, hatalmaskodók is velük rokonnak látszanak, györgysolyagi birtokok után.

1332-től 1337-ig a pápa céljára, vagyis a Szentföld felszabadítása és megoltalmazása érdekében szedett papi tizedből 1332-ben 15 báni dénár esik Lukács reguni papra, tehát Regöly közepes nagyságú helység lehetett. Somely-ra — melynek gólikus templomtornya ma is áll még a regölyi határban — 72 báni dénár jut, eszerint Földvár, Szekszárd és Szakcs mellett a megye egyik legnagyobb helységének látszik. (A földvári pap 100-120 dénárt, a szakcsi pedig 50-60 dénárt fizetett.) A szomszédos Kosba helység Pál nevű papja 5, és Taha Miklós nevű papja 20 dénárt fizetnek. Az 1333. év Szent György napja körül a reguni Lukács pap 10 dénárt, és András nap táján ugyancsak 10 dénárt fizet. Tamási Jakab nevű papjára egész évben 25, Henye Egyed papjára 10, Majsa (Alsó és Felső Majsa) szintén Egyed nevű papjára 14, István szakályi papra pedig 4 „banáles” esik. Az 1334. év András napján Lukács reguni pap egy garast, azaz 5 báni dénárt fizet, 1335-ben pedig Jakab reguni pap 8 dénárt. Az 1332. és 1333. esztendőket véve alapul, a re-

gölyi pap évi tized-fizetése 2 és fél, 3 forint. Újabb kutatások szerint a plébánosok többnyire nem a tized negyedét kapták, hanem csak a tized negyedének negyedét hagyták meg nekik, azaz a tized egytizenhatodát, — bár pápai, illetve zsinati és királyi rendelet is előírja, hogy a tized egynegyede illeti a plébánosokat s háromnegyed rész a püspökségé. A plébános misealapítványokból is számíthatott 6-8 forintra, ezenkívül volt néhány hold földje, hozzá való réttel, némi szőleje s természetesen jászága is. — viszont ha volt káplánja, neki kellett tartani és fizetni, aztán abban az időben igen drága volt a könyv, mely akkor még kézírással készült, például egy breviárium, papi zsolozsmáskönyv 10-12 forintba, azaz körülbelül 3 tallérba, márkába került. Népesebb helyen a tanítót is neki kellett fizetnie. Es egy évben egyszer, az egyházlátogatásra kiránduló főesperes és kíséretének ellátásáról is gondoskodnia kellett, esetleg napokon át, ha hosszabb időn keresztül a környéken vadászta.

Ebben az időben a leendő falusi papok még nem a püspöki székhelyen tanultak, hanem gyermekkorukban a helybeli plébános taníttatta őket, ha mint ministránsait hajlamosnak látta őket a papi életre és hivatásra, — csak az egyházi rend felvétele s némi vizsgára kellett végül jelentkezniök az egyházmegyei székhelyen.

Nagymányok pap-történetírója tájékoztat bennünket a tized után kiszámítható lélekszámról, s ez nagyjából egyezik Györfly professzor eddigi megállapításaival. Eszerint az akkori regölyi lakosság lélekszáma a papjának fizetett 200 dénár alapján körülbelül 200 fő volt, mivel 50-60 főnyi lakosságot egy vagy két filiára, leányegyházra is kell számítani. (Itt a Regöly és Szakály közti Szákra s esetleg az oklevelekben később jelentkező Keledfalvára gondolhatunk. Utóbbi — eddigi kutatásaink szerint — a mai regölyi szőlőhegy aljában, a régi tamási-út mentén feküdt. Ezek szerint Tamásinak körülbelül 250, a két Majsának 150 főnyi, Somoly-nak pedig a befizetett 720 dénár után 700 főnyi lakossága lehetett. Egyébként a regölyi főesperességhez 80 plébános, vagyis majdnem ugyanennyi templomos helység tartozott, a mai Baranya északi, és Somogy keleti feléről is vagy 15 plébánia, tehát két és fél járásnyi területet foglalt el a főesperesség, az ország egyik legnagyobb főesperessége. A főesperes tartózkodási helye a püspöki székhely, itt a főesperességi székhelyen csak szállása, udvarháza lehetett.

Mint láttuk, János regölyi főesperes 1333-ban 12 és fél márkát, azaz 50 forintot fizet, így tehát 125 márkányi, 500 forint körüli fizetése volt.

1338-ban még János a regölyi főesperes, püspökét képviseli egy birtokrész ügyben. — 1359-ben Lukács mester szerepel regölyi főesperesként, ki egyben Miklós pécsi püspök helynöke. Május 29-én István szlavón herceg ír neki a zágrábi püspökség ügyében. — Egy 1376-os pápai levélből kiderül, hogy ketten is pályáznak az éppen üresedésben lévő regölyi főesperességre: Alsáni Bálint pécsi püspök és Miklós fia Imre, a szabad művészetek mestere. IX. Gergely pápa január 19-én kelt levelében azt írja, hogy Miklós fia Imrének adja a regölyi főesperességet. 1387-ben Miklós a regölyi főesperes.

1389. december 6-án Bonifác pápa ír a pécsi egyház éneklő-kanonkjának, hogy a regölyi főesperességet, melyet IV. Orbán halála előtt betöltetlennek rendelt, bocsássa ki kezéből. Ő most a stallumot, vagyis a hivatalt és a javadalmat nevezett Garázda Jánosnak kívánja adni. Megjegyzi róla, hogy jövedelme nem haladja meg az 50 forintot. 1390-ben Garázda János főesperes mint a pécsi káptalan kiküldöttje határt jár, birtokügyben ítélkezik Bodrog megyében. 1391-ben János főesperes Tolna megyei birtokokba iktat egy adományost. 1400. július 5-én szintén ő, egyúttal mint pécsi kanonok, békélteti Bátmonostori Tóttós Lászlót a bátai apáttal. Ugyanez év október 27-én kelt VIII. Bonifác pápa levele, melyben a majsai Szent Péter egyháznak a nagyobb ünnepeken 7 évi és hétszer negyven napi búcsút engedélyez. 1401-ben és 1404-ben még mindig Garázda János szerepel regölyi főesperesként. 1404. február 27-én VIII. Bonifác pápa a Baranya megyei Gyula pálos monostora és Alsáni Bálint bíboros pécsi püspök közti perben megegyezést közzévetít. Aláíróként szerepel Tamás székesegyházi és Péter aszuágyi főesperessel együtt János regölyi főesperes. 1409-ben már bizonyos „Symigirus” jelentkezik regölyi főesperesként. 1411-től 1435-ig Györgyöt látjuk regölyi főesperesnek. 1439 áprilisában Calstroph Gáspár regölyi főesperes és pécsi kanonok nyomozza Henrik püspök rendelkezétre a pécsváradai apát jövedelmeit.

Regöly ez időben részben a Tamássy család, részben a Henyei Tiborc család birtoka. Egy 1443-ban kelt oklevélből megtudjuk, hogy Regen részbirtok ekkor Tamássy László özvegyéé, melybe több más helységgel együtt zalog címén iktat-tatja Héderváry Lőrinc nádor, „10.000 forintokért”.

Alsó és Felső Majsát, Somolyt (akkor még Somogy és Somogyi néven) 1406-tól Zsigmond király híres hadvezére, a firenzei származású Ozorai Pipó (eredeti nevén Scolari Fülöp) birtokolja, a fiú nélkül elhalt Ozoray András fiúsított leánya, Borbála férjeként. Majd 1425 júliusában Somogyi felét négy más helységgel együtt a fehérvári kereszties káptalannak adja, az általa megjavított káptalani torony alatt egy sírbolt s a nyolc stallum mellett még négy létesítésére és fenntartására. Kogutowicz Károly bizonyos kútfők után úgy tudja, hogy ekkor már a Kapos mentén régóta megerősített helyek, várak Dombóvár és Döbrököz mellett Regöly és Somoly. 1445-ben Mihály regölyi főesperes választott bíró egy Szekszárdon folyó birtokperben. 1448-ban Bálint, a szabad művészetek mestere, 1453-ban pedig Reguni Benedek mester a regölyi főesperes. 1482-ben a Henyei Tiborcz család tagjai, kik részbirtokosok Regölyben, vagyis öt rokon: Tamás, Detre, Miklós, György és András a fehérvári keresztiesekkel szerződést kötnek, hogy 400 forint kölcsönért magszakadás esetén nekik engedik regölyi, keledfalvai, ádi, henyei és sárasi részbirtokaikat. Ad Somolyhoz közeli kisebb helység volt, Henye a mai Tamási szőlőhegy egyik része, Sárás pedig a mai Szárazd elődje, Regölyvel szemben. 1483. augusztus 12-én érdekes per zajlik a megye akkori székhelyén, a Szakállal szemben lévő Csernelen, hol a század eleje óta a megyei gyűléseket tartják. Tolna megye alispánjai és szolgabírái elismerik, hogy igaz Vadasy János tisztjének, Kasza Györgynek panasza, mely szerint Wajdaffy, másnéven Héderváry János a panaszosoknak egy cserneli jobbágyát megszóktatta. Bikalról pedig egy Vince nevű jobbágyuk Barátúr birtokra szökött. Hertelendy György szolgabíró felszólítja mindkét birtokost, utóbbit Regenben, hogy kísérjék vissza a szökevényeket. Ez azt jelenti, hogy a pécsi püspökség vagy káptalan képviselője, a regölyi főesperes akkor itt tartózkodott. A főesperes ekkor Beremeni János mester.

1493. szeptember 13-án a kalocsai érsek és egy kanonokja közti ügyben a pápa bíról rendeli Beremeni János regölyi főesperest. 1496. május 13-án a római Szentlélek Társulat anyakönyvében bejegyezve a zarándokok közt: Márton majsai pap és két nővére. 1500. május 21-én pedig ugyanitt bejegyezték a zarándokok között regölyi Ferencz Gergelyt feleségével és fiával, továbbá Demeter fia Gált és leányát. 1505-ben még János .a regölyi főesperes, ki szeptember 1-én Pécssett, II. Gyula pápa rendeletére, Maróti Jánossal bíróként szerepel a szerémi főesperes és Dénes fia János budai deák közti perben.

Ezzel aztán zárul a regölyi főesperesek névsora, azaz nem tudunk a többiről. Annyit tudunk a következő évekből, hogy a törökök 1526-ban a Kapos mentét is végigdúlták, talán ekkor pusztult el a később Somoly pusztájaként említett Ad helység s a Regölyhöz közel fekvő Keledfalva. S Regöly, Somoly és Majsja temploma talán már ekkor a háború áldozataivá lettek, ha nem 1543-ban, a török későbbi betörésekor.

Emlékezzünk a plébánia története bevezetőjének mondjára, mely szerint: „Nevezetes Regöly vára arról is, hogy Perényi nádor az ország szent koronájával, mely a monda szerint egy kulacsban volt elrejtve, egy éjszaka itt időzött.” Perényi Imre nádorról nem tudunk hasonlót, ki a mohácsi vész idején már nem élt, annál inkább fiáról, Perényi Péter koronaórról, ki többször mentette az „angyali koronát” egyik királytól a másikhoz, többnyire Ferdinándnak, mint Szerémi György korabeli történetíró, János király káplánja írja s más egykorú feljegyzések tanúsítják. És Perényi Péter útja nem egy esetben Siklós és Fehérvár között, a nagyobb részt János-párti Tolna megyén át vezetett. Mivel Regölyben egyéb várról nem tudunk bizonyosat, itt valószínűleg magát a földvárat kell értenünk, esetleg a főesperes szálláshelyét vagy más, nemesi udvarházat.

Regöly maga, Somollyal és a két Majsával együtt, 1542-ben jelentkezik a portális összeírásban, azaz 8 portája, korabeli adatok tanúsága szerint kétszer-háromszor ennyi családja van, vagyis körülbelül 100-120 lélek lakja. Száknak és Felső Majsának szintén 8 portát írnak, Alsó Majsának 5 portát. Somolynak még elég szép számú lakossága van ekkor: 23 porta és néhány szolga után, 300-350 lélek. A szintén közel fekvő Tád már csak egy portával szerénykedik.

1543-ban Regöly és Somoly már puszták, viszont a Kapos és Koppány közt lévő Felső Majsja lakossága megnövekszik néhány portával, — valószínűleg ide menekült a környékbeli elpusztult helységek megmaradt lakossága. Két évtized múlva Regölynek 9, Somolynak 25 adófizetője van, ezeket már a törökök írták össze, — aztán újabb két évtized múlva ezeket is elsöpri a török adóztatás telhetlensége, vagy a végvárak felőli gyakori támadás és adószedés, avagy a kettő együtt. A környéken a régi lakosságból csak a két Majsán maradtak meg a küsz-

ködő utódok, majd az 1603. és 1604. év telén a tatárok itt-telelése őket is elűzi vagy elpusztítja. Aztán 1620-1630 körül már jobbára csak rácok élnek a környéken. Regölyben és a két Majsán, Nagy és Kis Majsán is, csak a harmadikban, Közép-Majsán és egyik Somolyban élnek magyarok 1650 tájáig. Regölyt 20-30 család rác lakja, kik gyakran váltogatják lakhelyüket, egyes családok továbbállnak, s mások költöznek elhagyott viskóikba.

Katolikus pap nem él a közelben, csak a Szegedről Simontornyára kiküldött ferencesek rándulnak ki néha a környék helységeibe, hogy valamennyire fönntartásák, ápolják a küzdő-fogyó lakosság hitét, — már ahol nem görögkeleti pópa vagy licenciátus (iskolát végzett, fölszenteletlen lelkész) működik. A vidék helységeit a bécsi kormány által félig éhenhalatott végvári lovasok és hajdúk támadják és fosztogatják, itt főleg a rác helységeket, majd 1636 után — a bujtogató császári politika hatására — a rácok kezdik zaklatni és irtani a megmaradt kevés számú magyar lakosságot.

Jány Ferenc szerémi püspök 1690 körül megpróbálja közös keresztény unióba tömöríteni a délmagyarországi rácokat, a környékbeli pópák (a dóbröközi, ozorai és simontornyai) is megjelennek a pécsi jezsuita templomban s Jány ünnepélyes miséje közben leteszik a „professio fidelit”, a hűségvallást, azonban minden meg hiúsul Csernovics Arzén rácfejve fővajda és pátriárka ellenállása miatt.

1702-ben még 33 rác család él Regölyben, köztük talán a volt tamási licenciátus is, mivel a tamási rácok egy része ide költözött. 1704-re a regölyi rácok is elmennek, az adófizetés és Rákóczi kurucái elől. Az 1714-es egyházmegyei csinaton még csak három katolikus pap van jelen a környékről: Stupi György plébános Pincehelyről, Lugánovics Mihály ferences atya Simontornyáról és Horváth János nagykönyi licenciátus.

1715 Szent Mihály napja körül érkeznek az első regölyiek, egyelőre nyolc család a Somogy megyei Igalról, de a következő évben már tizenegy család érkezik Igal környékéről, aztán egyre többen jönnek, más megyékből is.

De most már beszéljen helyettünk tovább az egyházközség krónikája:

1722. január 21-én lett a Regölyi licenciatura „egyházlátogatva”. Tehát ekkor még nem volt plébánia, csak licenciatura. Ez alkalommal a Vizitatio ezeket jegyzi fel: „A licenciatus lakásában az utca felé keletre eső szobából oratórium lett csinálva, e mellett volt a konyha s ebből nyílt nyugat felé a licenciatus szobája. A belsőség bőségesen nagy, egy hold bekerített kerttel. Ezen oratóriumban csekély értékű papír képek függnek a falon circa 30 darab. Az oltár alsó része sárból van, a padok gyarló falusi munka, alkalmatlanok.” — A regölyi határhoz szerződésileg csatolt Somos nevű dűlőben egy igen régi templom romjai láthatók, melynek szentélye majdnem teljesen rom, az északi hajó-falak embermagasságnyira, a déli falak kétolyan, a nyugatra néző torony hétharmad részében megmaradt. Hasonlóképpen láthatók még a regölyi határ keleti részében régi sáncokban egy szintén romokban heverő templom nyomai, a földdel egyenlővé lett falakkal, csupán a szentély egy íve maradt meg. Mindkét templom védőszentje idők folyamán feledésbe ment. — „Ezen licenciaturát a múlt év Gyümölcsöző Boldogasszony ünnepétől fogva adminisztrálja Farkas Mihály 33 éves, miskolci születésű, aki még kis korában Gyöngyösön lett kálvinistából katolikussá. Gyónóképes hívő volt akkor Regölyben 205.”

Az 1729. évben tartott egyházlátogatás okmányában a következő feljegyzés olvasható: „A legutóbb tartott Vizitatio ideje óta 1725-ben templom emeltetett a község közepén egy kis dombon, tisztára fából, gerendákból, melyek sárral jól bekenettek, s bemeszeltettek, nádtetővel befedettet. E felett egy kis fatorony, melyben kis harangocská lóg; ez alatt van egy faoszlopon álló, deszkából összerótt kórus, amelyet négy üvegablak világít meg. A mennyezet deszkából paraszti munkával készült. A szószerk a szentélyen kívül az északi oldalon kelet felé fordítva, faoszlopon áll. Az oltár a nép buzgóságából Szent György vitéz és vértanú tiszteletére állítva, de egyházi szertartással felszentelve nincsen. Ez évben iskolamester Csente György volt, aki egyúttal templomátva és kurátor is.”

Regöly első lelképásztora Massányi István, előbb ozorai plébános. A regölyiek 1725. év márciusának vége felé papot szerezvén és szerény kunyhót adva neki lakásul, plébániát állfittattak fel. Regölybe jöven, itt az üdv kenyerét kezdte megszegni. Itt magának szőlőt szerzett, melyet korai halála után a templomra hagyott. Erről a szőlőről mondja az 1729. évi Vizitator, hogy közvetlen utódja alatt már valósággal elvadult. Életét hamar bevégezte itt Regölyben, 1728. július 25-én az alkori fatemplomban temettetett el.

Az 1733. évi konskriptio (összeírás) még ezeket mondja: „A községen kívül egy völgyben egy régi templom elejének falai merednek, különben földig romokban hevernek a falak”. Ugyanezen évben a plébános jövedelmei 180 forintban és 90 dénárban írtattak össze. Iskolamester akkor Regölyben Tokodi András, 35 éves. 1742-ben a lélekszám 752 volt. Szenté János 1745-ben augusztus hóban a zombai plébániáról a regölyire helyeztetvén ki, teljes erejével a szakályi templom befejezésének szentelte idejét.

Az 1753. évi Visitában említették, hogy a fatemplom már összedőléssel fenyegetvén, a hívek szilárd anyagból másikat építettek, s már annyira haladt a munka, hogy a következő évben abban istentiszteletek lesznek tarthatók. Ez alkalommal mind a regölyiek, mind a Regölyhöz filialisként tartozó szakályiak kijelentvén, hogy különösen téli időben egyik községből a másikba menni istentiszteletre igen nehéz, kérték, hogy a leendő káplán minden vásár- és ünnepnap előtt menjen át Szakályba, három tál ételes és egy itce boros vacsorát, másnapon pedig öt tál ételes és egy itce boros ebédet biztosítva számára, a plébános jövedelmét ezért 3 kila őszi és 3 kila tavaszi gabonával javítják mindkét részről*, tudniillik a regölyiek és a szakályiak, továbbá 50 forinttal, felét Szent György-napkor, másik felét Szent Mihály-napkor fizetve. A szakályiak ezenkívül még két kocsi szénát adnak és a káplánszoba felállításához a regölyiekkel egyenlően hozzájárulnak. A plébániatemplomhoz, mely 1753-ban már felépítették; a következő évben befejezve leendő, Eszterházy Pál Antal földesúr kegyúrként a szükséges faanyaggal és 100 forinttal járult. Ez a mai napig is fennálló templom 10 öl hosszú és 6 öl széles. Babics József a vajszlói plébániáról ide helyezve, 1750. november 23-án tett esküt. Ezen plébános alatt az összedőléssel fenyegető fatemplom helyett új, szilárd anyagból a mai templom készült, amely az 1765. december 22-én elhunyt buzgó lelkipásztornak sirul szolgált, 43 éves korában, 1742 körül Bedő György, majd 1753-ban Posta György volt az iskolamester.

Nemes János előbb zombai plébános, 1768 augusztusában foglalta el a regölyi plébániát, szeptember 1-én letevéen a hivatali esküt. — 1771 októberében Illyés Mátyás ozorai provizor, vagyis intéző vádiratot ír ellene, hogy a tanítóval és kocsisával állandóan vadászik a hercegi tilalmas erdőekben, bosszantja a hercegi vadászát, s a „regölyi” orvvadászok fegyvereit is ő rejtegeti. Itt hivatkoznak a korábbi időkre, hogy ezt az esetet egészen megértjük. 1730-ig a lakosság „szabadon élte az erdőt”, csak az említett évben tiltják ki a környékbelieket a Tamásitól Dombóvárig terjedő erdőből; addig adóztak is az erdőhasználatért, vadászóval, őzzel, császármadárral. 1730 után az egész környék nem gyöz panaszkodni a vármegye vezetőinek, hogy az elszaporodott vadak tönkreteszik a termést, még a földesúri kilencedet sem tudják nemegyszer megadni, viszont azt megkövetelik tőlük. S egy levágott husángért már büntetik őket. Az 1766-os ozorai zendülésnek is a helybeli pap volt egyik vezetője, és a simontornyai ferences barátok bűjtatták a zendülés egy másik, halálra keresett vezetőjét... A Nemes János elleni per még tizenöt év múlva sem csendesült el: 1786. február 24-én Sopron megye alispánja válaszol Tolna megye alispánjának, hogy Nemes János regölyi plébános tényleg Sopron megyei születésű, nemesi származású, atyja Nemes Ignác volt, ki a hosszú eljárás közben elhunyt. Nemes János további sorsát hadd mondja el a regölyi plébánia története. — Miután 23 éven át volt e hely lelkipásztora, 1791. november 23-án a pellérdi plébániára neveztetett ki, mely plébániát azonban betegsége miatt már el nem foglalhatván, holtteste a pellérdi plébánosi címmel együtt regölyi földbe került. 1792. február 26-án, 62 éves korában. — Regöly lakossága ebben az időben körülbelül 1600 lélek.

Vertics János a harmadik, ki a zombai plébánia éléről került Regölybe lelkipásztornak, 1792 november 23-án. 1805-ben kerületi esperes lesz, aki hivatalának minden tekintetben a legbuzgóbban megfelelt. Kitéző szónok volt. Ezen plébános idejében 1811. szeptember 15-én a plébániaház földig leégvén, óriási károkat szenvedett. Óriási tűzvész pusztított Regölyben, leégett 42 ház, a templom, a plébánia, valószínűleg az iskola is. Az akkori plébános, Vertics János esperes a következő (latin nyelvű) levélben számol be püspökének, Király Józsefnek e nagy szerencsétlenségről:

„Hogy mekkora lelki fájdalommal írom ezen leveletem, azokból, miket alázatosan elbeszélendő vagyok, teljesen meg fogja érteni Méltóságos uram, kinek alázatosan bejelenteni szándékozom, hogy a folyó szeptember hó 15-ike rám és híve-

* Veszprémi kila, kb. 83 liter, azaz 66 kilogramm.

imre nézve igen-igen szerencsétlen nap volt. Délelőtt 10 óra körül, mikor a nép a templomban istentiszteleten volt jelen (mert ez a gyászos nap vasárnap volt, Mária neve napja), a templom és a plébániaház szomszédságában egyik ház istállójában tűz ütött ki s olyan irtózatos hevességgel terjedt el, hogy rövid idő lefolyása alatt 42 lakóház és istállóinak a hosszú szárazság miatt kiszáradt tetőzete lángra lobbant és minden, ami bennük vagy mellettük volt, a károsultak jajveszékélése között hamuvá lett.

A plébániaház első két szobájából nem tudtam egyebet kimenteni, mint jobb ruháimat, ágy és asztali fehérneműeket. E két szobának egész berendezése: 5 almárium, 4 asztal, 12 börszék, 1 kanapé, 1 fortepiano nevű zeneszerszám (zongora), az összes asztali- czin- és üvegedények, melyek egy nagy szekrényben voltak elhelyezve, 3 keményfa ágy és minden, ami a többi szekrényben volt, ami csak a falon függött, azon kívül, ami a legsajnálni valóbb, az összes könyvek, úgy a saját, mint az elődeimtől nagy mennyiségben hátra hagyott könyvek, az összes protokolumok (jegyzőkönyvek, feljegyzések) a régi anyakönyvekkel együtt, ezek mind, részint a beégett ajtókon, részint az ablakokon keresztül betóduló lángok martaléka lett.

Házi népem szobája, a konyha és kamra, habár ajtó-ablakok el is égtek, ép-ségben maradt; de körülbelül 200 mérő** részint búza, részint kétszeres, s minden ami a padláson nagy mennyiségben felhalmozódva volt, hasonlóképpen az istálló-padláson elhelyezett 20 szekér széna, végül sok minden, amiket hosszú volna el-sorolni, a mindent megemésztő tűz martaléka lett.

A pillanatról-pillanatra mindig hevesebben dúló tűzvész dühét meggátolni em-berileg lehetetlen volt, részint mert a hosszú szárazság folytán a kutak majdnem kikapadtak, részint, mivel ha még annyi víz lett volna is, az emberek saját egye-másuk megmentésére úgy szét szaladtak, hogy senki nem találkozott, aki a dühö-sen terjedő tűz fékezésére vállalkozott volna.

És így történt, hogy a torony magasságú lángnyelvek a templom tetőzetét, bár elég magasán áll, nyaldosni kezdték, kigyulladt és égni kezdett, és a temp-lomtetőzetének újra fedésére nagy költséggel beszerzett és a templom padlásán el-raktározott hatvan ezer faszindely is lángra kapott s a lángok a toronyablakokon át a harangokat tartó gerendákba is belekaptak és így a bádoggal izlésesen fedett toronytető is leégett, és a belső tartógerendák is elégvén, nagy robajjal ledőlt s a csupasz falakon kívül a templom épületében egyéb nem maradt. Két harang megolvadt, a három közül a középső valahogyan a toronyablakon kiesett s így az érc legalább megmaradt. A toronyóra is lezuhant és összetört.

Mivel pedig a torony összes lépcsői, deszkái és egyéb fa alkatrészei égve a kórusra nyíló toronyajtó elé zuhantak, az is meggyulladva, ismét a tűz a kóruson lévő szép új orgonát is felgyújtotta, úgyhogy annak még myoma sem maradt.

Mindezekből, miket itt röviden elsoroltam, bárki elképzelheti veszteségeink nagyságát s az ezek folytán származott elkeseredésünket s meg lehet róla győződ-ve, hogy ezen rettenetes, nem tudni, kinek gonoszsága vagy hanyagsága miatt támadt tűzvész folytán az épületek részint összedőlván, részint tetőzetüktől meg-fosztatván, a barmok elesége hamuvá válván, a gabona s egyéb, az életfenntar-tásra szükséges élelmiszerek részint megsemmisülvén, részint megromolván, való-ban nem maradt más hátra, mint szerencsétlen sorsunk felett siránkozni; s az in-ség és egyéb nyomorúsággal még tovább küszködni... (Itt a levélíró plébános ab-ban bizakodik, hogy a herceg kegyes lesz s őszre helyreállíttatja a plébániaházat).

Én addig egyik polgár házában húzódtam meg. Háznépem pedig a leégett plébániaház falai közt maradt, melynek pusztá és nyitott padlását az azóta majd mindennap megeredő eső veri s így szegények nemcsak ha esik. hanem ha eláll az eső, akkor is áznak s így éjjel-nappal sokat szenvednek.

Ilyen kemény megpróbáltatásnak kitéve, nyomorúságos és annál keservesebb az életem, mert előrehaladt korom (56 éves volt akkor) és fogyatékos egészsé-gem azok elviselésére erőt nem nyújtanak s így alig remélhetem, hogy amit e szerencsétlen tüzeset folytán elvesztettem, azt, tekintve ezen plébánia csekély ja-vadalmát, valaha visszaszerezhessem, s előbbi életszínvonalamat biztosíthassam.

Soha nem bővelkedtem földi javakban, nem is hajhásztam azokat sohasem, megelégedtem egyszerű sorsommal, de viszont nem is szűkölködtem soha. Most pe-dig életem tisztességes és illendő fenntartásához szükségességekkel sem rendelkezem, koldus és nyomorult vagyok. Vertics János, regölyi plébános kerületi esperes."

**Egy pozsonyi mérő 62 és fél liter, azaz kb. 50 kilogramm.

1836-ban újabb tűzvész pusztított Regölyben, melyet az akkori plébános, Hegedűs László, a következő szavakkal ír le: „1836-ik esztendő és annak augusztus 30-ika ama szerencsétlen nap, melyen délután 6 órakor a plebániához más 39 házzal porrá égett; egyebet az átkozott tűz végső nyomorúságnál, szükségnél nem hagyott és kinek-kinek két szeméinél, melyekkel láthatja végsorsát és inségét. E tűz pedig egy vigyázatlan pipázó, 27 éves férfítól eredt, ki tüzet tett pipájára és égve szénás pajtájába kivitte. Rettentő szél vala, mely a tüzes futamokat ide s tova hordozta. Én alolított e rémitő tűznek látója valék, és benne majd mindenem elemészte, élelmemet, takarmányomat hamuvá tette. Házi bútoraimat fél-égetten kiszórta és haszon vehetlenné tette a segítő emberkar. 16 esztendő plebános voltam akkor, új gazdává lettl... (Itt szegény előd kifakad a paptársak ellen, hogy nem segítették, de meg sem látogatták nagy bajában. Palkó István plébános megjegyzése.) Lássad ezert tiszó (dicső) követőm, e plebániában, bárki vagy, micsoda a sacerdos? Öltözz te legalább lágyabb szívbe, és jobb lélekbe; tanulj szerencsétlen paptársadon szánakodni, ha szived nyugodalmát kívánod. Tanuld meg, hogy a mivel ma másokat kínál a fene világ, ugyanavval holnap téged kínálhat.

A károm neme: 150 kila búza, 100 zsák csutás kukorica, 40 kila zab, 5 kila repce, 8 kila árpa, egy mázsa mind fajn (finom) liszt, 2 zsák kenyérnek való liszt. téli főzelékjeim, egyéb bútoraim, melyek a padláson voltak. Semmi sem maradt. Szobáim az ajtókról-ablakokról beégtek, égett romlott fáját hagyták. Könyveim, képeim feketékké lettek. Egy szóval, az Isten, amim volt, adta, az átkozott tűz elvette. Így lettem, ami még nem voltam, szegényé. Még mindez nem elég az bosszús egeknek: éppen akkor rajtunk a nagy marha dög! Legalább a mit a tűz nem vihett el, elvitte a dög. Így lettünk szegényekké és nyomorultakká a gazdag és vagyonos világban! Három jó fejős tehenem döglött meg ez esztendőben. De még ez sem vala öleg! Mikor már a tűz megemészte, a marhadög barmainktól megfosztott, akkor abban az esztendőben a Cholera ránk jött, és megemészte közöttünk többeket. Lásd kegyes olvasó, hogy siralom völgyében lakunk, sirás a hetünk, így tetszett az egeknek, hogy bűneinkért még e földön büntetessünk, ami meg is történt fejünkön. Áldott az Úr szent neve mindörökké amen.”

Hegedűs László 1786. június 21-én született Pápan. Miután Vertics János 1820. szeptember 7-én elhunyt (az egykori egyháza 50 forintot hagyományozott) Hegedűs László október 26-án regölyi plébánossá neveztetett ki, november 10-én teszi le az esküt. Ezt a plebániát három évtizeden át gondozván, 1850-ben az akkoriban épült lengyeli gőzfürdőbe ment egészségének helyreállítására, ahol szeptember 8-án hirtelen halált halt 65 éves korában. Holttestét egy hosszú deszkaláda kettőleg bepakolván, egy lengyeli svábnak adták át, hogy azt éjnek idején Regölybe szállítsa, elhitetvén vele, hogy a lábában különféle háztartási dolgok vannak; aki reggel a regölyi plebánia házhoz megérkezett s megtudta, hogy a láda mit tartalmaz, bizony nagyot nézett! Holtteste a köztemetőben nyugszik. —

Fényes Elek ezt írja Regölyről 1848-50-ben írt Magyarország Geográfiai Szótára című művében: „Regöly régi magyar város Tolna megyében, a Kapos és Koppány vizei közt, regényes vidéken, 1938 katholikus, 25 héber lakossal, parochiával, szentegyházzal, mely a város keleti részével együtt a Kapos és Koppány vizektől képezett felszigetben fekszik. Határát a természet gazdagon megajándékozta. Van kövér szántóföldje, szép erdeje, hasznos legelője, nádas, a közel lévő hegyeken pedig jó bortermeszt. A lakosok 107 egész úrbéri telket bírnak. A hozzátartozó Somolyi pusztán egy régi goth szentegyháznak a völgyből csak tornya látszik ki. Földesúr: herceg Eszterházy. Utolsó posta Nagy-Dorog, 3 mérföld.”

1850-ben Szekszárdon följegyzik, hogy 23 regölyi honvédet „befogtak”, vagyis elvitték őket — valószínűleg Olaszországba... A plebánia története így ír az iskola sorsáról s a további, többnyire tragikus eseményekről: 1819-ben, a levert szabadságharc után kolera pusztított az országban, így Regölyben is. Azon évben 183 volt a halottak száma, holott rendes körülmények között 45-50 a létszám. A 183-ból 60 volt a kolera halott (epemirigy néven lettek bejegyezve). — 1855-ben 127 volt a halottak száma, vérhas, kolera és tifusz emelte a halottak számát ily magasra... 1860-ban 105-en, 1866-ban, újra háború után 186-an haltak meg a községben...

Hogy az 1811. évi nagy tűzvész alkalmával az iskola is leégett-e, — valószínű. annál is inkább, mert az 1828-as Vizitatio nem emel kifogást az iskola épülete ellen, amiből nemrég felújítására lehet következtetni. 1842-ben azonban már nagyon szomorú állapotba jutott az épület, úgyhogy alapos tatarozás lett volna szük-

séges, amiről azonban a patrónus semmit sem akart tudni, a nép pedig szegény: képtelen rá. Az épület folyton rosszabb és rosszabb állapotba jutott, a 60-as években már a lapok is megrovással írtak róla. Végre 1865-ben Girk püspök rábírta a községet új iskola építésére. Megígérték, — s 1866. év őszén meg lehetett benne kezdeni a tanítást. Ezen iskolaépület két nagy, téglával padlózott tanteremből állott, köztük egy keskeny folyosóval, melyre a tantermek aajtajai nyíltak, és a mesterlakásból. A mesternek volt 3 lakószobája, egy konyhája, kamrája és egy cseléd-szobája. A szobák és a konyha egy előszobára nyíltak, ugyanoda nyílt a segéd-tanító kis udvari szobája is.

1872. július 15-én óriási jégverés pusztított Regölyben, melyet az akkori plébános Németh Pál következőképpen jegyzett föl: „Dicsérettessék a Jézus szent neve! 1872. év július 15-ike (apostolok oszlása napja) szomorú emlékezetű nap Regöly községre nézve, mert ember emlékezet óta nem tapasztaltatott olyan iszonyú vihar, mely házakon, kerteken és a község körül elterülő termőföldeken oly nagy mérvű pusztítást okozott volna, mint a fentebb jelzett napon kitört jégvihar. Ugyanis fél hétre alkonyatkor, délkelet, Csernyéd pusztja felől oly hirtelenséggel lepettünk meg e nem várt elemi csapás által, mely csaknem ökölnagyságú jégdarabokat hullatott, hogy a földeken kint levők menekülésre időt nem nyerhetvén, véres fejekkel, kezekkel, a legnagyobb életveszély közt tértek haza. Templomunk déli részének ablakain egy üvegtábla sem maradt épen. Kertjeink olyan csupasz képet mutatnak, mintha sáska sereg tarolta volna le, gyümölcsfáink a nagy jégdarabok súlyos csapásai következtében meghámlottak, házaink cserépfedelei dél-felől mind leverettek, bozót földjeink, melyek bő terméssel kecsegtettek, egészen megsemmisültek. Több ezrekre menő kárt szenvedtünk, csak az az egy vigasztalásunk maradt, hogy gabonáink már mind betakarítva, kepékben feküdt. Az Úr, aki sújtott, áldott is, a ki elvett, hagyott is. Áldott legyen szent neve!”

1873-ban elkövette a község azt a meg gondolatlanságot, hogy mivel az 1811. évben leégett bádogtornyos templom helyett a kegyúr csak egyszerű téglatornyot csináltatott, s ez a község lakosainak nem tetszett, mikor 1873-ban értesültek, hogy a hercegi számtartóság a templom tornyának kijavítására 790 forintot irányzott elő, egy nyilatkozatot csatoltak kérelmükhöz, hogy ha ezt a 790 forintot átengedik a községnek, a község még a magáéból is tesz hozzá s egy díszes bádogtetőt fog csináltatni és ennek fejében lemond minden toronyjavítási igényről a kegyurasággal szemben, a most építeni szándékolt bádogtoronynak fönttartása is örök időkre ezen római katolikus hitközség gondja és kötelessége leend. 1873. szeptember 10. Aláírva az esküdtek és községi képviselők, jegyző, plébános és Forster szolgabíró által. 1874-ben himlő szedte ártatlan kis áldozatait, szám szerint 80 kisgyermeket ragadott el a rettenetes járvány; ez évben 162 volt a halottak száma.

Szemenyei Mihály 1874 végén a naki plébániát a regölyvel cserélte föl. Buzgóságát hirdeti az irtalmas növérek zárdája (mely egyben leányiskola lett), melyért éveken át koldult, harcolt, áldozott. A temetői kápolna is az ő fáradozásának eredménye. Irodalmilag is működött. Sok egyházi ének, amely ma is közséjén forog, tőle való. Sokat zárandokolt, Szentföldön, Rómában, Lourdes-ban, Lorettóban, melyekről kis könyvecskéket adott ki. 33 éven át volt Regöly lelkipásztora. 1908. február 16-án csendesen elszenderült, holtteste az általa emelt temetői kápolna alatt levő síroltban fekszik.

„1914. július 26-án vasárnap délután megszólalt az utcákon a községi ör dobjaja. Soha vasárnap nem doboltak. A nép összerezgett, nagy dolog lehet! Csakugyan: a mozgósítást dobolták; még ma vagy holnap reggel a 44-esek és 17-esek bevonuljanak. A dobszó előtt óriási fürgeteg, vihar és felhőszakadás vonult végig a határon: a keresztbe rakott gabonát úgy széthordta, kavarta, hogy alig vagy sehogyan se tudták összeszedni. Ez volt a háború nyitánya. Négy év! Befelé sult mindenki, hadbavonult éppúgy mint az itthonmaradottak. A hadvezetőség rátette kezét harangjainkra is. Kitorólhetetlenül él mindnyájunk emlékezetében 1916. november 7-e. Fagyos, deres, hideg idő volt, de az egész község népe ott szorongott, fagyoskodott a templom dombon, nézte könnybe lábadt szemmel, mikor 1071 fontos, Szent Vendel képpel díszített, Regöly város 1834 feliratú harangunkat letaszították a toronyból, azt a szép szavú, messze híres harangunkat, meg azt a másikat, a 747 és fél fontosat, ennek felírása volt: In honorem Sanctorum Joannis et Pauli devotus populus oppidi regöliensis anno 1815. (Szent János és Pál tiszteletére Regöly városnak buzgó közönsége az 1815. évben.) Két oldalán Szent Pál és Keresztelő János képe... Az 1811. évi tűzvész után úgy látszik 4 évre rá szerelték be csak a harangokat. Mikor a két drága harangunkat (meg a temető-kápolna ha-

rangját, s a zárda kis harangjait is) felvirágozott kocsira tették, hogy a szakályi állomásra vigyék, a nép hangos zokogása és kísérete mellett vittük, én karingben, stólában, mint két kedves halottat, a regölyi állomásig, ahol néhány meghatott szóval elbucsuztattam a távozó harangokat.

Mikor a rákövetkező évben, 1917. november 20-án elvitték darabokra törve a harmadik 240 kilogrammos harangunkat is, már olyan fásultak voltunk, hogy fel se vettük. Maradt a kis lélekharang, s evvel voltunk 1922 augusztusáig. Lélekharanggal fogadtuk a püspököt!

1917. május 2-án délelőtt 11 órakor a régi vásártéren kis gyermekelk gyufával játszva tüzet raktak, mely csakhamar elhatalmasodva, a vásártérről átcsapott a Külső utca házaira és a Mező utca több házát is elhamvasztotta, úgy hogy 25 lakóház és istálló lett a tűz martalékává. Többen a károsultak közül hadba vonulván, nem is gyanították, hogy idehaza családjuk hajléktalan lett. 1918. március 16-án kiszedték új orgonánk sípjait is, azokra is szükség lett!

A harctéren estek el: 45-en.

Háborús kórházakban haltak meg: 18-an.

Harctéren szerzett betegség folytán itthon haltak meg: 10-en. Lehet, hogy a névsor nem teljes, de legalább a nagy többség neve meg van örökítve, mint a világháború regölyi áldozatai.

A születések száma 1845-ben: 139.

A születések száma 1930-ban: 49.

Adná Isten, hogy az 1930-iki bejegyzéstől fogva a születési számok újból emelkedő irányt mutatnának! Az idén, 1930. augusztus havában bedőlt az istálló fala, szerencsére jószágban nem esett kár, 200 pengő költséggel megcsináltattam a becmolt hitvány terméscsont új téglából a magam költségén. Ki fogja ezt nekem megtéríteni? Így áll a kegyúri kötelezettség!"

Eddig Palkó István plébános lejegyzése. Meghalt 1933. január 10-én, hosszan tartó, súlyos betegség, 27 évi regölyi lelkipásztorokodás után, 66 éves korában. 1906-tól a beteg Szemenyei Mihály vikáriusa, tehát ettől az időtől fogva itt működött. Utána egyre szűkszavúbbak a bejegyzések:

Eszterházy László kegyúr és családja 1941-ben leköltözött Budapestről Majsára pusztára.

Ezután még egy magányos mondat, a megkönnyebbülés sóhaja. A falut elkerülték a pusztító harcok, csak mellette, körülötte villámlott föl és dübörgött el a század második nagy háborújának utolsó felvonása. Talán a távoli villanásokat nézve, a távolodó morajlást hallgatva, írta le az akkori plébános e rövid mondatot:

1944 végén a front átment Regöly felett.

GALAMBOS FERENC

EGY LEKIPÁSZTOR ÉS NÉPNEVELŐ A XVIII. SZÁZADBAN

A török uralom a pécsi egyházmegye számára teljes pusztulást jelentett. 1686-87 hozta meg a felszabadulást. Az anyagi és erkölcsi romok eltakarításából és az újjáépítésből az egyház is vállalta a ráeső részt. E munka jó része a falusi pap-ság vállán nyugodott. A pécsi egyházmegye abban a szerencsés helyzetben van, hogy egyik papja, *Winkler Mihály* részletes feljegyzéseket készített 56 évi lelkipásztori működéséről, és ezek nyomán felvázolhatjuk az akkori idők anyagi, szellemi és lelki sivárságát, de az újjáépítés lassú, felfelé ívelő vonalát is.

Winkler Mihály Kőszegen született 1729. szeptember 7-én és Gödrén halt meg 1810. március 2-án. Szüleit hároméves korában elvesztette; a nagynénje vette magához. Vele együtt Egerbe költözött nagybátyjához, aki ott mint kőművesmester dolgozott. Itt és Pesten végezte el középiskoláit, Pécsen meg a teológiát. 1754. január 13-án szentelték pappá. Három évig káplánkodott (Magyar) Széken. 1757-59 közt első ízben vezette a gödrei plébániát, majd tíz évig Szakadátton volt plébános. Ezt követte húszévi plébánosi működése Bonyhádon (1769-89). Onnan tért vissza Gödrére haláláig.

Papi működése kezdetén Tolnában, Baranyában már 20-30 év telt el az újjáépítés óta. Eredményes lelkipásztori munka folytatásához szükségesnek tartotta a hí-

vek múltjának ismeretét. „Az öregektől szorgalmasan érdeklődtem. Majd csodá'kozással fogjátok (utódaim) tőlem megtudni, milyen erkölcsű és szokású nép lakott itt a régi időkben... Öreg berényi magyaroktól, akik Simontornya 1687-ben bekövetkezett felszabadulása idején már itt éltek, tudom: Tevel kivételével itt körs-körül Pincehelyig, Kisszékelyig, Simontornyáig, sőt Szekszárdig nem volt falu. Már hosszú ideje lakatlan pusztaság volt. A berényi öreg magyarok mondják, hogy ők ebből a lakatlan pusztaságból nagy hasznot húztak, mert sertéseik ott híztak. Mindenféle gyümölcsfa szabadon tenyésztett földigérő ágakkal, tele gyümölcselel. A disznóknak fel sem kellett emelniük fejüket, csak úgy szedték le az ágakról. De a betelepítés után ettől a szerencsétől elesetek... A kevés magyar lakosság lelkipásztori ellátása még jó ideig nyomorúságos volt. Pap helyett licentiátus-tanító működött köztük... Vasárnapokon ún. „könyörgést” tartott nekik és prédikációs könyvből felolvasott... Nagyobb ünnepeken körmenetben járták körül a volt ráctemplom romjait.”

Különböző német tartományokból jött a Winklertől „Neo-Hungarus”-nak nevezett új lakosság. Még az ő idejében is gyökértelen volt, és a megélhetésért folytatott nehéz küzdelmet. Ilyen szegény hívek közt a pap is csak szegényesen élt. Első gödrei leveiről írja: „A mostani plébánia alatt mintegy 60 lépésnyire délre állt a pap nyomorúságos viskója. Kis kunyhószerű helyiség volt ez, melynek sem deszkapadlója, sem rendes mennyezete nem volt. Alul földes padló, felül vastagabb botokon nyugvó sárburkolat, melyet pókháló díszítettek. Ha jobban kívánod elképzelni, menj el kisebb faluba és ott keresd meg a disznópásztor nyomorúságos kalibáját: hát ilyen volt Gödrén 1745-től az első papok lakhelye. A helyiség ajtaját fakilincs nyitotta, és ha a plébános valahová el akart menni, két-krajecros lakat őrizte minden kincsét. De fában gazdag volt. Ugyanis a kunyhó fődből kiálló fatuskók közepette állt. Ha esténként sétálni kívánt, ez alig törtenhetett megsebesülés nélkül, ha csak nem vitt magával méceszt.”

PAP ÉS HÍVEI. „Ez a nép nagyon beleillett ebbe a környezetbe, mert nyelve is, szokásai is durvák... Mikor ide érkeztem, az volt az érzésem, hogy félbarbár emberek közé jutottam.” Ezt német híveiről mondja. A Gödre környékén lévő magyar települések népét egy prédikációban így jellemzi: „...Ugye, ha a kaposvári vagy a pécsi börtönbe benéznének, látnátok, hogy azok tele vannak nációbelieitekkel! Ettől a szegénytől szeretnék megszabadítani benneteket.” Feljegyzéseiből megismerjük a nép sok babonás szokását, vallási tudatlanságát, nemegyszer botrányos viselkedését.

Az újjátelepítés mozgalmas éveiben rendszeres lelkipásztorkodás még nem folyt. A paphiány is igen nagy volt. De Winklert már Klimó György, az egyházmegye legnagyobb püspöke (1751-77) szentelte pappá, aki a szó szoros értelmében újjáépítette a püspökséget, megszervezte az egyházi közigazgatást és szorgalmazta a komoly lelkipásztorkodást. Winkler „nagy püspöke” példája nyomán, de saját belső meggyőződésétől is indítva, hozzálátott a lelki ugar feltöréséhez.

Eszközei nem rendkívüliek: szentmise, prédikáció, hitoktatás. De rendkívüli mélységes hite, fáradságtalansága és felelősségérzése. „Mikor a papi hivatást választottam, címeremben két kulcsot, egy pásztorbotot és egy égő fáklyát helyeztem, jelképül, hogy báránykáimat éjjel-nappal őrizni kívánom” — írja élete vége felé. A prédikálást oly fontos kötelességnek tartotta, hogy soha el nem hagyta. A prédikációra külön kifejezése volt: híveit „Isten igéjével táplálja”, illetve Isten igéjével „legelteti nyáját”. Bámulatosan ismeri a szentírást és prédikációs szentírási alapokon nyugszanak. De helyet kapnak a Szentatyák, a zsinatok és az életről, meg nagy szónokok műveiből vett példák is. Mikor a haldokló apari plébános ágyánál annak kaplánja Winklerre mutatva azt kérdezte tőle: „Ismeri-e őt?” — „Hogye ismerném — felelte —, ő az a szónok, aki nem kendőzi el az igazságot!” Prédikálását ő maga így jellemzi: „Addig dörögtem, míg följük kerekedtem.”

Külön nehézséget jelentett, hogy kétnyelvű nép állt szószéke alatt. A németek hívei voltak, a magyarok más plébániákról jöttek. Hogy sokan jöttek és mindig többen, azt bizonyítja, hogy kitűnő szónok volt, de jó orgánummal is rendelkezett. Végső betegségében írja: „Lábra sem tudok állni, de felső testem oly robusztus, hogy 40 évesnek sincs erősebb melle a prédikáláshoz, pedig már 77 éves vagyok.” Kétnyelvű prédikálásából nehézségek is származtak, és hívei féltékenységgel néztek az „idegenekre”. „Magsajnáltam a magyar híveket és mindjárt ideérkezésemkor megkezdtem a magyar prédikálást: mise előtt németül, mise után

magyarul." Mivel hívei szemére vetették, hogy nem szereti saját híveit, külön beszédben magyarázta meg felfogásuk helytelenségét. Bizonyos napokon olyan sokan jöttek, hogy a gödreiek így nyilatkoztak: „Ha esperesünk még soká nálunk marad, valóságos búcsújáróhely lesz Gödréből.” Így a kaposváriak sem sajnálták a három órai utat, pedig plébánosuk igyekezett őket visszatartani.

Ilyen eredményt csak azért tudott elérni, mivel a prédikálásról igen magasztos felfogása volt. Utódjának írja: „Bármikor szándékozol a néphez szólni, borulj le a Keresztfeszített előtt, keltsd fel magadban a bánatot és mondd: Uram, világosítsd fel szívemet, irányítsd szavamat, hogy dicsőségedre tehessek ma valamit; hallgatóimban szítsd lángra a szeretet tüzét. — Gyakorlati szempontból igen hasznosnak látszik, hogy a szónok eünelkedésével először önmagát indítsa meg azzal az anyaggal, mellyel másokat szándékozik megindítani: így szívből szívbe ömlik.”

A gyerekekkel való törődést hasonlóan igen fontosnak tartotta. „Az iskolában sokat foglalkoztam velük.” Szerette volna vasárnap délután a külközségekből is a plébániatemplomba berendelni a gyerekeket. De be kellett látnia, hogy kétszer egy nap: délelőtt misére, délután meg hitoktatásra bejönniök túlságosan megerőltető. A már említett magyar híveknek szóló beszédéből tudjuk: „Gyerekeitek Isten félelme nélkül nőnek fel, nem csoda, ha felnőtt korban mindenféle bűnbe rohannak... Pedig nemde házamban oktattam gyerekeiteket több órán át is... Amint az édesanya gyerekeinek pelenkáit a folyosón szárítja, így lógtak gyerekeitek kapcái folyosómon, szobám meg megtelt lábuék szagával...”

Végül az Oltáriszentségről nevezett társulat segítségével elérte, hogy a szakadati plébánián mindenki szentmisére járt. Újhold vasárnapokon annyi volt a gyónó, hogy szombaton délután 4-9-ig, vasárnap reggel meg 5-10-ig gyóntatott. Bonyhádon ugyanúgy fáradhatatlanul dolgozott. De itt más volt a környezet: sok protestáns élt a faluban és kb. 700 zsidó vallású lakos. Közben, II. József uralkodása alatt, más szelek fújtak. Winkler azonban még mindig szakadati mércével mért, és mivel a bonyhádiak buzgótsága nagyon aláhagyott, húsz év után családottan lemondott a javadalomról. A nagy paphiány miatt Eszterházy Pál püspök kérésére mégis elvállalta a gödrei plébániát, ahol 30 évvel azelőtt már működött.

De hiába menekült el Bonyhádról, a korszellem elől nem tudott elmenekülni. „Nem tudom, Szent Ambrus kora volt-e romlottabb vagy a mostani? — fakad ki. — Akkor, ha tagadták is Krisztus istenségét, Isten létezését mégsem vonták kétségbe.” Másutt: „Isten segítségével eddig sikerült híveimet megőrizni, hogy a szombati bűjtöt megtartsák. De most hamarosan megszűnik ez a jámborság. Ugyanis a földesúr, más világiak módjára, minden szombaton húst eszika. Az intéző követi példáját, és minden valamire való ispán kötelességének tartja, hogy ne maradjon el mögöttük. Nem kétséges, hogy a konyhaszemélyzet is követi őket, és rajtuk keresztül a falu népe.” A templombajarást így jellemzi: „Amint ritkaság a fehér veréb, olyan ritkaság nemesembert rózsafüzérrel a templomban látni.”

A papságról: „Ha fiatal papoknak arról beszélek, hogyan éltek azelőtt a papok és mint tartották meg a szent kánonokat, azt felelik: ostobák voltak. Idősebb papok hagyatékaiban fenyítőeszközöket, ciliciumokat találtam. Mit találunk fiatal papok halála után, arról a szomorúság miatt inkább hallgatok. A régi közmondás szerint: ha aranyból vannak a kelyhek, akkor fából a papok; de ha fából vannak a kelyhek, akkor aranyból a papok! Most nincsenek ugyan aranyból a kelyhek, de a papok bizony fából vannak!”

Ismételten előjáróihoz fordult és kérte, jelentsék a helyzetet Rómába. Mivel süket fülekre talált, 1800. november 7-én személyesen írt hosszú levelet VII. Pius pápának. Választ is kapott, de levelét itthon rossz néven vették tőle. A vallás helyzetéről és a papok kongrujáról a királynak is írt, „mert leltem nagy együttérzése és saját üdvösségem elvesztésének veszélye gyötör, ha nem fújom meg a harsonát a közeledő veszélyre való figyelmeztetésként.” Vagy mint Fuchs egri érseknek írja: „Azért akartam ezeket alázatosan figyelmébe ajánlani, ha a farkas talán ott is be akarna törni Krisztus aklába, én mint kiskutya az ajtónál ugatok, hogy a pásztor siessen nyája segítségére.”

ALKOTÁSAI: TEMPLOMOK. A gödrei plébánia tulajdonában van egy Winkler ábrázoló festmény: arcáról, különösen szeméből mélységes hit és szilárd meggyőződés árad. Kezei közt kis zsákocskát tart, mely felül nyitott, alul lyukas. Ez a zsákocská szimbolizálja Winkler papi életét. „Amit oltári szolgálatom révén kaptam, igyekeztem az oltárra visszahelyezni.” Diákévei alatt épültek Eger és Pest

barokk templomai. Fiatal korában látta Klimó püspök nagyvonalú építkezéseit egyházmegyeszerte. De azt is tapasztalta, hogy a falvak benépesítése idején vályogból, vertfalból és fából épült templomok, kápolnák már használhatatlanná váltak. Elviselhetetlennek tartotta, hogy az istentisztelet ilyen méltatlan helyeken — Bikalon egy szatócs-üzletben — folyjon. Élete folyamán négy templomot épített: a szakadati négy, a gödrei hét, a bikali öt, a bonyhádi építése tizenegy évig tartott. A bonyhádiak éppen azért hívták meg Winklert az Egyházi Hatóság tudtával plébánosnak, mert ismerték szakadati működését és templomépitését. Levélükben hangsúlyozzák: „Nekünk mindenünk megvan már, csupán az építető gazda hiányzik.” Feljegyzéseiből látjuk, mi várt erre az „építető gazdára.” A munka többször megakadt. Hihetetlen lelkiőre és bizalomra volt szükség, hogy ne hagyja magát a nehézségektől legyőzetni. „Mindebből láthatod, kedves olvasó, hogy az egész építkezés ideje alatt keserű gondok közt vergődtem. Ha tréfálkoznom szabad, gyakran mondtam és újra ismétlem: ha valakinek rosszat akarsz kívánni, akkor mondd neki, építsen templomot Bonyhádon!” „Bár ezer nehézség közt épült fel a templom, mégis Isten gondviselését látom a nehézségekben: ezek ugyanis bölcsen megakadályozták az építés gyors folytatását. Különbösen sohasem tudtam volna ilyen nagyot és szépet építeni. Mivel azonban annyiszor megakadtam, mindig többet tudtam jövédelmemből felrakerálni és a nagyszerű művet végül is szerencsésen befejezni.”

„ISPITÁK”. Bonyhádról való távozásakor ezt írta a Históriaba: „Vedd védelmedbe, Uram, a kórházat is, melyet szintén egyedül csak irántad való szeretetből emeltem és tehetségemhez képest dotáltam. Mert a szegényekben téged imádlak és tisztellek, Krisztusom.”

A török után háromnegyed századnak kellett elmúlnia, míg az államhatalom intézményesen kezdett a szegényüggyel foglalkozni. „Bonyhádi plébános koromban gyakran hívtak elhagyott, szegény betegek papi ellátására. Ezeket nemegyszer csűrőkben, rossz istállóban találtam, ahol nemsokára a nélkülözéstől és hidegtől elpusztultak.” Már 1774-ben elhatározta, hogy ilyen szegények és betegek részére menhelyet (Spital) építtet, „hogy a szegények ne az utcán, szabad ég alatt haljanak meg, amint hat nappal ezelőtt is történt” — mondta egy prédikációjában. Valószínűleg a bonyhádi zsidó lakosság példája is hatott rá. Miután bonyhádi „ispitája” már elkészült, egy prédikációjában, melyben a szegényeket a hívek jóindulatába ajánlotta, azt mondta: „A helybeli zsidók szegényeik számára kórházat létesítettek. Ebben gondoskodnak is róluk. De nemcsak a helybeliekről, hanem idegenekről is. Pedig egynek sincs saját háza, mind házbérben lakik. Ennek ellenére szegényeik számára is béreltek egy házat, közösen fizetik a bért, csakhogy ellássák őket.” 1781-ben a plébániaházat tűzvész pusztította el. Mégsem plébánialakot, hanem menhelyet épít. Az ő lakása olyan, hogy csak „borbélyműhelynek neveznéd. De meghalni ez is jó lesz. Bízom, hogy Isten ezért megadja nekem az örök hajlékot.”

Ugyanilyen „ispitát” kezdett építeni Kaposvárott, ahol a Szentkereszt kápolna mellett kapott Eszterházy hercegtől telket. Itt is igen sok akadály állta útját. Kaposvár népe először lelkesen felkarolta a tervet és ingyen kéznapszámot ígért az építkezési munkákhoz, de aztán visszavonta ígéretét. Winkler nem adta fel tervét. „Ha ők nem is maradtak hűek szavukhoz, én megtartom az enyémet. Mindent készpénzben fizetek majd. De az érdemek, melyeket az építkezés folyamán szerezhetek volna, az enyéim maradnak.” A ház hét évig épült. A bejárati kapu fölé az irgalmas szamaritánus képét festtette. „De sem a kórházon belül, sem azon kívül ne lehessen nevemet látni, mintha én volnék az alapító. Nem vagyok az! Isten az, aki minden jónak szerzője.” Mindkét ispitának volt orvosa, és házi törvények szabályozták a belső rendet.

ISKOLÁK. Somogy megyében és Kaposvár városában a XVIII. század vége felé mind érezhetőbben jelentkezett az óhaj „latin iskola” gimnázium felállítására iránt. A Helytartótanács azonban határozottan úgy nyilatkozott, hogy nem számíthatnak anyagi támogatásra az állam részéről, a szükséges pénzt maguknak kell előteremtteniök. A próbálkozások mintegy húsz évig teljesen eredménytelenek voltak. A latin iskola ügye csak akkor mozdult ki a holtpontról, amikor Winkler Mihály, mint a Baranya megyei Gödre plébánosa „együtt érzett Somogy megyével és tehetségéhez képest megindította az iskolát”. 1805. március 15-én levélben fordult a megyei közgyűléshez: „Buzgó vallásosságuk miatt nagy szeretettel viseltem a kaposváriak iránt, és ennek további nyilvánvaló bizonyítékát szeretném adni. Sze-

„BŰN ÉS JÓCSELEKEDET?” Winkler „kilógott a sorból”. Ezt rossz néven vették tőle. Miért saját pénzén építtetett templomokat? A földesurak kötelessége, hogy alattvalóik részére megépítsék Isten házát. A papok feltételezték róla, hogy paptársai megsegényítése volt a célja; pedig ellenkezőleg: „azt az általánosan elterjedt véleményt akartam megváltoztatni, hogy a papok mind pénzéhesek, kapzsiak és harácsolók”. Csendesesen csak plébániája historiájának panaszkodott: „Nekem elég, hogy Isten segítségemre van főrekvéseim megvalósításában. Az emberek gondoljanak, amit akarnak, nem keresem dicséretüket, inkább megvetésüket.”

Tíz évvel később már kis keserűséget vélünk szavaiból kihallani: „Istenem, hát bűn a te dicsőségedre és a közjó javára jót tenni? Ha jövedelmemet laikus cimborák megvendégelésére, kártyacsatákra, kockajátékokra fordítanám, ha lakáso-mat újabb és újabb színekkel kifestetném, és végül, ha Krisztus örökségét rokonaim gazdagítására használnám, kedves lennék paptársaim előtt. Ha ők se tettek volna mindezt, nem lenne a papi állás és hivatás megvetés tárgya! Így van: egy gonosztevő könnyebben talál védelmezőre, mint a jötevő! De azért időközben teljesen elmúlt a keserűségem.”

Sokat zaklatták, honnan van a pénze sok alkotására? A legképtelenebb feltételezésekkel álltak elő, meg is rágalmazták. Eszterházy Pál püspök is faggatta. „Felelet helyett újammal az ég felé mutattam. Mert Isten a tanúm, amit eddig Isten dicsőségére költöttem, nem gazdag katonatisztól, még kevésbé az ördög-től szereztem, nem is találtam kincset a földben, hanem minden egyházi javadalmamból származott és Isten áldása volt rajta.”

A PÁLYA VÉGE. 1805 májusában először, novemberében másodszor esett el szobájában. Valószínűleg csipőficammal került ágyba, melyből már soha nem is kelt fel. „Most ballábam is rettenetesen fáj, de megcsókolom mankóimat, Uram. Eddig segítségével vidáman fogadtam a fájdalmakat; növeid őket, csak ne hagyjon el kegyelmed.” „Alig van reményem, hogy egészségem egészen helyreálljon és újra oltárhoz léphetek. Egyedül már fel sem tudok öltözni... Kimondhatatlan keserűséget okoz, hogy mindenféle szolgálatok elvégzésére házvezetőnőm segítségét kell igénybe vennem. Szakadáti plébános koromban ez a — fordításban közölt — felirat volt hálószobám ajtaján: Éva, te világra hoztál ugyan engemet, / Általad a Paradisom mégis elveszett. / Jobb itt azért, hogy ha maradsz kívül rekesztve, / Semhogy kitegyenek majd szegényszemre.”

Kimondhatatlan vágy fogta el, hogy misézhesen. Ezért Rómához fordult engedélyért, hogy ülve misézhesen. De a Szentészék akkoriban Napóleonnal volt elfoglalva és levelére nem érkezett válasz. A misézésen kívül mindenben ellátta híveit: hordszéken a templomba vitette magát. Mise előtt és után elmondta prédikációját. A templomban is, szobájában is sokat gyóntatott, levelezett a kaposvári iskola ügyében, vezette az ispita építését és közben készült a halálra. Eladta ezüstneműt, hogy az asztalosmunkát kifizethesse, kiosztogatta német nyelvű könyveit hívei közt, megcsináltatta sírfeliratát a gödrei templom részére, ahová végrendelete szerint temetkezni akart és a kaposvári kórház kápolnája számára, ahová szívét kellett temetni. 1810. március 2-án meghalt.

Gyógyszerész barátjához intézett egyik levelében így írt: „Áldott legyen Isten szent neve! Az ő segítségével véghezvittem, amit nagy emberek szoktak. De ilyen kegyelemre nem voltam méltó.”

VOLLY ISTVÁN

A XVII. SZÁZAD ÉNEKELT DALLAMAI

Vigyázó szemét veti a kis síkságra Liptóújjár. Közéleben kicsiny dombok, azok mögött rejtőzik Hibbe, sok szép álom ébresztője és temetője. Mindkettő a Balassiak családi fészke volt. Hirtelen szökkennek fel hátrébb a Magas Tátra láncolatai, elől áll a süvegalakú Kriván. Azon túl már Lengyelország felé vezet a hegyi út...

Amikor a jó szagú, virágos hegyi legelőkön keresztül Hibbe felé ballagott a halottvivő szekér, rajta fekete koporsó Balassi Bálint csonkolt testével, — véget ért nemcsak első költőnk istenes és szerelmes énekeinek megrázó sorozata, hanem

egyben a XVI. század énekeinek, dallamainak története is. Balassi tanítványa, el-
siratója és költészetének követője, Rimay János már a beköszöntő új század „mot-
to”-ját éneklí:

*Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggei nevelt hírrel vagy igen szép:
Kár, hogy tartatol úgy mint senyvedendő kép.
Előmeneteldre nincs egy utad is ép.*

(Ad notam: Légyen jó idő)

Rimaynak a XVII. századot megnyitó énekét énekelni ma már nem tudjuk, mert jelzett dallama nem került elő, mondanivalóját azonban visszhangozzák a kuruc nemesi énekek, a Rákóczi nótán át — ideszámítva Lancsics Bonifác pannon-
halmi szerzetes „Boldogasszony anyánk” énekszövegét is — egészen Kölcsey Fe-
renc Himnuszáig. Közél másfél évszázad hazafias nagy énekei ebben a hangvé-
telben születtek.

Milyenek voltak hát a sötét színekben induló XVII. század énekelt dallamai?
Mit zengtek a templomokban és a végvárak alján, a kocsmákban és a lakodalmas
szokások keretében? Egyáltalán milyen körülmények között szólalhatott meg „han-
gos énekléssel” a három részre szakadt ország „elfogyott magyar népe”, a mene-
külőknek oltalmat kínáló Felvidéken, a megriaszott Erdélyben, vagy a töröktől
tartósan megszállt Duna, Tisza, Dráva és Száva tájain, ahol esténként Allah di-
cséretét zümmögte a műezzin, és a karcsú minaret tövében — talán éppen régi
katolikus templomainkban — a török férfiak hajlongtak az imaszőnyegen, ha
ugyan nem raboltak valahol... Így hát a magyar énekszó leginkább csak a Fel-
vidéken és Erdélyben szólhatott és hagyhatott nyomokat.

Papp Géza hosszú évtizedeken át kutatott csendben és kitartóan. Még a hábo-
rú kegyetlen éveiben is megragadott minden kínálkozó alkalmat, bújta a könyv-
tárakat, öreg templomok kórusait, kolostorok rejtekeit, kereste a kallódó kéziratok-
kat, pusztló nyomtatványokat, szinte egy emberöltőt töltött el mindezzel. Sőt fi-
gyelte az 1930-as évektől kezdve kibontakozó népének gyűjtéseinket is. Néha ép-
pen a gyűjtésekkel összehasonlítva tudta helyesen megfejteni a régi, gyakran több-
értelmű kótajeleket, a kódexek betűjeles dallamrögzítéseit, melyek így is, úgy is
olvashatók, értelmezhetőek, és ilyenkor döntő adatot kínált a néphagyományban
máig megőrzött dallamkép.

Bejárta közben a Felvidéket, Erdélyt, tárgyalt a Délvidék kutatóival, majd át-
lépve a magyarlakta területeket, különösen Csehszlovákiában és Lengyelország-
ban végzett önálló, újszerű kutatásokat. Felkutatta, hogy hol rejtőznek még egy-
korú magyar dallamok, és kinyomozta azt is, hogy a nyilvánvalóan nem magyar
eredetű dallamok mikor és merről-honnan vándorolhattak hazánkba. Balassi egy-
kori lengyelországi útjain járva, néha meglepő felfedezésekre jutott. Mélyen bele-
ásott a múltba, és a messzire ágazó utakon is kitartóan követte a XVII. század
énekelt dallamainak életét.

A dallamok életén túl beszél az éneklő népről is, a földet turo, erdőt irtogató
parasztokról, a városalapító iparosokról és bányászokról, a betűt és éneket tanító
szerzetesekről, a katonáskodó és tűztől, víztől, ellenségtől gyakorta menekülő köz-
népről. Korfestő leírásai meglepően gazdagok és színesek, például „Az ének szerepe
a XVII. század magyar társadalmában”, vagy „Az idegen hatások társadalmi hát-
tere”.

Dallamgyűjtését 1970-ben lezárta, illetve közreadta az Akadémiai Kiadó gon-
dozásában, 360 dallamot tett az asztalunkra. Száz év 360 dallamát, sőt némelyiket
több változatban is szerepelteti, a, b, c jelzéssel. Sok vagy kevés-e ez a dallam-
mennyiség? Érdekes számvetést tehetünk. Arányosan elosztva a 360 dallamot, az
évszázad minden századik napján született itthon, vagy érkezett külföldről egy-
egy dallam az éneklő magyar nép használatára. Ilyenképpen gazdagodott tehát
énekkincsünk, vagy úgy is mondhatjuk, ennyit bírt befogadni a közösség, ennyire
volt igény.

Vajon hány érkezett külföldről és hány született itthon?

Cseh, illetve szlovák eredetű 71 dallam, német forrásokban bukkan fel 57, len-
gyel eredetű 8, és ez idáig felderítetlen nemzetiségű 12 dallam, végül talán a ha-
zai gregorián gyakorlatból fakad 3 dallam. Idegen gyűjteményekből eredő dalla-
maink száma tehát 151, azaz 46%. Mondhatjuk úgy is, hogy minden kétszázadik
napon bejött egy idegen dallam az országba. Minden kétszázadik napon
pedig idehaza született egy maradandó értékű dallamunk. Igaz, ezek között

is vannak külföldi példára készültek. Ilyenek a nyugati metrikus ritmusúak, a jambikus, a trocheikus, a jónikus, a distichont vagy a sapphikus ritmust, formát mutatók, továbbá a kor divatos tánczenéjét „lekoppintó” dallamok, divatos volt akkortájt a *gagliarda* és több „lengyel tánc”. Ezekkel együtt már körülbelül 230-ra emelkedik idegen jellegű dallamaink száma, azaz 71%. Marad tehát 29%, mely semmiféle idegen hatást nem mutató magyar dallam, a dallamok egyharmada, vagyis a tiszta magyar dallamok száma „csak” 130. Száz évre arányosan elosztva alig több évente egy-kettőnél. Bizonyos, hogy jóval több született és élt, de nem jegyezte föl senki. Mert régi (és rossz!) szokás, hogy nem a legnépszerűbb dallamokat jegyzik fel a kortársak, nem azt, amit mindenki tud, hanem inkább azt, amit tanulni, ismételtetni kell, ami még nem, vagy ami már nem a legnépszerűbb.

A XVII. századbeli „énekelte dallamok” gyűjteményének szerkesztője igen helyesen rámutat a besorolt dallamok népszerűségére is. A besorolásban elől vannak a két- és háromsoros dallamformák. Ezek száma nem sok. Azután következnek a dallamok zöme, a négy soros formák. Végül ismét a ritkaságszámba menő öt-, hat-, vagy hétsoros dallamok. Ezekben belül előbb állnak a kisebb szótagszámúak.

Papp Géza besorolásában az 1. számú dallam minket különösképpen meleg érzéssel önt el, ez a „Csordapásztorok...” Kétsorosossága miatt került ide 2x11 szótagos sorokkal. Ma már négy sorosnak éreztük, legalább is mi, népdalgyűjtők, 5/6, 5/6 szótaggal. Papp Géza feltevése szerint talán féldallam, melynek a másik fele valamikor megvolt, de a nép száján elenyészett. Talán szerzetes költő műve, és niszterium (betlehemes) játék volt, talán gregorián dallamok hatására keletkezett? Mindez persze feltevés. De ami megmaradt belőle — XVII. századi és későbbi kótában — és az élő népzeneben —, az azután annál gazdagabban előtörtte a magyar falvakat és városokat, minden magyaralkta tájon virágzik évszázadok óta. Papp Géza gondossága folytán táblázatba foglalva látjuk régi írásbeli alakjait, 1651-ből, 1774-ből, 1797, 1822-ből, 1855-ből, majd a mai népénekgyűjtésekből Kászonújfaluból 1912-ből, Esztergomból 1936-ból és Pusztakamarásról 1945-ből. Egy táblázatban bemutatja 16 dallamváltozatát az Alföldről, ez fríg, mint az 1651. évi feljegyzés, egy másik táblázatban pedig 11 dór változatát láthatjuk Erdélyből. Ezeket nevezzük mi „alföldi típusnak” és „erdélyi típusnak”, és van „dunántúli típus” is, de ezt Papp Géza nem közli, mivel ez a harmadik dallam már dúr és táncritmusú, későbbi században kapcsolódhatott a „Csordapásztorok” szöveghez.

A XVII. században — az eddigi adatok szerint — csak a század derekán jelent meg az első kótás énekgyűjtemény, *Szölösy Benedek* szerzetes műve, egyben az első katolikus kótás énekkönyv a *Cantus Catholici*, összesen 200 dallam, litánia van benne. Büszke lehet rá a katolikus kótakiadás, mert ez egyben a század legjobb hangjegynyomtatványa is. A lőcsei Brewer-nyomdában készült, 1651-ben. Szinte megkérdendő, hogyan kerülhetett bele a Csordapásztorok! A kótet végén vannak a híresebb karácsonyi dallamok, mintha későn érkeztek volna a szerkesztő kezéhez; és így csak a „Függelékbe” kerülhettek. Mi lehetett az oka? Talán az, hogy a török által megszállt területen élt az „alföldi típus” már akkor is, és onnan csak megkésve hozhatta át a „határon” a század valamelyik „népénekgyűjtője”, hogy kinyomtasdák ezt is az első katolikus népénektárban.

Ebből a századból maradtak ránk az iskoladrámák, a népi játékok legrégebbi szöveg, és dallamemlékei is, így a „Szentendrei Teátrum” keretében 1969-ben sikeresen felújított *Dúsgazdag játék* vagy *Comico Tragedia*, az újévi, Balázs- és Gergely-napi köszöntők. A népies színjátszás műfajai közül kétségkívül legnépszerűbb volt már ekkor is az, amit ma „betlehemes játék” néven ismerünk, és a „Nagykarácsony éccakája”, melyet zeneakadémiai és operaházi előadásokon száz és ezer gyermekszereplővel újítottunk fel.

Ebben a században tűnnek föl azok a formai jelenségek is már kótába foglalva, amelyek azóta a magyar népzeneben mint „új stílus” ismeretesek. Ilyen a „visszatéréses forma” és a „kvint transzpozíció.” Papp Géza írja: „A visszatéréses dallamformálásra való hajlam egyes esetekben idegen eredetű dallamok hazai variánsain is kimutatható. Az európai zenekultúrában már régóta ismert dallamformálási elvet — az első sornak kvinttel magasabban való megismétlését és végül visszatérését — főleg cseh minták alapján, elsősorban a gyülekezeti ének közvetítette széles néprétegekhez.” (Papp Géza kandidátusi értekezésének tézisei, 1971. január 13.)

Az 1608. évi 13. törvénycikk kimondja, hogy a városok — a német lakosság tiltakozása ellenére is — fogadják be a magyart, a menekülő németet és a szlávot. A XVII. századi magyarság hasonlóképpen fogadja be a feléje áramló euró-

pai dallamokat, dallam-formákat, stílusokat, hangsorokat, hogy gazdagítsa a jövőt. A századvég kuruc költészetében például feltűnően jelentkezik a frig egyházi hangnem és zárlat. A XVII. század énekelt dallamainak sora az 1704-ik évvel zárul. Bizonyos okok miatt ebből az évből még van besorolt dallam. Ekkor áll Rákóczi csillaga legmagasabban...

Amikor néhány száz példányban megjelenik egy ilyen ragyogó, tanulságos gyűjtemény, elgondolkozik az ember. Vajon hány falusi énekmester, lelkész, tanító kezébe juthat el a 740 oldalas könyv? Legalább egy-két példányt kellene faluról falura küldeni, betekintésre. Nézzenek bele, okuljanak belőle, talán ráismernek mai élő népénekeinkre, sőt táncdallamokra is, mert ha jó a dallam — ha egyszer meghódította a szíveket —, meglepően tartósan köztünk marad. Nemcsak összeköt bennünket a múlttal, az ósokkal, a tájjal, hanem frissítheti, színezheti még a mai életünket is.

SZÍJ REZSŐ

A VOLT PÁPAI „KOLLÉGIUM”

Erdélyben a nagyenyedi ősi magyar kollégium alapításának 350 éves évfordulóját országos méretekben ünnepelték meg. Nálunk a Sárospataki Öregdiákok emlékeztek meg az enyedi kollégiumról. — 1971. június 26-27-én a pápai öregdiákok kétnapos országos nagytalálkozót rendeztek Pápán, volt főiskolájuk alapításának 440. évfordulója alkalmából. Ebből kiindulva Pápa városa jubileumi évet rendezett, amelynek számos eseménye kapcsolódott a Főiskola történetéhez. 1972. június 18-án, a záróünnepségen Gosztonyi János miszterheiyettes bejelentette, hogy a jelenlegi Petőfi-gimnázium jogutódja a volt pápai kollégiumnak, az iskola pedig köteles ápolni annak értékálló hagyományait.

A pápai Főiskolát, régies elnevezéssel: kollégiumot 1531-ben alapították, bár erre nézve korábbi adatokkal is rendelkezünk. Hogy mindhárom nagy nevű és történelmi jelentőségű kollégium — a pápai, sárospataki és debreceni közül ez a legősibb alapítású, ezt soha senki kétségbe nem vonta, pedig lett volna rá mód elégszer. De ez tulajdonképpen nem is lényeges, mert hiszen egy iskola értéke nem évszázadokkal mérendő, hanem a falai között folyt munkával, a belőle kikerülő emberanyaggal, amennyiben annak szellemi, jellembeli színvonala az iskola érdeme is.

A pápai kollégium története élesen különbözik minden más hazai főiskola történetétől. Földrajzi helyzete határozta meg a sorsát. A Dunántúlnak tekintélyes része török uralom alá került, nem sokkal Buda elfoglalása után, bár a török már 1529-ben is és 1533-ban is igen súlyos veszteségeket okozott a közép-kelet-dunántúli magyarságnak, ami káros következményeit érezte az iskolát fenntartó Pápa városával is. A megmaradt részeket Pázmány 1630-ra áttérítette a református főurakat, sőt a luteránusokat is, aminek következtében Nyugat-Dunántúl fokozatosan németté vált, jelentős területeket vendekkel és németekkel telepítettek be.

1626-tól kezdve 1782-ig a pápai kollégium az ellenreformációs időkben és Eécs torkában mint törekény hajó tartotta fenn magát úgy, ahogy főúri és köznemesi támogatóktól teljesen megfosztva, magát fönn tarthatta. Hisz még a magyar élet reneszánszát jelentő 1867-1944-ig terjedő korszakban is mindössze 200 ezer lelket számláló egyházkerület alkotta fenntartása alapját, összesen sem több, legföljebb 50-60 ezer család, s természetesen számbajöhető anyagi források (földbirtok) nélkül. Nem részletezhetjük, milyen következményekkel járt az ellenreformáció a pápai kollégiumban. A Kortárs 1972. szeptemberi és októberi számában Moldova Györgynek megjelent egy regénye *Negyven prédikátor* címmel. Ennek a regénynek alcíme: *Kocsi-Csergő Bálint feljegyzései...* Ez a regény a magyar gályarabokról szól, központban Séllyei Istvánnal, a pápai kollégium volt rektor-professzorával, magával Kocsi-Csergő Bálint rektorral, utóbbinak nyomtatásban megje-

lent és azonkívül még kéziratban maradt további följegyzései alapján (*Kösziklán épült vár ostroma, Magyar vértanúk nyomában* stb.). Ez a Kocsi-Csergő Bálint is a pápai Főiskola rektor-professzori állásából hurcoltatott el gályára. Az ősi magyar kollégiumok közül egyedül a pápának jutott az a „kiváltság”, hogy a gályarabságra ítélt közé két rektora is odaszámláltatott. Kocsi-Csergő Bálint nevelésügyi reformjait és tanításait (a családi nevelés fontossága, a nőnevelés problémái, a fegyelmezés kérdései stb.) egyetemes neveléstörténetünk is számontartja, s ma is okulhatna belőlük.

Visszajöttek a gályákról, de a pápai Főiskola sorsa ezzel nem könnyebbedett. Nyomorgattatása a szó szoros értelmében másfél századon át tartott, s 1752-ben az iskola — jogilag nézve puccsszerűen — a városból egyszer s mindenkorra ki is tiltott. Hogyan tudta a kis létszámú pápai gyülekezet egymaga fönntartani iskoláját, eddig is és ezután is, az a történetíró számára 1973 első napjaiban is, amikor e sorokat írom, megfejthetetlen. A gyülekezetet szétverték. Volt esztendő, amikor 600 család kényszerül elhagyni a várost, a támadt úrt idegen népelemek töltik be, kedvezményeket élvezve a földesuraktól, a maradék reformátusság pedig a száműzetés évtizedeiben *Adásztevelen*, egy szomszédos kis faluban tartotta fenn a maga külön iskoláját. Erejéhez képest egy abszolút ellenséges hatalmi környezetben. Önként le nem mondvá a „főiskoláról”, sőt még a megvesztegetés esz-közzeit is igénybe véve, hogy legalább valamilyen szinten a *jogfolytonosságot* biztosítsa. Aztán jött a Türelmi Rendelet, amikor ez a maradéknyi gyülekezet iskoláját a falusi száműzetésből 1783-ban hazavitte ősi helyére, Pápára. És miközben templomot épített, mert azt is elvették tőle, professzori állásokat fundált, iskola-épületet emelt, amely két emeletével ma is áll (Ókollégium), megszervezte a diákság közéletelmzését, megindította az iskola kifejlesztését, hogy újra *főiskolai* rangra emelje. Példátlan gyorsasággal az 1790-es évek közepére gyakorlatilag ezt a művét is befejezte, pedig segítséget jóformán sehonnan sem kapott. Irigyei viszont már akkor is bőven akadtak. Később melléje állt az egyházkerület, aztán az elemi, a gimnáziumi és a teológiai tagozatok mellé megszervezte a jogakadémiát, később a tanítóképzőt. Közben hozzászelidült a gróf Esterházy-család is, mint pápai földesuraság.

Egyik tagja 1842-ben az Ifjúsági Képzőtársaság örömnepén valódi arany-nyal jutalmazza meg *Petőfi Sándort* egy földesúr-ellenes forradalmi vers(!) elszavalásáért, s utódai is támogatásukkal teszik legalább részben jóvá azokat a károkat, amiket országpusztító elődeik az iskola ellen elkövettek.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a nagy többségében katolikus vármegye már egészen komoly segély-összegekkel támogatja a Főiskolát, csakhogy Révkomárom és más dunántúli városok jobb anyagi alapok ígéretével el ne vigyék Pápáról. Az egykori vármegye a pápai nemes urakat bezárva az Esterházy kastélyba, megyegyűlés alkalmával! — onnan ki sem engedte őket addig, amíg az egyházköztséget és iskoláját a legbrutálisabb módon föl nem számolták; a mostani vármegye pedig hatalmas összeget szavaz meg a kollégiumnak, hogy az semmiképpen el ne kerüljön Pápáról. S mikor indítvány hangzik el, hogy csak akkor döntsenek a segély folyósításáról, ha már eldőlt a székhely harc, marad-e a kollégium Pápán, vagy nem, föláll egy öreg törvényhatósági bizottsági tag, *Krisztinkovich Kálmán*, aki neve után ítélve aligha lehetett kálvinista, s kijelenti: semmiképpen sem járul hozzá a halasztáshoz, mert ő már idős ember, márpedig meg akarja érni, hogy a megígért segélyt a pápai öreg kollégium megkapja. Szavai mélyen meghatják a vármegyei gyűlés katolikus tagjait és a segély folyósítását nyomban elrendelik.

Az első világháborúban elvesztek az alapítványok, szinte előlről kellett kezdeni mindent. Az anyagi összeomlástól ekkor a kollégium nagy fia, *Antal Géza* püspök mentette meg, majd újabb tagozatokkal bővült a Kollégium, kereskedelmivel, a Nőnevelő Intézettel, annak tanítóképzőjével, líceumával, polgári iskolájával, sőt népfőiskolával is. Ifjúsága pedig telepésköztséget segít létrehozni a német imperializmus ellen Mosonmagyaróvár mellett: *Rónafőt*.

Visszatérve az 1790-es évekre; amikor az akkori 800 leiket számláló pápai eklézsiának a Türelmi Rendelet után mindent előlről kellett kezdenie, csodálatra méltó áldozatkészségével nemcsak föltámasztotta iskoláját, hanem olyan professzort is biztosított számára, aki tudományos tekintetben és szervező erőben semmi-ben sem marad a többi történelmi jelentőségű kollégium nagyhírű professzorai mögött. *Mándi Márton István*ról van szó, akinek érdemeit utcanév hirdeti Budapesten is. Személy szerint neki köszönhető az iskola újrafundálása, főiskolai rangra emelése, a tanítás korszerűsítése stb. Az ő nevéhez fűződik, hogy a magyar tuda-

mányokat magyar főiskolán először tanították *magyarul* a „régén döglött” latin nyelv helyett. E kifejezést talán gróf Széchenyi István is tőle kölcsönözte *Hunnia* című művében. Ő tanított először hazai főiskolán és írt könyveket Kant szellemében.

Társa volt *Tóth Ferenc*, a neves egyháztörténész. Neki újra kellett szerveznie az egyházkerületet és az azt alkotó egyházközségeket, meg kellett vívnia a harcot a felekezeti elfogultságokkal, a társadalmi osztályok és rétegek maradiságával, a budai helytartósággal, a bécsi udvarral, de közben kiváló műveket hozott létre, és évekig ellátta a professzori teendőket is.

Hegel szellemében először a pápai főiskola professzora, *Bocsor István* írta meg *Magyarország történetét*, kiterjesztve az ipar történetére is. Természetesen magyar szemmel, a magyarság érdekében írta. Az 1848-as nemzetgyűlésnek képviselője. Az ő emlékét örököltette meg *Kozma Andor* *Karthagói harangok* című költeményében.

Már Petőfi is a „derék” jelzővel illette *Tarczy Lajos* professzort, akit gróf Széchenyi István nem kisebb valakivel szemben választatott be a Magyar Tudományos Akadémiára, mint az állítólag legnagyobb magyar polihisztorral, *Brassai Sámuel* szemben. Meghívta magához Nagycenkre, személyesen mutatta meg neki mintagazdaságát, aztán Tarczy Pápan létesített magánmintagazdaságot, közben megalapította az ország egyik legnevezetesebb *Képzőtársaságát*; onnét indult el *Orlay-Petrics Soma*, *Jókai Mór* és *Petőfi Sándor*, akiknek pápai találkozását a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlése örököltette meg 1971 novemberében Pápan.

A Főiskolának volt professzora *Zádor (Stettner) György*, akit 1848-ban az egykori pápai bencés diák, Deák Ferenc azért szőlített a felelős magyar kormány mellé, hogy újjászerveze az egész magyar jogrendet. Annak oly sikerrel tett eleget, hogy később a király, Ferencz József sem nélkülözhetette őt a hétszemélyes tábla élén. Az iskolának volt diákja és professzora a hegelianus *Kerkapoly Károly*, a későbbi pénzügyminiszter, *Ballagi Mór*, a sokoldalú tudós, a neves szótárkészítő, *Váli Ferenc*, *Jókai sógora*, a Főiskola tanítóképzőjének megszervezője és igazgatója, a szegénydiákok fölkarolója, az iskolai szertárak kitűnő szervezője. A Főiskolán tanított *Thury Etele*, az aránylag fiatalon elhalt és termékeny egyháztörténetíró, s az a *Kapossy Lucian* egyetemi magántanár, aki őt évtizeden át végezte munkáját a gimnáziumban lankadatlan szorgalommal és eredménnyel. Nemcsak *Pápa város egyetemes leírása* című monográfia-kötet létrehozása fűződik a nevéhez, nemcsak egy sereg helyi társadalmi és oktatási intézmény életrehívása és fejlesztése — *Bocsor István* nyomdokain —, még nem is csak a közművelődés iskolán-kívüli szervezetének megteremtése, „Közművelődési Akadémia” (pesti előadókkal), azután az iskolai egyesületi élet (Képzőtársaság, Gyorsírókör) fölvirágoztatása, hanem mindenekelőtt egy olyan nevelői egyéniség megtestesítése, amely valóban párját ritkítja. Közéledik a 70. életévéhez, amikor 1917-ben nyugdíjba megy, de az iskolától nem tud elszakadni, további tíz évig mint helyettes működik.

S hány nevet lehetne még említeni, a 48-at végigharcoló diákból lett igazgatón, *Szilágyi Józseftől* egészen *Faragó Jánosig*, akinek nevéhez a szegények internátusának fölállítása fűződik, s akinél több nincstelen szegény falusi gyereket talán az ország akkori összes igazgatója sem emelt be a gimnáziumokba. Ma már talán humorosnak hat, hogy ez az igazgató hivatali szobájában, a kályha mellett adott székét az iskola egyik pedellusának, akivel az igazgatás minden kérdését megbeszélte. Még azt is, hogy melyik tanártól kell az iskolának megszabadulnia, mert nem üti meg a kívánt mértéket. Pedig maga-magáról is beismerte, hogy nem jó tanár, ugyanakkor nálánál senki többet nem tett azért, hogy az iskolának jól képzett és az iskola hírnevét öregbítő tanárokat szerezzen. Csak néhány név: *Bodor Aladár*, a kiváló költő éppúgy tanított fiatal korában a pápai kollégiumban, mint *Császár Elemér*, a későbbi budapesti egyetemi tanár. *Kerecsényi Dezsőnek*, a kiváló irodalomtörténésznek pápai tanár korában *Faragó János* ösztönzésére adtak franciaországi ösztöndíjat, s hogy nem maradt élete végéig pápai tanár, érthető, mert hiszen méltónak bizonyult a debreceni egyetem katedrájára is. *Faragó* alatt került a kollégiumba *Földy József* a klasszika-filológus, akinek *Hermes himnuszok és egyéb műfordítások* c. könyve és *Görög-magyar szótára* nyomtatásban is megjelent, s kéziratban maradt művei elismertek a szakma mai képviselői előtt is. Ez az iskola adott szinte menedéket az első tanyai népi kollégium, a hódmezővásárhelyi parasztiintézet megalapítójának, *Szathmáry Lajosnak*, amikor helyét változtatni kényszerült.

Az iskolában a század elejétől kezdve a szó legtudományosabb értelmében vett sportoktatás és nevelés folyt. V. Kovács Lajos Jenő torna tanár évtizedei a magyar iskolai sport történetének legfényesebb lapjaira tartoznak. Ezt nemcsak olyan század elejei olimpiai helyezések és világsúcs bizonyítják, mint a Kóczán Móré gyerekvetésben, hanem bármely iskolai sporttörténész is készséggel ismeri el, hogy olyan alapos, tudományos módszerességgel s ugyanakkor gyakorlati eredménnyel nem működött torna tanár az ország egyetlen középiskolájában sem.

A tanárok mindenkor tevékenyen kivették részüket a város és a megye társadalmi, kulturális és közigazgatási életéből is. Szemben például Sárospatakkal, amelynek kollégiumi tanáraitól Trócsányi Zoltán írta meg a Magyar Szemle-ben, hogy mily következetesen zárkóztak el a város társadalmi és egyesületi életében való közreműködéstől. (Ez alól talán csak az utolsó másfél évtized kivétel.) Pá-pán éppen fordítva: a város el sem tudta képzelni a maga életét a Főiskola, a Kollégium professzori kara nélkül.

Sok neves *tanítvány* került ki a kollégium falai közül. Nemcsak Orlayról, Pető-firől és Jókairól van szó. Egyik diákja, Kozma Sándor hirdette ki Bécs népének a pesti forradalom kitörését, március 15-én. Aztán végigküzdötte a szabadsághar-cot, börtönt ült, majd pedig, mert a tehetsége is arra képesítette, a magyar börtönügy reformátora lett. Nem kevésbé nevezetes az a Kozma Ferenc sem, aki a magyar lötenyésztestet emelte Európában a harmadik helyre, Franciaország és Ang-lia mellé. S akinek dicsőségét mai napig is hirdeti Kisbér, Bábolna és Mezőhegyes, az általa írt könyvek és természetesen az őt ábrázoló szobrok is. 1843 le-gendás híru szabadságharcosa, Noszlopi Gáspár szintén e Főiskola növendéke, s harcol a császár ellen egészen a bitófaig. Róla nemrég írt könyvet Kubinyi Ferenc. Kovács József a Kollégium teológiai tagozatán nyert papi oklevelet, mint lelkész csöndben dolgozott Bátorkesziben s ott olyan gyümölcsstelepet létesített, amelynek csodájára jártak Európából, s amelynek eredményeképpen sokszor hívták európai előadó útra. Munkái nyomtatásban is megjelentek, s munkásságáról ezekben az években szaklapjainkban tanulmányok jelentek meg.

Adott ez a Főiskola európai híru tudósokat, nyelvészeket, etnográfusokat, aka-démiai tagokat, történészeket. Csak néhány közismert névre utalok: Bél Mátyás, Weszprémi István, Thaly Kálmán, Marczali Henrik, Molnár Aladár, kiváló nevelés-történész, Endrődi Sándor nemcsak kurucdalok szerzője és a korszak idézője, egyéb munkásságát újabban a korábinál sokkal előnyösebben értékelik. Kozma Andort nemcsak a magyar szatirikus irodalom kezdeményezőjeként említik egyre gyak-rabban, mint Faust-fordító is úttörő munkát végzett, s egyetlen valamirevaló ma-gyar költői antológiából sem hiányzik. A szépirok közül Beöthy László, a „pesti arszánt” és Eötvös Károlyt nem kell bemutatni, s Lampérth Géza is becsülettel ápolta a történelmi műltát. A Főiskola növendéke az a Kis Dénes, aki 1844-ig ér-tékes népzenei gyűjtést végzett, amire Erdélyi Jánostól kezdve Kodály Zoltánig mindenki elismeréssel figyelt föl. Idevágó kéziratos munkássága az Országos Szé-chényi Könyvtárban, s a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézeté-ben ma is a legbecsebb népzenei forrásgyűjtemények egyike. Meg kell ismételni: 1844 előtről származik a gyűjtése! A kollégiumban tanult a Kalevala-fordító Vi-kár Béla, aki a világon először gyűjtött fonografon népzenét. Utána nyomban az Ormánság kiváló kutatójának, az egyke elleni küzdelem egyik legतिकusabb harco-sának: kákicsi Kis Gézának a nevét kell említeni, akinek Ormánság című hata-lmas monográfiája jelentős monumentuma egy csöndben munkálkodó hősie életnek.

Az iskolának sohasem voltak főuri támogatói. Egyszer küldött neki I. Rákóczi György 400 aranyat. De gyűjteményei ma is olyan tekintélyesek, hogy némelyiké-ről nyomtatott katalógusok számolnak be. Csak egyre utalok, a báró Baldácsy-féle *meisztegyűjteményre*. De intézményei is olyanok voltak, amelyek a maguk korában s a maguk nemében egyedülállóak. Hadd utaljak *internátusára*. Amikor fölállítá-sát meg kellett indokolni, a legfőbb érv az volt, hogy az „úri internátus” Sáro-spatakon sem vált be, ezért a „szegények internátusát” kell létrehozni, és ezt az internátust a pápai kollégium nemcsak fölállította, hanem megszűnéséig fönn is tartotta. Nem véletlen az, hogy a Gyórfy Kollégium indulásánál a pápai kollé-gium kitűnően tanult szegénydiákjai bábáskodnak az alapítók között.

A kollégium annak ellenére, hogy sokat szenvedett a felekezeti-politikai dog-matizmustól, falai között sohasem engedett teret faji, felekezeti, társadalmi és po-litikai elfogultságoknak. Még nevelő testületében is mert alkalmazni más feleke-zetűeket, amire nézve nem elégséges magyarázat sem az anyagi nyomorúság, sem az ebből fakadó kényszerhelyzet. Az, hogy a helybeli zsidó rabbi tanította a fran-

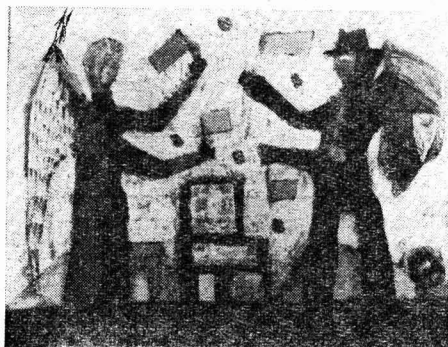
ciát, nem azért történt, mert más nem akadt, mert hiszen akadt, hanem mert Pápán akkor ő tudott legjobban franciául. Az ugyancsak zsidó *Herz Dávid* mellett is akadt volna akár akadémista diák is, aki a rajtot tanítja rendkívüli órákon, aminthogy számos ilyen példa található is az iskola történetében; mégis *Herz Dávidot* alkalmazta megbízott tanárként a Főiskola, mert országos hírvé tehetséges festő volt és pedagógusnak is megfelelő lévén, a hitfelekezeti hovatartozandóság a minőségre érzékeny kollégiumi vezetés számára nem lehetett kizáró ok. És amikor az iskola orvosa, az ugyancsak izraelita *Steiner József* doktor több évtizedes iskolaorvosi működés után nyugalomba vonult, éppen azért tett jelentős alapítványt, hogy hálája töredékét lerója ama Kollégium iránt, amelynek orvosa lehetett, a teológián éppúgy, mint a gimnáziumban és a tanítóképzőben, s amelyben két fia leérettségizhetett anélkül, hogy emberi méltóságát megalázó gúny tárgya lett volna akárcsak az iskolai tízpercekben is.

De a *római katolikusok* is nagy számmal iratták a kollégiumba fiaikat, noha a helybeli bencés gimnázium rendelkezésükre állt. A lelkek megbékélésének, a közös nagy célok egyesítő hatásának szép példáját adták a helybeli felekezetek 1848 márciusában: a szabadságot közös istentiszteleten köszöntötték a szabad ég alatt, amikor is együtt szolgáltak a katolikus és protestáns lelkészek. Az első világháború idején a pannonhalmi apát engedélyével bencés tanárok tanítottak a református kollégium gimnáziumi tagozatában, és a Főiskola meghívta a bencés tanárokat a maga szeretetvendégségeire, a konviktusra (köztartásra), közülük számosan meg is jelentek ezeken. S ha ez a két világháború között nem ismétlődött meg, nem a pápai kollégiumban uralkodó ökümenikus szellemen múlt. Bár a „harmadik” fél háttérből folyó uszítása ellenére a két világháború között is megtalálták a találkozás lehetőségeit, nemcsak a titokban egymással mérkőző nyolcadikos „tarokk-csapatok”, megtalálták azokat a cserkészletben, a sportversenyekben, néha a Képzőtársaságban is. Volt rá eset, amikor a református és a bencés gimnázium érettségizői egymásnak álltak sorfalat az évvégi búcsúzáskor.

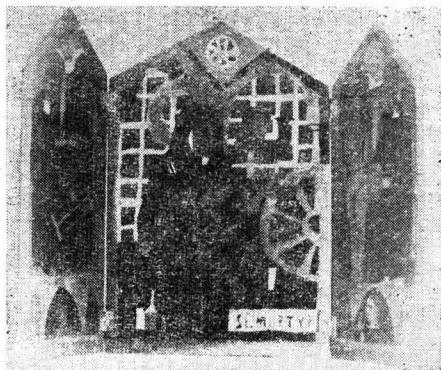
A gimnáziumi létszám legalább egyötödét az *evangélikusok* alkották, noha a közelben a soproni evangélikus líceum jó hírnévnek örvendett. A pápai gimnázium és teológia, valamint a soproni evangélikus líceum és a soproni hittudományi kar között mindig közvetlenek voltak a kapcsolatok. Már a XVIII. század elején, amikor az üldözések ellenére még valahogy tartja magát Pápán a kollégium, alapítvány születik azzal a céllal, hogy segítségével a német szó elsajátítására a kollégiumból ösztöndíjasok mehessenek a soproni scholába. Amikor a Bach-korszakban többször is megvonják a Főiskola tagozatának nyilvánossági jogát, az érettségiző osztályok Sopronba mennek érettségizni. De mentek Győrbe is, ahol viszont katolikus gimnáziumban tették le érettségijüket.

A református Főiskola kedvezményeiben is felekezeti különbség nélkül részesültek az arra érdemes más vallású szegény és jótanuló diákok. Hálájuknak számosan meghatározó módon adtak tanújelet felnőtt korukban. |

Még csak annyit, hogy a Főiskola története kéziratban elkészült, és készül az iskola és diákjainak lexikonja is. Ha majd ez napvilágot lát, akkor tudja meg a világ igazán, mit jelentett a magyarság történetében a pápai református Főiskola (Kollégium), milyen körülmények között és kiket adott a nemzetnek.

Kondor Béla: Kompozíció angyallal

Kondor Béla: Kis triptichon

KÖZÉPKORI KEREKTEPLOMOK

A kora középkori szakrális építészet igen érdekes, feltűnő és elgondolkasztó típusa a centrális templom; mindamellett az ilyen típusú magyarországi emlékek átfogó tanulmányozása a közelmúltig nem történt meg. E hiány pótlására vállalkozott Gervers-Molnár Vera szerény terjedelmű (93 oldal szöveg 67 ábrával), de igen gondosan, precíz tudományossággal megírt könyvével.*

Bevezetésében áttekinti a témáról megjelent irodalmat, amely bizonyos részletfeldolgozásoktól eltekintve igen kisszámú, elsősorban regisztratív. A középkori Magyarország területén épült rotundáknak teljes körű felmérésére még csak kísérlet sem történt, így hát munkáját a teljes anyag lehetőség szerinti fölmérésével kellett kezdenie. Már a munka bevezető szakasza is igen meglepő eredményt hozott: a vizsgált időszakban Magyarországon legkevesebb 80 rotunda és tíz más centrális templom épült, lényegesen több a feltételezettnél. A szerző itt nemcsak a ténylegesen feltárt emlékeket veszi számításba, hanem az említésből ismerteket is; sokra például a községnevekből lehet következtetni Kerekgyháza, Kerekszanttamás stb. (E községneveket a tanulmány külön fejezetben felsorolja.)

A körtemplomok problémájának részletes tárgyalását a szerző a típus eredetének boncolásával kezdi. A közép-európai rotundák legkorábbi képviselői királyi kápolnák voltak, részben uralkodói székhelyen, részben közvetlenül a palotához csatlakoztatva. Ezen túlmenően az épületszerkezet is kézenfekvővé teszi a feltételezést, hogy a csoport előképe és mintája Nagy Károly aacheni palotája s annak kápolnája volt, amely viszont a konstantinápolyi császári kápolnák, illetve a lateráni palota együttes formai és eszmei figyelembevételével épült. Fontos épületszerkezeti közvetítő a láncolatokban a ravennai San Vitale, amely Nagy Károly birodalmának határán belül feküdt.

A szerző ezek után megvizsgálja és nagymértékben valószínűsíti a közép-európai államok uralkodóinak aacheni indítású kápolnaépítkezését. E fejedelmek és királyok a császárság központjának szerényebb igényű másolásával kívántak hasonlóvá válni a császárhoz, s próbálták székhelyüket a császári székhelyhez hasonlítani.

Magyarországon a királyi kápolnák mind megsemmisültek, eltűntek, a legutolsó időkig a szakirodalom létezésükről sem tudott. 1957-66 között került elő (más célú ásatások során) három olyan centrális templom-maradvány, amely nyilvánvalóan „capella regia” lehetett. Az esztergomi és veszprémi rotundánál ez magától értetődő, a nemrégiben Sárospatakon előkerült körtemplomról pedig a szerző szellemes és alapos érveléssel bizonyítja be annak királyi kápolna jellegét.

A körtemplom-típus elterjedésének vizsgálatával Gervers-Molnár Vera rámutat arra, hogy a királyi kápolnákat várkápolnákat követték, Magyarországon azonban ilyen csak kevés épült. A XI. század végétől pedig a rotunda a falusi plébánia-templomok kedvelt típusává vált, s építésük a XIII. század végéig tartott.

Az általános áttekintés után a szerző rátér a hazai rotundák részletes elemzésére, típusonként sorbavéve azokat. (Kerek hajójú, köríves apszisú rotundák, négykaréjos rotunda, amelyből csak egyet találunk; kívül kerek, belül falbamélyedő apszisú rotundák; apszis nélküli rotundák; négyszögletes szentélyű rotundák; tornyos rotundák, belül kerek, kívül négyszögletes rotunda; belül kerek, kívül sokszögű rotunda, ez utóbbi kettőből is csak egy-egy épült.)

Egy további fejezetben tárgyalja Gervers-Molnár Vera a szokásos közép-európai típustól eltérő rotundákat, keresztelőkápolnákat és karnereket (csontházakat), megkísérelve magyarázatot adni keletkezésükre.

A zárófejezet a nem kerek centrális templomokról szól, de csak röviden, minthogy kívül esnek a tanulmány témáján, a kerek alaprajzú építmények feldolgozásán.

Gervers-Molnár Vera gondos és pontos tudományos munkát végzett: könyvének kis terjedelme nem akadályozza meg abban, hogy minden lényegeset közöljön a kutatásába vágó anyagról. A tanulmányt nagy alaposággal összeállított, bő jegyzetapparátus egészíti ki.

* Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó — Művészettörténeti Füzetek 4.

A VIGILIA GALÉRIÁJA

Kondor Béla

Kondor Béla — a jelenkori magyar képzőművészet 1972 decemberében elhunyt nagy egyénisége — 1931-ben született „a város peremén”: Pestszentlőrincen. Érettségi után egy ideig gyári munkás volt, majd felvették a budapesti Képzőművészeti Főiskolára; itt jó mesterek — Barcsay Jenő, Kmetty János és Koffán Károly — voltak tanárai. Tanulmányai során szenvedélyes érdeklődéssel fordult a régi korok festészete (román freskók, gótika, trecento, ikonfestészet, Hieronymus Bosch, Dürer, William Blake), az avantgarde irányzatok (kubizmus, expresszionizmus, szürrealizmus) és a XX. századi európai művészet protagonistáinak (Rouault, Chagall, Picasso, Klee) életműve felé.

1957-ben Párizsban járt tanulmányúton, majd Derkovits-ösztöndíjas volt három évig. Az 50-es évek végén néhány grafikai lapja eljutott Albert Camus-höz, aki ezt a kijelentést tette: „Tiszta, modern és friss művészet ez... Erről az emberről írni fogok...” A Kondorról tervezett Camus-cikk azonban nem készült el: az író 1960-ban autószerencsétlenség áldozata lett.

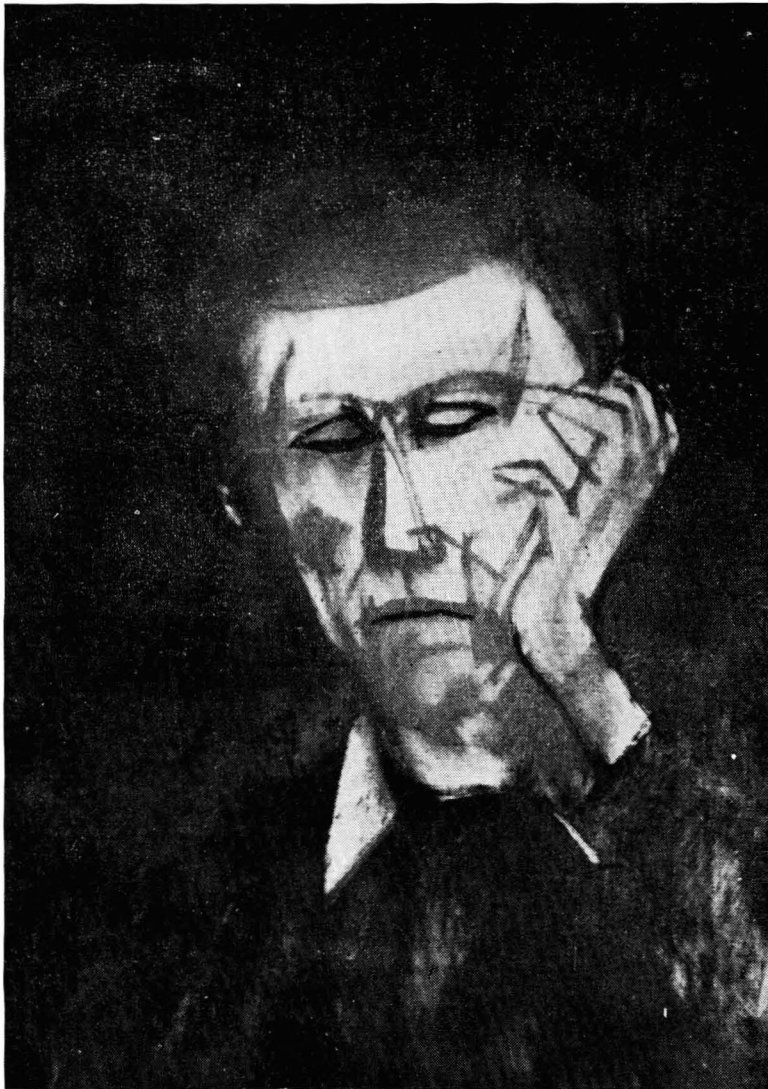
Kondor első önálló kiállítására 1960-ban került sor a Fényes Adolf-teremben; a tárlaton mintegy húsz olajfestmény és egy sorozat grafikai mű („Kiűzetés a Paradicsomból”, „Szent Ferenc prédikál a madaraknak” stb.) volt látható. A bemutatkozás vihart kavart: egyesek „antirealistának” minősítették és élesen elutasították, mások megértéssel, meleg rokonszenvvel fogadták a huszonkilenc éves művész törekvéseit. De — ha a Kondor-tárlattal kapcsolatos

állásfoglalások eltérőek is voltak — az egy pillanatilag sem volt kétséges, hogy művészeti életünkben kiváló mesterségbeli felkészültségű, gazdag fantáziájú, eredeti hangú alkotó — aki *pictor natus* és *pictor doctus* egyszemélyben — tűnt fel.

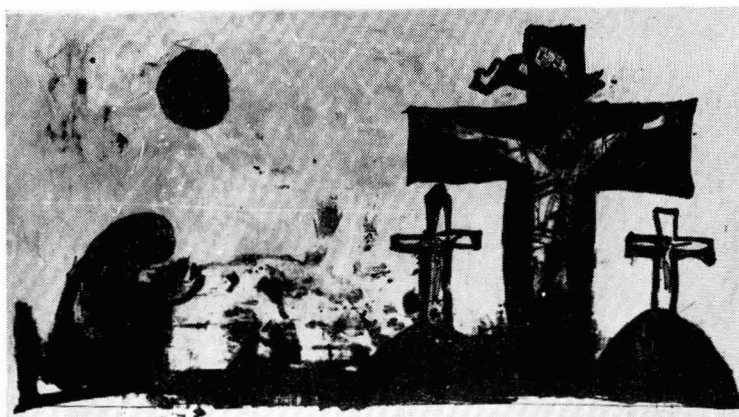
A Vigilia 1960. évi júniusi számában megjelent kiállítási beszámoló többek között ezt írta Kondor munkáiról: „Kondor Béla világa erősen kötődik a középkori bizánci és orosz ikonfestőkhöz és a XIII-XIV. századi itáliai mesterekhez: Cimabue-hoz, Ducciohoz, Giottohoz. Ő is — akárcsak a régmúlt idők keresztény festői — szereti az ünnepélyes, fenséges hatású arany háttér alkalmazását. A fiatal magyar művész azonban nemcsak külsőségeiben emlékeztet a renaissance-t megelőző korok művészeire: rokonuk ő a szenzualizmuson túlmutató átszellemült spiritualizmusban is... Jelképszerű alakjai és jobbára kisméretű kompozíciói a lélek belsejéből előtörő költői és misztikus látomások.”

1958-ban — röviddel első tárlata előtt — kezdődött el a művész könyvillusztrátori működése; ebben az évben jelent meg tusrajzaival — a Magvető Kiadónál — Dürrenmatt „A baleset” című novelláskötete, amelyet a későbbi években számos további — Kondor-rajzokkal, — metszetekkel illuminált — könyv követte, így Ramuz „A nagy-nagy sondrebondi háború” című elbeszélő költeménye, Guevarától „A sánta ördög”, Thomas Mann „A varázshegy”-e, Tolstojtól az „Iván Iljics halála”, Francis Carco Villon-regénye, Nagy László „Arcal a tengernek” című verseskötete, Alfred Jarry „Übü király” című bizarr színműve és Jékely Zoltán versgyűjteménye, „Az álom útja”. E kiadványokhoz készült rézkarcai, fametszetei, tusrajzai (s mindenekelőtt saját verseskönyvének, a „Boldogságtörődék”-nek tollrajzai...) a magyar könyvillusztráló művészet megírásra váró történetében külön fejezetet — s jelentős fejezetet — biztosítanak Kondor Béla számára.

1962-ben az Egyesült Államok-beli Miami múzeumában nyílt kis tárlat sokszorosított grafikáiból, majd 1963-ban a budapesti Ifjalt Művészek Klubjában. E kiállításról az egyik kritika így em-

Kondor Béla: Pilinszky János

Kondor Béla munkája

Kondor Béla munkái

lékezett meg: „Kondor művészete magába szívta a hagyományból, a művészettörténetből mindazt, ami az ő szellemi alkata számára értékesíthető volt, de ezeknek az elemeknek, impulzusoknak, hatásoknak feldolgozása úgy ment nála végbe, hogy a kész mű nem külvagy belföldi, régi vagy új stílusáramlatok átvétele lett, hanem: *teremtés*. Kondor fiatal ember ugyan, de máris elmondhatja (s joggal mondhatja el...) az angol festővel, Constable-lel az önérzetes szavakat: »Am vélekedjenek mások művészetem felől úgy, ahogy nekik éppen tetszik, én egyet tudok: azt, hogy amit alkottam, az egyedül az enyém.«”

1964 tavaszán a budapesti Dürer-teremben az 1514-es Dózsa-felkelés emléket idéző rézkarc-sorozatból (ez volt Kondor főiskolai diplomamunkája) nyílt kamarakiállítás, néhány hét múlva pedig a székesfehérvári I. István király Múzeum rendezett nagyszabású, gyűjteményes Kondor Béla-tárlatot. A bemutatott olajfestményeket és olajpasztelleket („A géprepülés szimbóluma”, „Férfi konstrukcióval”, „Szerb Krisztus”, „Kis triptichon”, „Angyal fekete alapon”, „Gulliver és egy törpe”, „Jónás a város falai előtt”, „Régi repülőgép”, „Hálóját foltozó halász”, „Ezékiel anyaga beteg a házba” stb.) s a ceruzarajzok, litográfiák, rézkarcok, monótipiák együttesét pátosz és humor, játékoság és komolyság ötvözte, hol groteszk, hol emelkedett, hol ironikus, hol gyengéd hangvétel, mindenekelőtt azonban: szuverén festői és grafikai nyelv, „változatos és meggyőző vizuális formák” (Perneczky Géza), szimbólumalkotó erő jellemezte. Munkái nem könnyen lefordítható *allegóriák*, hanem többretegű, a művész mondanivalójára való koncentrált odafigyelést megkövetelő *jellképek*, amelyek — mint a nagy írók és képzőművészek szimbólumai általában — „nincsenek híjával a többértelműségnek. Jelentésük felfedése nem mindig hasznos; titokzatos sértetlenségükben a legszuggesztívebbek. A tudatalattiból születnek és a tudatalathoz szólnak; csak veszedelmünkre fejtjük meg őket” (Herbert Read: A modern festészet).

A kiállítás megnyitóján megjelent közönség — amelyre revelációként hatottak a falakon függő képek — egyetértés-

sel hallgatta Pilinszky János megnyitó szavait: „Itt ma olyan felismerésekre nyílik alkalom, amelyekből bár a rompák és csak műveltek kimaradnak a valódi érzékenység annál mélyebb bátorítást nyerhet... Kondor Béla figyelmét — e kreatívan éber komoly és virrasztó nagy figyelmet — hadd ajánljam a fiatal szívek szeretetébe...”

A művész további tárlatai (Ernst-múzeum, 1965; Műcsarnok, 1970; Kulturális Kapcsolatok Intézete, 1972), az „Egyházi gyűjtemények kincsei” című tárlaton (Magyar Nemzeti Galéria, 1970) szerepelt munkái és Árpádházi Szent Margit legendáját megjelenítő 25 négyzetméteres pannója (Margitszigeti Nagyszálló) a Kondor-oeuvre kiteljesedését, klasszikussá érését tanúsították. A 60-as években és a 70-es évek elején a művész olyan felejthetetlen alkotásoknak adott életet, mint a „Darázskirály”, a „Savonarola”, a „Bohóc püspökruhában”, a „Szent Péter egy nővel”, az „Űrhajósok”, a „Tüntető nők”, a „Zrínyi Miklós, a költő”, a „Balatoni emlék”, a „Pléh-Krisztus”, az „Egy Bartók-opera díszletterve”, a „Baltás király” és az „Egy matróz álma”. Izmusok, irányzatok skatulyáiban el nem helyezhető munkásságáról sorra jelentek meg a művész eszme- és formavilágát behatóan analizáló cikkek és tanulmányok (Durránci Béla, Rózsa Gyula, Losonci Miklós és mások írásai), amelyek Kondor *mester-voltát* hangsúlyozták. Perneczky Géza arra tapintott rá, hogy fejlődése során a művész „egyre közelebb került a jelen élethez... Éléményanyaga és energiája társadalmi természetű, és csak másodsorban művészi.” Frank János — Kondor grafikai életművéről (Dózsa-, Madách-, Dürer emléke-, Valaki önarcképe-sorozat, Cserebogár és hangyák, Szerelmespár, Betlehem, Virágszokor stb.) szólva — azt állapította meg, hogy a művész „iskolát nyitott a magyar grafikában”. Tölgyesi János Kondor „gondolkodó, intellektuális alkotását, kérdésseltelevő egyéniségét” boncolgatta egy tartalmas cikkben, Németh Lajos „az emberábrázoló művészet nagy tradíciójának folytatóját” üdvözölte Kondor Bélában, aki „a fiatal generáció talán legnagyobb formátumú művésze, s aki nek a totalitás igényéből fakadó munkássága sokrétű anélkül, hogy eklekti-

Tények

*megyünk mert megyünk
eke előtt akár az ökrök
termeszáratainkban
akár a hangyák*

*hétköznapok hajtóvadászatán
hajtók és vadak egyben*

*elhivatásunk felségvizeit
főfoglalkozások lecsapolták*

*káprázatos képleteink
exkluzív naprendszerben*

*csak a lényeket veszítettük el
UTOIRAT*

*bibliai éjszakák
nemes magányú bölcsek
requiescant in pace*

Kint és bent

*napfénykikötők
füben a kankalinok
pacsirta szárnyak
röptében zártan
a világ ünnepélye*

*behorpadt sorsom
valami szélre vár
mert igencsak meglassúdtam
az egyhangúság
hegyének stációin*

*a holtak imperativuszait
megsokalltam
a naptárból kiszállt évadokat
eltöröltem*

*a fényspirál viharát
melyben az öröklét
sarokpántjait röpitették
szárnyas lovak
és ifjú angyalok
megkötöztem
az egyre pontosabb órák
hajszolóbb órák
iszonytatával*

*Stella matutina, Holdviola!
rozoga időmben elégek*

Asylum

*levetközöl a sötétben
világosságomban elalszol
álmodban sírsz
és Tengerben nézed arcod
elmulasztott csendjeink
a Mélységnek bemutatva*

kus lenne... Megoldásai gyakran idézik a máshogy-elképzelhetetlen tökélyét." Dávid Katalin szerint Kondor „félelmetes és lenyűgöző vízióit” mindenkor az emberiség forrásai táplálják, „egész művészetét a szeretet, a megértés és humanitás hatja át”.

Szóljunk néhány szót a művész keresztény hitéről is, amely vívódásoktól, lelki konfliktusoktól nem volt mentes... Egyik-másik megnyilatkozása (így a Vigilia 1970. évi decemberi számában megjelent válasza „Ki nekem Jézus?” című körkérdésre) a hívő emberek egy részét megbotránkoztatta. De minden bizonnyal reá is érvényes az, amit Karl Rahner mond egyhelyütt Goethéról: „Nem állott távol az Isten országától...”

Művészetét mindenestre sok szál fűzi a keresztény gondolatvilághoz; a keresztrefeszített Krisztust igen sok művén ábrázolta, s örömmel, őszinte meggyőződéssel készített üveglakokat, freskókat és táblaképeket katolikus templomok (Balatonföldvár, Sajószentpéter) részére. E művek az újabb magyar egyházművészet büszkeségei.

Festő, grafikus, költő, muzsikuss, hangszerkészítő, ezermester, fotóművész, — színes és univerzális ember volt. Erdes szavainak, látszólagos nyersségének felhámja alól hamar előtűnt melegszívűsége, kollegialitása, lelkének nemes-sége és jósága.

Csupán negyvenkét évet élt, de amit hátrahagyott, az kerek egész és része — szerves, elidegeníthetetlen része — nemcsak a magyar piktúrának és rajzművészetnek, de az európai képzőművészetnek is. Korának szociális, etikai és esztétikai problémái iránti érzékenysége és nyitottsága, munkáinak szimbólumeazdagsága, színeinek és vonalainak bővös mágiája, művészi aszkézise, a lelkében munkáló soha-meg-nem-elégedés, amely újabb és újabb chef d'oeuvre-öket csiholt ki belőle, a műtörténet hajdani nagy mestereivel vetekedő szakmai tudása alapján Kondor Bélát nemzet művészetünk reprezentánsai között — Mednyánszky, Csontváry. Nemes Lampérth, Nagy Balogh János, Egrý József, Derkovits, Vajda Lajos oldalán — fogja számon tartani az utókor.

DÉVÉNYI IVÁN

A Vigilia BESZÉLGETÉSE PILINSZKY JÁNOSSEL

A félhomályos, árnyékkal megtűzdelt szobában először lemezről szólal meg Pilinszky János hangja. Verseit mondja a londoni költőtálalkozón. Aztán megszólal maga is, szemben velem, és barackpálinkával kínál. Az üveget a keze ügyébe eső könyvespolcra, egy Hemingway-sorozat mögül húzza elő.

Az ablakon kék vászonfüggöny. Az asztali lámpa sárgásfehér foltokat vet a falakra. A falakon Ferenczy Béni munkái, családi fényképek. Az ajtó mellett két rajz. Az egyik Picasso-reprodukció, a másik egy tízéves kisfiú rajza. — Kié melyik? — vallat a költő, és választ sem várva hozzáteszi — Ugye, a gyermekrajz jobb? — és nevet.

Komótosan rágyújt. Nem szívja végig. Újat vesz ki a dobozból. A gomolygó cigarettafüstben egyre nehezebb felismerni a vonásait.

— Lássuk csak, Bélám. Mit is tudunk egymásnak mondani?

ARCKÉP

Egy aszkéta arca. Vagy egy élveteg római szenátoré? A haja egészen szürke, arccsontja éles. Ez a világítás nem előnyös, véníti. Sokkal csontosabbnak látszik, mint valójában. A szeme egy kisiskolásé, álmélkodó. Környéke sötét, két nagy árok fut le a belső sarkokból. Mintha hosszú és fájdalmas zokogás után ülne most itt. Keze puha, akár egy ápolónőé. Mozdulataiban gyöngédség és tartózkodás van, de feszültséggel terhes minden gesztusa. Egy tragikus színész kellékei. Hangja egy mutáló kamaszé, aki lélekben folyton ministrálni készül. Mégis, az ember nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy álarcot visel, bújócskát játszik. Mindez csak máz, ami valami váratlan dologtól lepereg, leázik; titkok és csodák rejtőznek mögötte. Talán éppen azért kell a kendő, hogy zavartalanul ministrálhasson, adorálhasson a világnak?

— Németh László mondta, hogy egyszer könyvet szeretne írni arról, hogy a tehetség hogyan leplezi magát. Ismer-te Móricz Zsigmondot, aki teljesen hamu alá rejtőzött; tanítványai, a fiatalok körülvették, Zsiga bácsinak hívták, a vállát veregették, és közben az öreg pillantása mint az ágyú csöve járt körbe rajtuk. Sejtelmük sem volt a híveinek és azoknak, akik olyan urambátyám-stílusban kezelték őt, hogy milyen pillantás figyelni őket. Egy nagy veszély van, mondja Németh, ha a tehetség tökéletesen, direktül kijátssza magát. Azt megölik, azt nem tűrik. Ezért ölték meg József Attilát is, tette hozzá. S ez nagyon szép volt tőle, mert ő annak idején bírálta József Attilát. Ez járt az agyamban, amikor én József

Attiláról egyszer azt írtam, hogy stílusában mozartí volt és tartásában jézusi. Mindkettő, Mozart is és Jézus is, egyik a stílusában, másik a lényegében hihetetlenül direktül valósította meg azokat az igazságokat, értékeket, amiknek hordozója volt. Gondolj Goethére, aki roppant diplomatikusan és nagy stratégaként valósította meg magát. Vagy Dante. Elégni a közönség szeme láttára, és direkt módon megmondani, végigélni, ami a szívünkben lakozik, ez életveszélyes.

— Mindaz, ami az életben rám várt, számomra ismeretlen, felfoghatatlan dolog volt. Nem ismertem ki magam, s nemcsak a „sűrűjében”, hanem a „ritkásban” sem. Írto furcsa lény az ember, annyi rétege van! De van agyvelőm is, ami úgy működik, mint egy zseblámpa. Ezzel megtanultam a világ dolgait, ahogy az ember szinte gépiesen megtanulja, mit tudom én, hogy mielőtt repülőgépre száll, be kell mutatnia az útlevelét, stb., stb. Absztrakt módon, mechanikusan, az agyvelőm segítségével teljesítem a felnőttek előírásait. De a lelke, a szemem ma is a gyermeké, aki mindent felfedez, minden tapasztalatért megszenved, és módfelett elképed azon, hogy rossz dolgok is vannak a földön. Hogy az eszményi mögött is csalások és csalódások bujkálnak. Aki nem érti meg, hogy valójában miért kell az embernek kettéhadsádnia.

LELKISMERETVIZSGÁLAT

Ember és költő nem mindig azonos. Amit kimond a költő, nem biztos, hogy állja az ember. A költő nem magát mondja, szava nem az övé, csak az emberrel rendelkezhet szabadon, csak gyön-

gesége a sajátja. Szellemét azonban nem fogja vétke. Milyen törekény! Életében hányszor, de hányszor fogadhatta meg, hogy valamiképpen emberileg is hozzáadó a „feladathoz”. Hányszor negyven napi böjtöt osztott ki már magának elégtételül?

— Emberi gyöngeségem sok van. Súlyos. Az a baj viszont, hogy az embernek a gyöngesége sem egyértelmű, mint ahogy a jósa sem. Az embernek az úgynevezett jó oldalai is veszélyt jelenthetnek. Gondold el, hogy a szentség és az álszentség közt mekkora rokonság van. A hibákkal sem ilyen egyszerű. Mert én például rettenetesen kíváncsi vagyok. Ez bűn, de nemegyszer átségitett majdnem embertelen szituációkon, mert mint egy regényíró, szinte a magam személyes sorsától érzelmileg függetlenül, kíváncsi voltam, hogy az élet milyen következő lépést produkál számomra. Saját magam regényírójává tudtam válni kíváncsiságból. A másik súlyos vétkem: bizonyos infantilitás, gyerekeség, ami másokat gyakran hoz zavarba, és van, aki elveszti a türelmét emiatt, főleg az úgynevezett hivatalos társaságban. A protokoll számára ez tűrhetetlen, elviselhetetlen. De, tudod, mégiscsak költői tulajdonság! Hogyan tudnék enélkül csodálkozni, örülni, szárnyalni önfeledten?! Látod, ez is kétoldalú. A harmadik dolog, ami nálam vétekszámba ment, az az érzelmi életem volt. Nagyon sok problémát és nehézséget okozott, ami talán a neveltetéséből is adódott. Tulajdonképpen szerelemre születtem, és az egyik boldogtalan szerelemből gázoltam a másikba, rettenetes intenzitással. Akkor meg az történt, hogy annak ellenére, hogy én voltam, aki kudarcot vallott, én bűnhődtem. Mert ha az ember lélekkel nem győz egy szerelmet, akkor az visszaesik a testbe és átváltozik merő szexualitássá. És a szexualitás kísértései is borzasztóan meggyötörték az életemet.

— A hiúság nem volt nagy problémám. De nem állítom, hogy nem voltam hiú. Ez nálam inkább a féltékenységre, irigységre formájában jelentkezett. De talán két percig, ha tartott. Nem mondom, hogy nem éltem át. Ha csak egy indulat erejéig is. Nem okozott hosszasan tartó problémát. Azt hiszem, végül is objektív voltam, nagyon boldoggá tett, ha valakit találtam, akire egy pillanatig irigykedhettem. Mert azután feloldódtam benne, felnéztem rá. Ha például Bachot hallgatok, bizonyára furcsa lenne, ha irigykednék. Vagy Bartó-

kot, Vivaldit. Ezek értékek, melyekben nyugodtan fel lehet oldódni és felkelene oldódni. Persze egészen mások a kortársi mértékek! Amik a kortársaknál helyel-közzel nehézséget okoznak, azok az érdemtelen elismerések. Most a jó tehetségekről szöveg elsősorban, mert az ember a tehetségtelenre, még ha nagy sikere is van, tulajdonképpen nem féltékeny. Mérges, de nem féltékeny. Nehézség csak a tehetségesnél van. Ha egy tehetséges ember szerepet kap akkor, amikor te levegőhöz se jutsz, egyedül ez okozhat gondokat. Jóllehet az embernek megvan a másik oldala is, hogy ez azért mégiscsak valódi érték. Én nem, ő igen. Istenem...

— Beleszülettünk térbe és időbe. S addig, amíg nem vagyunk legalább olyan nagylelkűek, mint a természet és legalább olyan nagyvonalúak, nem vagyunk igazán keresztények sem. Legalább a természetes szintjét el kellene érniünk, ami pedig nem is a végső aspirációnk. Ahhoz már olyan nagyvonalúnak kellene lenniünk, mint maga az univerzum. Mindig éreztem, hogy tőlünk ötmillió fényévre egy csillagon a világ legszébb hajnalai játszódnak le minden

Kondor Béla Pilinszkynek ajánlott rézkarca.

publicitás nélkül, halálos precizitással, évmilliók óta, tökéletes és fáradhatatlan rendezésben. És a szellemi életnek, ami nem a mennyek szellemi élete, hanem itteni, nagyon is földhöz ragadt, nagyon is emberi élet, még akkor is, ha csak természetes aspektusból nézem, magán kellene viselnie ennek a nagyvonalúságnak a bélyegét. Ha erre nem képes, akkor mindig kevesebb és szegényesebb lesz annál, mint amit kifejez. Most persze nem beszélek arról, hogy hiszek abban, hogy ez bizonyos transzcendenciának, vagy a természetesen túli fölismeréseknek ad vagy készít helyet. De elég csak a természetesnek eleget tenni. Elég. Ezt Jézus nagyon jól tudta. Ezért volt annyira igénytelen a parancsolataiban. „Elég a mai napnak a maga gondja” — és tanításai tele vannak ezekkel a nagyon kicsi dolgokkal.

GLÓRIA

Amíg a költő fiatal, saját dicsőségének árát is megkeresi. Hajtja a hírnév utáni vágy önzése. Később pedig, az évek fogytával, szűkebb a tér, és benne a lehetőségek is szűkebbek. A hírnév sem meglepetés, hanem teher. A korral az energiák összesűrűsödnek és egy irányba terelődnek: a költő várokozásszerű állapotba kerül. Mi jöhet még? Ekkor törnek rá az ártalmatlan erők, a megszerzett babérkoszorú fojtogatni kezdi. Epigonok visszhangozzák sorait, tehetségéből és dicsőségéből csipegetni akaró fűzfapoéták, féltehetségek ostromolják, árnyékában próbálják kiépíteni karrierjüket. Irodalmi linkek zászlót bontanak mellette, a sznobok szentté avatják, a sok „jó barát” misztifikálja és tömjénfüstözi. És a költő kezd beleroppanni.

— Az úgynevezett hírnév, ha van ilyesmi, ugyanolyan veszély, sőt körmönfontabb veszély, mint a teljes elhagyatottság vagy a teljes ismeretlenség. Én, a mi nemzedékünk ebben az egyedül-létben nőtt fel. Emlékszem, Németh László egyszer, amikor még fiatal voltam, azt mondta nekem — nagyon szeretett, észrevette, hogy semmi kontaktusom nincsen senkivel, az, amit csinállok, versek, visszhangtalan —, azt mondta, hogy ez a nemzedék szürke nemzedék. A szürke szép szín. Ő ezt nem szánta lebecsülésnek vagy pejoratív értékelésnek. Az ő szemében a mi nemzedékünk szürke nemzedéknek tűnt, szemben az ő nemzedékével, amelyik már fiatalon az Ady kitaposta úton haladt, aki még drámaiban vívta meg a harcát,

és rögtön belekerült a nemzet életébe. Nekem volt egy felolvasásom Párizsban, egy vacsora keretében, amit Pierre Emmanuel adott, a kelet-európai művészet útjáról és problematikájáról. Elmondtam, hogy Magyarországon, ha el is tűnt már, de jelen van, mint egy halott emléke, még élő emléke, a népművészet. Úgy, ahogy a friss sírok hatnak még. S ez más időélményt, a kultúrának másfajta — hogy is mondjam csak — szerepét, fekvését, akusztikáját jelenti. A népművészetet én végtelenül csodálom, nem annyira formai elemei miatt, mint inkább tartása miatt. A nép addig alkotó a művészetben, amíg bele nem jut a nemzet életébe, föl nem szivódik műveltségébe, tehát amíg nincs közéleti szerepe és valamiféle időtlenségben él. Egész másfajta időélménye van; élet-halál, generációk egybeemosódnak, együtt van, szinte egyidőben az anyé-szet és az újjászületés, és ezeket a műveket nem a publicitás reménye szüli. Végtelen gyöngédség, finomság, mélység van bennük, megismételhetetlenül. Alkotásban tényleg nem lehet megismételni, de egyénileg, az egyéni sorsban igen. S bármennyire örvendetes is, de egy fiatal írónak, költőnek rögtön katedrát adni és beereszteni a Nemzetbe, ami az Illyés-generáció sorsa volt, tulajdonképpen rendkívül veszélyes. Az én nemzedékemnek a szerencsétlenség volt a szerencséje. Egyénileg mi ugyanúgy írtunk, olyan kirekesztetten, ahogy a nép, ahogy a népművészet szüleit — tartásunkban, nem formailag. Végül is így írt Hölderlin, vagy... vagy nagy neveket lehetne mondani. És a művészetben ez nagyon-nagyon jó pozíció.

— Egy szép napon arra ébredtem, ez volt 59-ben, ugyanis tíz évig nem publikálhattam, hogy újra megjelent a kötetem. Azt hittem, mindenki elfelejtett, s az unokaöcsém feljön egy reggel, mert még akartam venni néhány példányt, és azt mondja, már elfogyott. Nem akartam elhinni. Azt hittem, teljesen elfelejtettek. És azóta valóban van egy mély, érzékeny és megható kontaktusom az olvasókkal, akikről tulajdonképpen nem tudom, hogy kicsodák. Mégis teljesen rájuk gondolok, amikor írok, nem azokra, akikkel rendszeresen érintkezem és akikkel megbeszélem a dolgaimat. Ez azonban nem tesz — azt hiszem — elbizakodottá, mert az élet gondoskodik arról, hogy az embert olyan pontokon eltörje, megsebezze, amikre érzékeny, és olyan váratlanul támad, hogy minden siker átmenetinek hat és kiegyensúlyozódik.

— Valamibe belehalunk. Halálunk nincs előzmények nélkül. Ez nagyon logikus. És a törések, a sebek jönnek egymás után, és az ember a sikert, ha bekövetkezik, már észre sem veszi, mert közben mindig másfele kell figyelnie. És én, mint drámai lény, az erkölcsi lényvel szemben, vallásos lény, tehát eredendően rossz vagyok. Számolnom kell tehát a büntetéseimmel, a vezekléseimmel. Ezért a siker számomra csak pillanatnyi mákony végzetes küzdelmeim közepett, amit magammal vívok. A művészetben a művész az emberből, abból a meghasonlott lényből, aki szenved, akit szégyell, aki felemás, megpróbál újra egészséget csinálni, megpróbálja összerakni, hogy tökéletes legyen. Én így írok. Ezért írok. Hogy valahol, valami más szinten, nem az én életem szintjén, magasabb szinten egy egészséget csináljak magamból is, az emberekből is, a világból is. Ebben a gondban aztán az olyasfajta gondok, mint a siker, eltörpülnek, eltűnnek, annál is inkább, mert az ember nem éli át igazán a sikerét.

EGÉSZET CSINÁLNI

Latolgotam: Dosztojevszkij Karamazov Aljósája vagy inkább Miskin hercege hasonlít-e hozzá? Az alázata mindenképpen az övék. Sok versén érződik, hogy a lélek elfüggönyözött ablakain át beszűrődött a félelem: hátha egyszer elapad a láz, vége lesz a versnek, csak dadogás és felhevült parázs marad az elhasznált gondolatok után? Ő ezt a lehetőséget is alázattal fogadta. Pedig sokan jósoltak neki könnyű álmot, érdektelenséget, keserű bukást. De hogyan is fejezné be az, aki az Egészet akarja megmarkolni? Aki kerekre akarja hajlítani a négyzetet? És tisztába tenni az emberiséget, hogy többé soha ne piszkoljon oda.

— Az egészséget ott, azon a szinten akarom megcsinálni, ahol az ember drámája kisimul, ahol a ráncok elvesztik barázdájukat és sima, egészséges és újra ép lesz minden. Ezt szeretném megragadni, megfejteni, rögzíteni. Hiszen számomra Istennek végül is két definíciója maradt, és két reménységem. Az egyik, hogy Isten a létező legnagyobb intelligencia. Olyan valóságos szellemi lény, akinek élménye olyan, mint mikor az ember hosszú-hosszú vándorút végén megérkezik a tengerpartra, ahová kezdetről fogva vágyott megérkezni. A másik, hogy olyan lény, aki el tudja viselni, hogy szeretik. Az a furcsa, hogy az ember megéri azt, amikor szeretik, de

rettenetesen nehéz valakit találni, aki ki is bírja, el is viseli, hogy szeresek. Ettől úgy félnek az emberek, mint egy merenyitől. Félnak, mert azt hiszik, ki akarják fosztani őket, úgy látják, van valamjük, amiről maguk sem tudnak. Nyilván rosszul szeretünk, de az Isten az, aki a rossz szeretetet is kibírja, de még nagyobb dolog, hogy a jót is. Azt tudniillik, hogy a centrumot szeretethetjük. A jóságot magát, a szeretetet magát. Valakinek a tengelyét. Bizonyos értelemben az anyai szeretet előképe ennek, csak anyánk bírja ki, hogy szeretjük.

— Persze a félreértésektől sohasem lehet megmenekülni. Hiszen abszolút módon semmit sem tudok definiálni. Egy gyufásdobozt sem tudok végül tökéletesen definiálni, mert például nem ismerem az atomstruktúráját. És ha ismerném, még nem tudom, az atom mire támaszkodik. Ezért például nekem a francia nyelv majdhogynem reménytelen, mert a definíció reménye élteti. És ez reménytelen. A magyar megelegszik a szuggerálással. Okfejtésének és érzékeltetésének van határa, ahol úgy érzi, evidenssé vált, amit mondani akart. És ezzel beéri. S maga a nyelv tovább nem mehet. Nem véletlen, hogy nálunk a strukturalizmusnak, amit a nyelvbe vetett kétely táplál, nincs olyan területe, mint a franciáknál.

— Egészet csinálni, nálam ez annyit tesz, mint belépni az univerzumba. Meri az univerzumnak — nem mondom természetet, nem szeretem ezt a szót — tökéletesen nagyvonalúak a törvényei és ekkor már valami természetfölöttit csinálunk. A természetet azért nem használom, mert úgy, ahogy mi használjuk ezt a szót és amit értünk ezen, újkeletű szó és nem az értelemmel, hanem a racionalizmussal függ össze. Körülbelül ugyanazon a törési vonalon, törési ponton helyezkedik el, ahol a jó stilszták kezdődnek. A rációkkal ugyanis valahol mindig baj van! Bruegel már tudta, mi a természet. Cranach számára még az univerzum létezett. A természet az univerzumnak az a hullámvérése volt, ami az univerzum lábáig jutott, ami testközélbe ért. De mi különbséget teszünk. Természetten földi dolgot értünk, körülhatárolt, általunk birtokolt valamit, mintha az univerzumot, a mindenséget valaha is birtokolhatnánk! És ami a természetet túlcsap, szerintünk, az az univerzum. Egyre inkább toljuk vissza az univerzumot és a természetet szélesítjük ki. Azt hiszem, most a Holdra is át fog csapni. Cranach

ezzel szemben állt, ő az univerzumot élte át, és érezte, hogy a természet ugyanannak a nagy tengernek a partra érkező hulláma. Arra a partra, ahol állunk.

A TÖRVÉNY BETŰJE

Léteznek-e törvények egy lírikus szerelme és szeretete számára? És betű szerint kell-e értelmezni őket? A vallás szerelme a lelkét, szellemét követeli tőle, az ember szerelme a testét, a vért veszi. A szenvedéstől semmi sem váltja meg. Kompromisszumot kell kötnie ahhoz, hogy boldog lehessen. Legáltalább átmenetileg.

— Ez nagyon nehéz kérdés. Annyit talán mondhatok, hogy én az élet dilettánsa voltam minden vonatkozásban, kivéve a költészetet. És pontosan azért, mert a költészetben mindig tudtam — ösztönösen —, hogy az ember sohasem lehet boldog a szíve mélyéig. Írás közben — pedig találtam dolgokat, amik relatíve fölülmúlták képességeimet, legalábbis így éreztem, rátaláltam egy sorra, egy képre — rájöttem, hogy nem örülhetek neki, nem vehetek részt benne azzal az örömmel vagy inkább élvezettel, amivel kellett volna, ha természetesen reagálok. De akkor nincs meg az áldozat eleme! Színésznél veszem észre, amikor színpadon van, hirtelen egyesbebe kerül, észreveszi, hogy a közönség kapcsol, vele van, és abban a pillanatban túlénikli a dolgot. Rájátszik. Egyedül az a színész, aki le tud mondani a találkozásnak erről a hirtelen megszülető örömről, az képes a darabot végigjátszani azon a szinten, amelyen szükséges, de mégsem boldog ezáltal. Ez borzasztó! Hiába remekel, belül mélységesen szomorú.

— A szerelemben is dilettáns voltam, pedig én ott direktül boldog akartam lenni. Úgy, ahogy a gyermek boldog, azzal a direktséggel. Ez nincs. A szerelem kétféle lény számára realizálható: az egyik, akinek az érdekei teljesen máshol vannak, mint például egy selyemfiúé, habár azok, akik így szeretnek, egyáltalán nem boldogok; vagy egy nagyon nagy érettség fokán, amikor az ember már a másik lényt, a partnert is másképp látja, a saját érdekeiben szemléli és nem a viszonylatok értékében. Ez bekövetkezett nálam is, mert egy érettségen túl és egy fáradságon belül megszűnt ez a direkt igényem. Talán az érzelmek kiegyettségé, apálya, mérsékeltsége teszi ezt. Az ember megtanul spórolni a szeretet hőfokával, nehogy

megégesse a másikat. Igen, éreztem már a boldogságot. Éreztem. De pillanatnyilag nem vagyok boldog. Abban az értelemben nem. Színdítem a boldogság személytelen dolog. Ott követünk el hibát, azt hiszem, amikor be akarjuk kebelezni, körül akarjuk határolni, amit nem lehet.

— A kereszténységet kétfelől lehet nézni. Lehet nézni úgy, hogy az erkölcsi kódex. Ez azonban a kereszténység meghamisításának egyik leglátványosabb, legplauzibilisebb módja. Ha a kereszténységet morális vetületéből közelítem meg, akkor föltételezem, hogy az ember folyamatos lény. Tudniillik az erkölcs azt sugallja, hogy az ember fő jellemzőjeként azt fogadjuk el, mit nem követ el, mit nem szabad cselekednie. A kereszténységet így leszűkítjük egy negatív és folyamatos útra. Ez a vallás meghamisításának nagy-nagy veszélye. A vallás ellenben más, és a kereszténység tökéletesen más. És Krisztus tökéletesen más volt. Ő tudta, hogy az ember drámai lény. A jót és a rosszat úgy építi össze, mint hegy a köveket. Egyszerre jó és egyszerre rossz, és ezt a konfliktust fantasztikus drámai küzdelemben éli meg, aminek a kimenetele valamiképpen Isten szívében játszódik le. Különben nem lehetne alázasos valaki. Ez a nagy különbség: a farizeusok erkölcsösek voltak, tökéletesen erkölcsösek. Jézus tökéletesen elutasítja ezt az attitűdöt. Ő ismeri az embert, tudja, hogy ez gyökerében nem lehet igaz, és hogy az ember csak mint drámai lény tud jó is lenni. Tud szeretni...

A KERESZT SZÁLKÁI

Szálkák sebzik, de lelkében gerendákat hordoz. A kereszt szálkái ezek. A kereszt gerendái azok. A költő már tudja, hogy küldetésünket nem tudjuk tökéletesen bevégezni, a talentumokkal sem gazdálkodunk mindig okosan. Akaratlanul is sokak csalódásának vagyunk okozói, sebeket ejtünk, pedig nekünk az volna a dolgunk, hogy orvosoljunk.

— Ez pedig elkerülhetetlen. Talán így készíti elő az Isten, éppen az egyház laicizálódása folytán, azt a találkozást, amikor Krisztus lesz minden mindenben. S a kereszténység valóban csak só vagy kovász lesz, kicsiny maszsa a világban, amely azonban megtermékenyíti a világot.

— A kereszténységért nem aggódom. Sőt, az egyházért sem. Az egyház min-denek ellenére mégiscsak hű letéte-

ményese és megvalósítója a jézusi koncepciónak. Itt vannak ezek a réges-régi templomok, amelyek ellenálltak a századoknak. Mégiscsak ezek őrzik az időt és a történelmet. Az öregasszonyok is számunkra a múlt csodálatos ékszerei, kincseket rejtegetnek magukban, amiket ki kellene bányásznunk, mert a jövőnk függ tőlük. Az ifjúság sem pusztán önmagára, hanem az öregekre építheti tartósan önmagát. Az egyház is végeredményben egy ilyen ósrégi templom, öreganyánk, a múltat őrzi, de közben állandóan az idők teljességére készül. Amikor majd a múlt hirtelen jelenné és jövővé változik át, a nagy elszámolás pillanatában.

— Nézd, én egyben vagyok teljesen biztos: hiszek Istenben a magam módján, végtelenül szeretem Jézust, ami majdnem több a hitnél, mert a szeretet több a hitnél, és hiszek az egyházban is — túl mindenben. Az egyház nekem olyan, mint egy nagy hajó, amin rengeteg dolgot kifogásolhatok. A tatján ott vannak a gőgnek és a kevélységnek a láncai, a hatalom kísértései, de mégiscsak ezen a hajón van az én helyem, és mégis-

csak ez az a hajó, amely átszállít a zúgó folyón. Tudom, hogy nincs tökéletesség a földön. És elfogadni bizonyos értelemben a tökéletlent, ami mindennek ellenére a tökéletesség felé visz azért — ez a maximum. Ha az egyházat tökéletlenségében nem szeretjük, akkor magunkat sem szabad szeretnünk, és sem önmagunknak, sem másoknak nem bocsájthatunk meg soha. Az egyház is, a maga hibáival, bűneivel egy tökéletlenség. Hajó, amin rettenetes súlyok és terhek vannak, de ami tendenciájában és hirdetett igazságaiban valódi közösséget jelent, amely révbe visz mindannyiunkat, átszállít a túlsó partra, az üdvösség mezejére.

— Szegény Tamási Áronról hallottam, hogy halála előtt felvette az utolsó kenetet, ő, aki végig agnosztikus módjára élt. Mint kemény agglegény, konykul. Tudjuk, hogy egész élete kínzó kísértésekben telt el. És halála előtt, amikor már rettentő dagadtak voltak a lábai, ereje pedig fogytán, az utolsó kenetet kérte. Közben pedig ezt mondta: — Mennyit gúnyolódtam ezen! Meg a többi szentségen is. És milyen szép!

A költő is lassacskán ráeszmél arra, hogy valami, ami eddig határtalannak tűnt előtte, hirtelen zsugorodni kezd, s fokozatosan kimerhetővé válik. Valami megfoghatóvá a kezében, s amíg minden, amit belül rejtőzködve őriz, terebélyesedik, gazdagodik, egy kis, de megnevezhetetlennek látszó birtoka csöndben fogyni kezd. Úgy hívják, élet. Úgy köszöntik, álom. Úgy búcsúznak tőle, fiatalság.

HEGYI BÉLA

Kimenekülten

Ropogó csontváz
üszkös fadarabok
vonító hegedűk
két halott —

a szépség menedéke a halál
ugye kíváncsi vagy hogy milyen színű a
lelked
egy felfoghatatlan szó: az „enyém”...

Folyamatok

Új életek kezdődnek
új ködök lebegnek
eszméletlenül egy új világban
új arcát mutatja a rög
új arca befonja a földet
kerekek nagy túlvilági arca
és tüskék kezdődnek és kinövések
májfoltos barackfa virágzik
virágai a bűn és kétségbeesés
egy más világban, ahol
egy új világban, amely

megállíthatatlan folyamatok —

szétszórja tavaszi fodrait
és helyükbe ülteti a láz
és betegség rom-virágait
de mert Istenünk állítólág
gondoskodik rólunk,
nem kell hát nagyon kétségbeesni
korrigálásra sem szorul ez a jó öreg
golyóbis
szüntelen fejlődés vissza az időben
és a magány üledékei halmozódnak
finom borogatás a föld szívére

HÉVIZY KLÁRA

Élet és Evangélium

MADARAT TOLLÁRÓL...

„Nem a ruha teszi az embert” — tartja a közmondás: közhasználatú jelentésében nagyon helyesen. Ki vagyok, mit érek, valóban nem attól függ, hogy milyen a ruhám.

De a szónak más — s talán eredetibb — értelmében igaz lehet azért ennek a mondásnak a fordítottja is. Hogy a ruha teszi az embert. Emberré például mindenképpen az teszi.

Az állatnak nincs ruhája (hacsak mi, emberek föl nem öltöztetjük), s így ki van szolgáltatva a környezetének. A természet adottságaihoz: például a hőmérsékleti s csapadékviszonyokhoz alkalmazkodik, ha bír; ha nem, elvándorol vagy el kell pusztulnia. Az ember műkörnyezetet alakít ki önmaga számára: egyszer bundát hű, máskor trópusi sisakot nyom a fejébe. A természettel szembeállítja a kultúra rendjét.

S a ruha nemcsak a hideg, meleg szélsőségeitől, a széltől, esőtől óv. Az egyén életén belül is kifejezője lesz a kultúra és a természet, a személyiség és a test kritikus különbözősének. Kifejezi, hogy nem vagyok egészen azonos a testemmel: egy marék vacogó vagy indulatok lázában égő, másokra ránehezedő vagy épp másoknak kiszolgáltatott hús. Személyiség vagyok: a testemet vállalom, de próbálom nevelni, alakítani. Vannak belső ügyeim: gyöngeségemnek és erőmnek, az ösztönös mozgulásaim és lelkiismeretem közt folyó küzdelemnek intím szférájába mást csak annyira bocsátok be, amennyire életem bizalmas társának fogadom.

Az ember, ha ruháit ledobja, könnyen magából vetkezik ki. Veres Péter *Közéret és eugenika* című naplójegyzetében szomorúan tette szóvá öltözködési kultúránk elszegényedését. „Mennél jobban levetkőznek a nők, annál nyilvánvalóbb, hogy minden száz nő közül csak néhánynak van képeslapra, filmvászonra vagy képernyőre való alakja. Jó, jó, de vajon akinek kissé vastag vagy túl vékony a lába, rövid a dereka, túl dús vagy nem dús a keble, vagy akármije, az nem lehet egész em-

ber, jó élettárs, jó édesanya, jó munkás és jó állampolgár? De bizony lehet! Sőt, ha ezt lelkileg elintézte önmagában, annál inkább lehet.”

„A nem extraszép nőnek valósággal megaláztatás az elete elejétől végig” — írja néhány mondattal később. De nem természetes-e az is, hogy az „extraszép” nő egy tudományos előadáson vagy akár egy társaságban egyenest el akarja kerülni azt, hogy csak vagy elsősorban a szépsége miatt figyeljenek rá. Nyilván egy ökölvívó bajnok is örül, hogy zakója elrejtí izmait. Zavarná a társaság többi tagját, s így őt magát is, amikor szót kell érteni egyenrangúként összemérve az erős és a gyöngé érveit.

Mily óriási lehetőség az átöltözés. A munkaruha levetésekor egy sajátos kapcsolatrendszerből is kilépünk, mint amikor ünneplőt öltünk magunkra, már előre fölkészülünk valami másféle kapcsolatrendszer új erőterének elfogadására. Nem kell anyánk méhébe visszamennünk ahhoz, hogy újjászülessünk.

Igen, a ruha teszi emberré az embert. Hordozza életünk sajátos emberi lehetőségeit — és kockázatait is. Élni kell, de visszaélni is lehet vele. Lehet belőle álruha: mások, sőt önmagunk megtevesztésére. Válhat eszközből célá, akárcsak emberségünk másik nagy-szerű eszköze, a szó.

Az evangélium Jézusa olyan világban élt, amelyben az élet többi hazugságának veszedelmével együtt az öltözködéssel kapcsolatos eltévelyedések is mindennaposak voltak. Ezért becüsülte a szörköpenyes, bőróves Keresztelőt: „aki puha ruhában jár, királyi palotában lakik” — vagyis eladta magát. Ezért tanított arra, hogy „ne aggódjunk azon, mibe öltözzünk”. Azért jutott el ő maga egészen odáig, hogy a kereszt alatt egyetlen, varratlan köpenyegét is lekanyarították a válláról, és mezítelenül kellett megállnia az emberek szeme előtt. Ezért ígért örök boldogságot azoknak, akiknek az ítélet napján azt mondhatja majd: „Mezítelen voltam, és fölruháztatok”.

Amikor öltözöm, az inggel, nadrággal nem jelmez: emberségemet öltöm magamra, ajánlom egészen, mindennap újra Istennek.

TÓTFALUSY ISTVÁN

1973. JANUÁR 27.: FEGYVERSZÜNET VIETNAMBAN

VI. Pál pápa — a „Christi Matri Rosarii” enciklikában, közös- és magánkihallgatásokon, a Szent Péter téren egybegyűlt tömegek előtt, utazásai során, az államfőkhöz intézett üzeneteiben (így Podgornij szovjet államfővel és Ho Si Minh elnökkel történt táviratváltásában), karácsonyi és húsvéti szózataiban, beszédeiben, és írásos megnyilatkozásaiban — ismételten is szót emelt „a vietnami válság békés és igazságos megoldása érdekében”. „Ügy véljük” — írta a vietnami püspöki karnak küldött 1966 októberi levelében — „apostoli hivatásunkból fakadó kötelességünk, hogy folytassuk ezt a feladatunkat addig a pillanatig, amíg a feltámadt Krisztus kívánsága és üdvözlete, »békeesség nektek«, valósággá nem válik a kedves vietnami nép számára.” A „Christi Matri Rosarii” enciklikában pedig így ír: „Felelősségünk alapja az a tény, hogy az egyház egészét gondjainkra bízta: az egyház pedig, mint a nemzetek fölé emelt jel, nem kötődik politikai érdekekhez.” Krisztus Misztikus Teste egy és oszthatatlan. „Mindannyiunkat egy Lélek itatott át” — írja Szent Pál. Az észak-vietnami Phat Diem katolikus település papjai, szerzetesei, apácai és világi hívei éppúgy a Misztikus Testhez tartoznak, mint Délben a saigon-choloni katolikusok. És a vietnami katolikusok valamennyien — éljenek bárhol az országban — együtt szenvedték végig a Golgota stációt a buddhistákkal, a khao-dai szekta híveivel (akik Jézus Krisztust éppúgy tisztelik, mint Buddhát, Kung Fu-cét vagy a tao-szenteket), meg a kommunistákkal. „Ha szenved az egyik tag, valamennyi együtt szenved vele” (1 Kor 12, 26). „A kereszt körül halott a fű. Az ő vére öntözte és a te könnyed... De holnap, Anyám, a követ elhengerítik a sírról, s az iszonyú vörös sebekből sugárzó fény születik. Holnap feléled a fű” — írja Karen Lindsey amerikai költő (*Mater Dolorosa* — 1965 Nagyszombat). „Sugárzó fény születik”. Mint amikor a káosz fölött felhangzott a Teremtő szöveg: „Legyen világosság!” És világosság támadt a sötétségből.

1973. január 27-én végre aláírták a fegyverszüneti egyezményt. Folytatása ez 1945 szeptemberének a függetlenség kikiáltásának — és az 1954 júliusában megkötött Genfi Szerződésnek. 1945 és 1973: közel harminc év. Benne: két, sokesztendő ellenállási harc. A vietnami nép egész eddigi történelme: szabadságharcok sorozata. Ha megvalósul a most aláírt egyezmény, száz év óta először nem lesz hódító, idegen haderő Vietnam földjén. „A béke nemcsak a tűzszüneten múlik, és nemcsak azon, hogy lemondanak a fegyverek alkalmazásáról, hanem azon, hogy az emberek gondolkodása a józanság, az igazságosság és a szabadság szempontjainak megfelelően alakult-e át” — mondotta 1968 novemberében a pápa. Most pedig — a tűzszünet hírére — megismételte korábbi figyelmeztetését: a tűzszünet még nem béke. Örömmel köszöntötte a párizsi megállapodást: utalt „minden ember jóakarására”, és felhívta a világ népeit, siessenek Vietnam népének segítségére az ország újjáépítésében. Nemcsak a rombadőlt városok, falvak, házak és tönkrement értékek megmentésére és újjáépítésére van szükség — folytatta a Szentatya —, hanem az emberiség, az egység, az igazságosság és a béke szellemének helyreállítására is. A fegyverszünetet fel kell váltania a hosszantartó békének. A békének, mely a szívekből származik és ott él, s nem a fegyverek győzelmén vagy politikai hatalmakon alapszik.

Nekünk, katolikusoknak egy a feladatunk: a pápa felszólítását követve „segíteni”. „Az Isten szeretetének a földön csak egyetlen módja van: ha testvéreinket szeretjük, vagyis ha odaadjuk magunkat nekik... Tagja vagy az emberiség nagy testének. Tagja vagy a nagy Titokzatos Testnek” — írja Michel Quoist. Allunk a megnyílt sziklasír előtt. Vagy: miként ha ott állnánk Jairus házában, amikor elhangzott már Jézus szava: „Talita kum!”, és a halott fölkel és járni kezdett.

NAPLÓ

HONTHY HANNA NYOLCVAN ÉVES

Levél a Szerkesztőhöz

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Kérésének csak részben tudok eleget tenni, mivel a színházi és televíziós szerepléseimre való felkészülés nem sok szabad időt engedélyez számomra. Nyolcvanadik születésnapomra 1973 februárjában megjelenik rólam egy regény, mely egész pályámat felöleli, így az Önök olvasói többet kapnak ebből a könyvből, mintha én most pár oldalt visszaemlékezéseimből közölnék. Levelének második részében való kérésének pár sorban igyekszem eleget tenni.

Életem során, a hivatásomban való hit vezérelt. Ez segített át azokon a nehézségeken, melyekkel minden ember találkozik. Így a fiataloknak is csak azt tanácsolhatom, hogy munkájukban keressék — mert csak ott találhatják meg — a harmóniát, ezzel tudnak az emberiség javára szolgálni, mert az elkeseredettség és cinizmus ellen csak a jóba, az igazba vetett hit segíthet. Én mindig úgy éreztem, hogy a világ dolgain való elmélkedés nem az én feladatomban, a technikai civilizáció már olyan magas fokra hágott, hogy én azt követni nem tudom. Meggyőződéseim mindig az volt, hogy szorgalmas munka nélkül, a jövőben való hit nélkül, remény és szeretet nélkül élni nem érdemes; ki-ki képességei szerint annyit és úgy tegyen, hogy azzal embertársai javát, örömét és fejlődését szolgálja.

Bp. 1972. november 26.

Üdvözlettel:

KÖNYVEK KÖZÖTT

„Egyéni elkötelezettségemhez — írta *Ars poetica helyett* című vallomásában Pilinszky János — a döntő érvet minden bizonnyal nemzedékemnek épp legáltalánosabb élménye, az elmúlt világ-háború szolgáltatta. Igaz, a frontok azóta elnémultak, a háború véget ért, a koncentrációs táborok bezárták kapuit, Hitem szerint azonban épp e végérvényesen beállott csönd jelenti ma a legfőbb realitást közöttünk.” Ez a „végérvényesnek” érzett csönd már-már Pi-

linszky lírai attitűdjének dogmájává vált, mintegy beteljesítve *Lukácsy Sándornak* a Magyarokban megjelent komor jóslatát, amely szerint a „negyedik nemzedék” legnagyobb és legfélelmetesebb kísértete a hallgatásé, s ez ott lappang mindegyikük lírájában. De lehetséges a csöndnek egy másik értelmezése is. A modern művészetről írott vázlatában *Weöres Sándor* mondotta el annak idején, hogy a rációnak rá kell ébrednie: a körülötte lévő világ sokkal nagyobb és sokkal titokzatosabb, semhogy minden lényeges mozzanatát átérthetné. A művészek azonban minden erejével töre-

kednie kell a teljesség megismerésére. Magát a „megismerőt” Weöres „irracionalizmus”-nak, Pilinszky „csönd”-nek nevezi. S ebben az értelemben az új Pilinszky-kötet* ugyancsak a „csönd” dokumentuma, annak az embernek elérvedő és belenyugvó hallgatása, aki ráébredt önmaga megmérhetetlenül kicsiny, esendő voltára, s védelmet keresve, riadtan, de a felismerés és bizalom egyre szűkebb körein hatol az isteni gondviselés felé. „A szomorúság tétován / kicsordul árva számon” — ez a néhány sor a pályakezds, a *Trapéz és korlát* világerzésének izelítője, s a *Szálkák* nyitó verse mintha erre a képre utalna vissza, a változatlanságot és mozdulatlanságot szuggerálva:

Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szétlanul ül pohár bora előtt.

De ez csak a látszat, a „modor”, mert a nagy költészetnek is megvannak a maga sztereotípiái. A Szálkák nagyon is tudatosan megkomponált ciklusai a *Monstranciától* a *Feleletig* a folytonos előrehaladás, a lényeg felé hatolás állomásai, s nem véletlen, hogy épp a kötet utolsó előtti versében mondja ki a költő a legdöntőbb felismerést:

és mégis, hogyha valamit tudok,
hát ezt tudom, e forró folyosót,
e nyílegyenes labirintust, melyben
mind tömöttebb és mind tömöttebb
és egyre szabadabb a tény, hogy röpülünk.

Ez az a „folyosó”, amelyen keresztül „felvezetnek” bennünket, ez, amelyben olykor teljesen magányosan és elveszeten tévelygünk emberlétünk kiszolgáltatottságában, ez, amelybe időnként félelmetes fényt vetnek a reflektorok, s a falon iszonyatossá magasodik az ember árnya, de ez az az út is, amelynek azért van végpontja; s ha kieriünk belőle, valamikor életünk végén, egyszeriben körülvesz bennünket az üdvözültek boldogsága, a gyermekek egyszerű békéje, az igazság tiszta, szűzfehér hava. Kis túlzással azt is mondhatjuk, a Szálkák című kötet voltaképp az egész üdvörtörténetet elénk tárja az eredeti bűn rettenetétől (melyet egészen magával ragadó erővel ábrázol, egzisztenciális létérzéssé tágítva a *Bűn és bűnhődésben*) a misztikusok visszatalálásán keresztül a végítélet nagy pillanatáig.

* Pilinszky János: Szálkák (Szépirodalmi, 1972.)

Ez a lényeg. Az út azonban hosszú és küzdelmes, mint a magányos farkasé:

A tél növekszik.
Egy magányos farkas jött le a faluba.
Reszket előtted.
Mise ez.
Utolsó áldozás.

Ugyanez a tisztaszívű farkas jött a faluba a *Sötét mennyországban* is. Ő volt, aki „beleszeretett az első házba, amit meglátott”, s aki csodálatosan szépnek látta az embereket, akik végül is reggelre agyonverték. A szenvedésnek és tisztaságvágynak jelképe ez az állat, mint ahogy végeredményben Pilinszky egész lírája is az. A *Naplórészletben* idézi Simone Weil szavait: „Latrokként —... / tér és idő keresztjére/vagyunk mi verve emberek”, s ezt naponta át is érzi, átszenvedi, kezén és lábán a stigmákkal:

..... Elalélok
és a szálkák fölriasztanak.

Iyenkor metsző élességgel látom a világot
és megpróbálom feléd fordítani a fejemet.

Kitaszítva, a kínok keresztjére szegezve, magányosan járja útját a költő. Körülötte a folyosó, de nyelve hegyén érzi még a régi jó ízeket, s teste is elraktározta az összetartozás puha melegét. S „hazavágyik”, a régi udvarra, s az otthon „borostyán csöndjébe”. Ez az otthon racionális és virtuális helye Pilinszky költészetének: egyszerre jelenti a valóságos otthont, s azt a mennyeit, amelybe egyszer majd ugyancsak megérkezünk. De az olyan kivételes beleérzőképességű költő, mint Pilinszky azért láttatni tudja a mennyei hazát is, közelébe kerül és közelébe visz, mint a misztikusok. Jelképek egész erdején át vezet az út mint János Jelenéseiben (amely a jelek szerint Pilinszky egyik leggyakrabban forgatott könyve, s költészetének egyik kiindulópontja), kiszolgáltatott, halálra váró és halálból menekülő állatok között, s néhol felsejlik egy ráncok barázdálta emberi arc is. A látvány azonban soha nem végérvényes, tekintetünket elhomályosítják a részvét könnyei vagy a részvétlenség vaksága, s nagyon tisztának, nagyon igaznak kell lennie annak, aki „kiérdemlí a feledést”, aki megfeledezhet a maga bűneiről és az emberiség hatalmas vétkééről, arról a háborúról, mely Pilinszky költészetének első nagy ihletkőre volt.

Mert a Szálkák című kötetben Pilinszky János kétségtelenül új útra lé-

pett, noha verseinek struktúrája, szókincese, formája nem változott, sőt néhol még sűrűbb, tömörebb, mint a régi nagy versekben. Az *Apokrif* hatalmas víziója — szinte szublimálva, végsőkig egyszerűsítve, de az egyszerűség bizonyultságában — elfér a *Kófal és ünnepély* kilenc sorában:

A késszúrás mozdulata, s a kéz
boldogtalan stációi után?

A félbeszakadt dallamok,
a csapzott ünnepélyek és
az összekészült csillár fényeinek túl?

A fal előtt? A fal után?

Mi történik, mi is történik
minden tettünk boldogtalan
és irtóztató ideje alatt?

S talán még egyszer sem ábrázolta olyan erővel és hitellel a tárgyaknak kiszolgáltatott ember magányát — ez is régi témája —, mint az *Örökmozgóban* vagy a *Metronómban*. Mégis, szinte mindegyik versében érezni a lírai szemlélet belső mozgását, átrétegződését. Amikor ezek az új versek különböző lapokban, egymástól elválasztva jelentek meg, sokan beszéltek Pilinszky költészetének „lazulásáról”, hígulásáról. Így, egységben nézve nyilvánvaló, hogy nem erről van szó. Az üdvtörténetet és szenvedéstörténetet szimultán újraélő költő megőrizve korábbi lírájának szinte minden összetevőjét, „emberibb”, lágyabb lett. A versforma természetesen kemény és feszes maradt, a képek is zárt rendbe sorakoznak, akár eddig. A költő azonban már nemcsak a maga révületét, nemcsak a saját magányát és kiszolgáltatottságát fogalmazza meg, hanem minden emberét. Egyetemesebb lett, s talán ezért is érezzük olyan mélyen kereszténynek, megéltnek. Emberi erejét csak fokozza, hogy nemcsak a misztikusok már-már emberfeletti ereje sugárzik belőle, hanem — ez is új vonása — az egyszerű ember meditációra való hajlama is:

A félelem s az álom
volt apám és anyám.

A folyosó meg a
kitáruló vidék.

Így éltem. Hogy halok meg?
Milyen lesz pusztulásom?

A föld elárul. Magához ölet.
A többi kegyelem.

Egész sor ilyen meditatív verse akad új kötetében. A *Minden időben* ciklust mintha mindenestől a világ dolgai,

a jelenségek s az ember léte kérdéseinek való elmélkedésnek szentelné. „Vonzások közt” élve, „az újszülöttek luscos és a haldokló tűznehéz ingét” viselve, élet és halál peremén egyensúlyozva látja és láttatja a halál mögötti örökkévalóságot:

Esti mise, téli vecsernye,
éjtéli Ürfölmutatás,
miként a hó hallgat a meglepett
fák alján, ahogyan csupán
téli égbolt erős, szilárd,
úgy véreznek jók, rosszak együtt,
bárányok, füvek, farkasok
halálunk monstranciájában.

„Fokról fokra” közelíti meg a magavágyotta teljességet, olyan konok elhivatottsággal, olyan határozott kitartással, hogy bizonyosak lehetünk benne: ez a költő legyűrte démonait, s miközben kiküzdte a maga mennyországát, nekünk is újra meg újra bepillantást enged a legnagyobb és legszebb titkok birodalmába. Ő is, mint József Attiláról mondja: „katonája a mindenségnek, / bakája a nyomorúságnak”, ugyanolyan hatalom alatt álló ember, mint a kafarnumi százados, de ahhoz hasonló egyszerű alázattal hívja ő is magához Istent, méri az idő múlását, mert noha azt mondja, „egybehuppan tér és idő”, azért mégis nagyon szigorú mértani rendben gondolkodik, s nagyon kronologikusan, mert tudja, hogy az élet után ott ásít ugyan a halál fekete magánya, de ott az üdvösség fénylő ígérete is. Erre vár, ezt figyeli. Erre figyelmeztet, ennek irányába hív. És már csak ezért is bizonyos, hogy „nem járt itt hiába”. Ars poetica helyett írt *Intelem* című versében fogalmazza meg ezt a gondolatot, s ez a költemény ennek az egész — oldódó, görcseit és válságait meghaladó, egyre mélyebbre ásó és egyre magasabbra ívelő — költészetnek is teljes és hív dokumentuma:

Ne a lélegzétvételt. A zihálást.
Ne a nászszalt. A lehulló
maradékot, hideget, árnyakat.
Ne a mozdulatot. A kapkodást.
A kampó csöndjét, azt jegyezd.

Arra figyelj, amire városon,
az örök város máig is figyel:
tornaival, tetőivel,
élő és halott polgáraival.

Akkor talán még napjaidban
hírül adhatod azt, miről
hírt adnod itt egyedül érdemes.

Írnok,
akkor talán nem jártál itt hiába.

SÍKI GÉZA

SZÍNHÁZI KRÓNKA

1909-ben mutatták be a *Liliomot* először a Vigszínházban; Molnár Ferenc darabját rövidesen szárnnyra kapta a világsiker, Pétervártól Londonig, New Yorktól Tokióig briliáns előadások ünnepezték a *Liliom* szerzőjét. Igaz siker volt ez — ebben a darabban még nyoma sincs a későbbi nagyiparos rutinjegyeinek; egy új világ felfedezését jelentette a dráma, egy kegyetlenségében is izgatóan szép, profán költészetében fájdalmasan groteszk nagyváros életének revelációját. Sajátosan pesti, városligeti atmoszférát teremtett a színpadon Molnár, a világ nagyvárosai mégis felismerték a saját arcukat a drámában, az egyedi és egyetemes érvényű jelentéseknek ebben a költői találkozásában.

Harsány, rikoltó világ a *LILIAM* színpadi valósága, erős vásári színekkel, olcsó örömökkal, neveléses kis megrendülésekkel. Ez a világ maga a felszín, de ez a felszín áttetsző, áthangzó burok, alóla másfajta hangok is felhangzanak; egy felgyorsult életritmusú nagyváros szívének dobbanásában ideges, disszonáns ütések, a félelem, magány, keresés szívhangjai. Ennek a világnak az alaptörvénye az erő tisztelete; ez az erő testesül meg a pénzben s az általa kialakított hatalmi viszonylatokban, de ez az erő ölt testet a Liget vásáros-mutatványos forgatagában is. A dráma *Lilioma* a pillanatokba kapaszkodó olcsó örömök bálványá voltaképpen, a rikoltó látványosságok szertartásmestere: harsány életkedve körül mint a ringlispil hintái keringenek a Liget cselédei. Az erőteljes rögtönzések *commedia dell'arte*-jének terepe az ilyen városligeti bódé; nyitott, merészen szabad és ugyanakkor zárt, korlátozott világ, produkciója ócska bőví a kisszerű vásári lehetőségek színpadán, de a maga különös módján művészet is egyben, sajátos önkifejezés *Liliom* számára. „Ligeti művész vagy te. Nem vagy te tisztességes ember” — mondja biztatólag a körhinta tulajdonosnője, Muskátné a darabban *Liliomnak*; a „tisztességes” emberek útja a hordár Hugó ambiciózus pénzkuporgatása, vagy — általánosabb érvénnyel — egy örök szervilitású házmesterség, ami *Liliomra* várna. Ez a groteszk „művészet”, a körhintai kikiáltás, a szabadságot jelenti, életető levegőt, amelyben *Liliom* megőrizheti és kifejezheti egyéniségét — nem a szerelem hűségében fuldoklik a kis

cselédlánnyal való összeköltözése után, hanem abban a légűres térben, amelybe a ligeti világból kiszakadva került.

Ez a Ligethez tartozás, e világ kegyetlen törvényeinek tudomásulvétele magyarázza *Liliom* alakjának bonyolult összetettséget, az erőt, vitalitást, amely belőle drad és a lefojtott érzelmeket, gyöngédséget, amelyeket csak sajátos lényén átszűrve enged sejtetni. Tudja, hogy ez a világ, amelyben él, könnyörtelenül megveti, megalázza azokat, akik csak egy pillanatra is gyengének mutatkoznak. Férjias vonzóerejének nyugodt fölényében, de már a szeretetre vágyódás lappangó érzésével a felkészen, találkozik a dráma elején Julival, hogy aztán — egyáltalán nem az eddigi élete hagyományai szerint — magához kösse a lányt, s a maga módján megtartsa a szerelem nehéz hűségében. *Liliom* enged lény legjobb sugallatainak, de evvel tragikusán meg is peccelteli sorsát. A két életforma — ligeti vagány-élete és a cselédlánnyal való együttélés — tragikusán összeegyeztethetetlen. Nemcsak azért, mert kenyérdóbjától, Muskátnétól kényszerűen meg kellett válnia; éppen Muskátné figyelmzetteti *Liliomot* arra, hogy a ligeti kikiáltó, a cselédlánnyok bálványá, milyen neveléses, mennyire ellentmondásba kerül a szerepével, ha esténként az aszszonyának hordja haza a pénzét. Szeretete, embersége a kis cselédlánnyhoz köti, aki gyereket is vár tőle, de a Ligetből kikerülve éppen emberi tartása roppan össze. Családját nem bírja eltartani, de a lényétől idegen „tisztességes” életet, a házmesterséget sem fogadhatja el; nem marad meg számára csak a kényszerből elfogadott másik lehetőség, a bűnözés. Látszólag eddigi vagány-élete, ahogy a cselédlánnyok pénzét meglehetősen önkényvel „kezelte” és az elhatározott rablás között nincsen nagy disszonancia; valójában most derül ki, hogy mennyire szerep ez az újfajta vagányság számára, groteszk szerep, amelyben kegyetlenül szenved. Egész életének feloldhatatlan konfliktusát érezve valami naiv csodavárással kapaszkodik bele, s amikor nem sikerül a rablás — nem sikerülhet, hiszen lényétől teljesen idegen ez a szerep — a halálba menekül, evvel végleg magára hagyja családját, de végletesen hű marad önmagához, megmenti magát az egész egyéniségét fenyegető megaláztatástól.

A Vigszínház mostani felújításán érződött, hogy a rendező, Kapás Dezső hisz ebben a profán molnári tragédiában; atmoszférájával, színpadi képeivel

hünek maradva a század eleji milióhöz, egy ember — napjainkhoz is szóló — első drámáját bontotta ki előttünk. Minden operettes apacsromantikától, érzélgősségtől mentes az szemléletmód, ahogy a drámához közeledett, ahogy a külvárosi legendában felmutatta emberi vívódásaink ősi képleteit. Hidas Frigyes cirkuszi zenéje körülölelte a nézőteret, vásárian harsogva, fájdalmas rekviemként szólva és játékos-groteszk apoteozisként feltámadva, egyszerre teremtette meg a dráma költészetét és a hozzá való viszonyulásunk bonyolult érzéseit. A minden érzékünkhöz szóló zene, Fehér Miklós egymásba játszó, szemünk előtt épülő színpadképei, Jánoskúti Márta kitérő jelmezei, az egész színészi együttes egyszerű karmesterre talált Kapás Dezsőben. Nem vitt be a darab értelmezésébe semmilyen Molnártól idegen elemet, a realitás és a látomás síkján szövőőd drámában kitapintotta és láthatóvá tette az immanens törvényeket, színpadképeivel, színészvezetésével felerősítette a látvány, a külső-dramaturgiai mozgás mögötti belső történéseket. Megtartva a molnári legenda képi tagoltságát, három dramaturgiai-lélektani egység köré építette az előadást. Az első két kép a Liget vonzásában mutatja Liliomot, majd a szeret, hűség — korábbi életével végleg szakító — döntésével zárul, a harmadik, negyedik, ötödik kép vergődését, pusztulását mutatja az önmaga jelleme által kihívott sorsban, az utolsó két kép irreálisba szökkenő látomása Liliom furcsa apológiája voltaképpen, az önmagához mindvégig hű ember profán megdicsőülése, nem a képzelet mennyországában, hanem annak ellenére. A darab színpadra vitelében izgalmas problémát jelentett a rendező számára, hogy Liliom kikiáltói minőségében tulajdonképpen sohasem látható a drámában; ligeti cselédlányok elragadtatottságából, Muskátné vágyódásából, Julika mosolyából kell azt az ellenállhatatlan kikiáltott elővarázsolnia, aki a ligeti legenda alakjává nőtt már életében. A kint és a bent dialektikája, az új, gazdag tartalommal feltöltődő és ugyanakkor paradox módon mégis elszegényedő lélek világának és a Liliom lényét még mindig fogva tartó külvilágnak izgalmas egybejátszása feszíti ezeket a képsorokat; ehhez a dramaturgiai elgondoláshoz való következettség formálja a hagyományosnál sokkal nagyobb vitalitásúvá Muskátné alakját, az asszony fényképészműhelyi látogatása ezért kapott olyan erotikus töltést. Liliom önmagát is legyőző em-

berség-próbája a gyerekvárás tomboló örömében zárja a második képet, de az öröm Ficsúrral való megosztása, a féltelmetesen erősödő jelenléte ennek a különös, szinte „filozófiai” mélységeket éreztető bűnözőnek, már most megkérdőjelezi, múltó pillanattá változtatja ezt a kathartikus felszabadultságot. Rövid, komikus intermezzók után az előadás ritmusa felgyorsul, a cselekmény feltartóztatathatatlannal rohan a tragikus végkifejlet felé, hogy aztán majd fájdalmasan belassuljon az ötödik kép nagyon szép búcsú-jelenetében, a haldokló Liliomból feltörő vallomás szemérmes tiszta poézisében.

A rendezés izgalmas feladata volt az irreálisba átváltó költői játék, a mennyországi jelenet, majd a bizarr reinkarnáció értelmezése. Természetszerűleg nem valamiféle hitbeli realitással elképzelt túlvilágot akart itt Kapás Dezső rekonstruálni — Fehér Miklós játékos-csúfondáros telitalálataként az égi hivatalnokok mögött feltűnnek a ligeti angyalok figurái —, ez a mennyországi „rendőrség” nem különbözik lényegesen a földitől, csak a stílusa, hangvétele más. Bürokrata-hivatalnok mennyország ez, a földi tragédiának tüneti kezelésének intézménye, a földön a detektívek komoran járták a Ligetet, hogy a város „szépségfoltjait” eltüntessék, itt főnt ezek a hivatalnokok megadják az alkalmat a család módon öngyilkosokká lett embereknek, hogy még egyszer, utoljára visszatérve az életbe, „szép, nemes” tettel érdemeljék ki megelégedésüket. Liliom azonban nem a család becsorgó háztetőjét javítja meg, mint az egyik mennyországi aspiráns, hanem csillagot lop a mennyországból Julikának és a hűtlen távozását szánó-bánó alázat helyett — hiába puhult évekig a tisztítóházban — ugyanúgy viselkedik, mint egész életében.

A mondanivalójának minden hangsúlyára ügyelő rendezés kifejezésre jutott a szereposztásban is, a színészek alkotó partnerei voltak a rendezőnek. Koncz Gábor grandiózus alakítást nyújt Liliom szerepében. Nem újság, hogy Koncznak milyen érzelme van a robusztus dinamikájú hősök, vagány vitalitású figurák iránt, de ezeken a jellegzetes szerepeken belül az árnyalatok végtelen skáláján játszik, egész testével, minden idegével. A molnári szöveg, a rendezői elképzelés végül is az ő játékában ölt elsősorban testet: ahogy a ráfonódó lányokat elégedett derűvel, elhessenti legelső jelenésében, ahogy a kis cselédlányt játékos-komoly szavakkal körültagogat-

ja, s magához köti — életében először — igaz szándékkal; ahogy az átmulatott éjszaka utáni testi elernyedésben érzeti a lelkit is, a menekülés szándékát, ahogy az apaság tudatában odadobja magát az öröme; s ahogy megérteti, hogy milyen szánandóan balek a rabló kényszerű szerepében. Egy nemesveretű játék remeklése Kútvoölgyi Erzsébeté Julika szerepében. Ez az alakítás mindvégig érzeti, hogy Julika nemcsak Liliom által, annak varázsában létezik; az egész életnek kiszolgáltatott cseléd lány drámai sorsa a Liliomé mellett fut, avval szorosan érintkező, de önmagában is fénylik, mint egy különösen tiszta fényű planéta a molnári égbolton. A hosszabb idő után újra színpadra lépő Tomanc Nándor remek alakítással keltette életre Ficsúr figuráját. Furcsa járásával, cinikus-közönyös lézengéseivel, mindig ugrásra kész tartásával, izgalmas hangsúlyaival, egy bonyolult összetett embert mutat be, aki büszke lett, mert számára átlátszó, csupasz a világ. Megszemélyesítésekben szinte önálló életet nyer, „kikel a földből” a világot mozgató

pénz, s az erőszak megtestesült jelképevé válik az áldozatot „megszólító” kés. Tudatos rendezői választás esett a vendégszereplő Galambos Erzsire, aki a fiatalokat féltékenyen üldöző, szerelemért rimánkodó öregedő üzletasszony helyett vonzó, étellel teli, szerelméért küzdő asszonyt játszott, aki semmivel sem rosszabb, értéktelenebb, mint a Liget többi szereplője. Erotikus játékának dramaturgiai töltése van: érzékisége, testisége mögött ott csillog a Liget vaskosan izgalmas valósága, a Liliom számára elvesztett Éden. Egri Márta tehetségesen formálta meg a „szerencsésebb” cseléd lány, a butácska Mari figuráját, a falusi lány naiv-síránkozó nagyvárosi szédülésétől a kisszerűen számítgató szerelmi taktikázáson át a kávéháztulajdonosnéi méltóságig. Balázs Péter nagyszerűen ért a nyárspolgári figurák kifjaragásához — a Mesél a bécsi erdőbeli alakítása emlékezetes marad — a hordárból kávéházassá növe Hugó szerepében most is remekel.

CZÉRE BÉLA

KÉPZŐMŰVÉSZET

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK. Tihanyi Lajosnak (1885—1938), a „Nyolcak” művészcsoporthoz egyik legmarkánsabb arculatú festőjének és grafikusának, a pszichológiai portré mesterének író- és költő-kortársairól készült arcképeiből rendezett kiállítást az elmúlt év végén a Petőfi Irodalmi Múzeum. A XX. század legnagyobb európai arcképfestői közé tartozó művésznek — aki rendkívüli jellembrázoló képességgel, kivételes emberismerettel tudta megragadni Miguel de Unamuno, Ady, Babits, Kassák, Révész Béla, Fülepp Lajos, Tristan Tzara, Leonhard Frank, Déry Tibor, vagy a fiatal Illyés Gyula egyéniségének lényegét — az Irodalmi Múzeumban bemutatott művei maradéktalanul igazolják Kassák Lajos véleményét: „Tihanyi Lajosnak a lélek mély rejtelmait tükröző, átható karakterérzékkel megszerkesztett portréi nagy értéket jelentenek modern piktúráinkban.”

A kicsiny kiállítás — bízunk ebben — előfutára egy nagyszabású, a teljes életművet bemutató Tihanyi-tártnak, amelyen — a modellt a röntgensugarak tévedhetetlenségével átvilágító — port-

rék mellett a mester nyugtalan ritmusú aktkompozícióit, elektromossággal telt város- és tájképeit, fanyar hangú csendéleteit és kései — geometrikus formákból létrehozott — nonfiguratív alkotásait is láthatjuk majd.

A szépirodalmi munkásságot is kifejtő 1904-ben született Román György — Réti István egykori növendéke — pasztózanus traktált, az expresszionizmust és a szürrealizmust ötvöző, álmokat és víziókat megjelenítő festményeket állított ki novemberben a Fényes Adolf-teremben; munkái közül a legsikerültebb, legszuggesztívebb a „Pityu emlékére” és „A pestis” című Camus-regényt eszünkbe juttató „Patkányok”.

Frank János — Román piktúrájának egyik méltatója — a *Műgyűjtő* című folyóirat 1971. évi 4. számában így jellemezte a művész alkotásait: „Sejtelmek, titokzatosság Román György képei. A csoda, az öröm, a rémség, a humánus és az embertelenség, a vonzó és a taszító elemek együttese alkotja festményeinek világát. Ez a világ közel áll a meséhez, a gyermekrajzhoz, a népművészethez és a naiv festészethez...”

Mindez így igaz, sajnos azonban az enyves, agyagos színek, a zöldesszürke festékmasszák gyakran kellemetlenül

hatnak... Román György olykor szem elől téveszti Delacroix intelmét: „A képnek az a legnagyobb érdeme, ha ünnepe a szem számára.”

A Magyar Helikon könyvkiadóvállalat kis galériája *Martyn Ferencnek*, a magyar avantgarde művészet vezető alakjának 1968 és 1970 között keletkezett rajzaiból mutatott be egy sorozatot a közelmúltban. Martyn — aki könyvillusztrátorként is a legjobbak közé tartozik — ezúttal „szabad grafikáit” (irodalmi művekhez nem kapcsolódó lapjait...) állította ki. Nagyszerű mesterségbeli tudás, a vonalvezetés és a komponálás mesteri biztonsága, a formák mozgalmasság, régmúlt korok és távoli tájak iránti nosztalgia a fő vonásai e műveknek, amelyek meggyőzően igazolják a művész szavait: „Ma már nagyjából úgy rajzolok, ahogy lélegzem...” A kis tárlat anyagából először az „Állványozás” című vegyes technikájú grafika, valamint a „Lovas”, az „Írországi emlék” és az „Álló alak V.” című tusrajz emelkedett ki.

Növényi motívumok, emberi csontvázak és Pietà-k: ezek a visszatérő témái *Szántó Piroska* — zománccfestményekből álló — új ciklusának (Helikon-galéria, december—január). A művész a kalligrafikus iskola festőinek gyakori eljárásával, a festék csorgatásával hozza

létre új lapjait, amelyek az érzelmek és hangulatok széles skáláját — első sorban az elmúlás tragikumát — szólaltatják meg.

Szántó Piroska munkásságára valamilyenkor a dekorativitás és az artizstikum volt jellemző, jó néhány év óta azonban a végső kérdésekkel nézve szembe állításai... Körner Éva éles tekintettel látta meg, hogy Szántó Piroska újabb festményei és grafikái „kozmosz értelmű, átszellemült művek”.

Az Eötvös Loránd utcai kamarakiállítás számos darabja — így a „Haláltánc”, az „In situ”, az „Ádám és Éva” és a „Mátkoponyák” — mély élményekkel ajándékozzák meg a szemlélőt.

Halmy Miklós — aki decemberben „önköltéses” kiállítást rendezett a Fényes Adolf-teremben — filozofikus alkatú, az ősi keleti gondolatrendszerek által inspirált, művészi eszményeit állhatatosan szolgáló, hiánytalan szakmai felkészültségű festő. Jól ismeri a nyugati „izmusok”-at (két évig élt Párizsban), de nem lett egyiknek sem követője. Független és tisztá szellem, igényes és etikus művész... „A zöld madár látogatása”, „Te szabad lehetsz”, „Inflexió”, „Káromkodás” és „Fonát III.” című festményei kiváltképpen érett, emlékezetes munkák.

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(EGYHÁZZENEI ESEMÉNYEK) Karácsony ünnepe a magyar egyházzenenek is. Az adventi időszak jó alkalmat szolgáltat a kóruskultúra fejlesztéséhez, a zenekari kíséret támasza nélkül mindegyik együttes kialakíthatja eszményi hangzását, megszerezheti az éneklés biztonságát, hogy aztán az ünnepen megzendüljenek a miseirodalom legnagyobb remekei. Haydn, Mozart, Beethoven és Schubert miséi, melyek olykor-olykor szinte szétfeszítik a liturgikus kereteket, a mai ember számára mégis maradéktalanul érvényes és igaz vallomási miénckek is. Egy-egy ilyen előadás nemcsak monumentális, nemcsak lenyűgöző, hanem mindig új és új felfedezésekre is hív, mert a legnagyobb alkotásoknak van a legtöbb titkuk, melyet csak kivételesen ihletett megszólaltatá-

suk tud maradéktalanul feltárni és hozzáférhetővé tenni. Ilyen, már-már reveláló erővel szólalt meg Beethoven C-dúr miséje a Mátyas-templomban. Meglehetősen elhanyagolt, félreismert alkotás ez, melynek pedig megvan a maga legautentikusabb előadói hagyománya is, hisz nálunk a karmesteri pultnál magát kicsit idegennek érző Kodály Zoltán is megszólaltatta 1930-ban. „Beethoven C-dúr miséjéhez — mondta akkori hangversenye műsoráról — ... fiatal kori emlécem fűz. Nagyszombaton voltam gimnazista, és gyakran felmentem a székesegyház orgonakarzatára, ahol két szekrényben mindenféle írott kották, misék, oratóriumok voltak főlhalmozva. Ezek a pozsonyi Zeneegyesületből, mely a múlt század harmincas éveitől oszlott fel, kerültek oda. Ott találtam az első partitúrát, ami életemben kezembe került: Beethoven C-dúr miséjét. Ahitattal merültem bele, és most, egy emberöltővel később válik

valóra a gimnazista titkos vágya: saját elgondolása szerint megszólaltatni e zseniális és érdemtelenül elhanyagolt művet." S e csodálatos hangverseny élményadó forrása Tóth Aladár szerint az volt, hogy Kodály, mint karmester is tanítani akart: mégpedig magára Beethovenre.

Alighanem a szinte tévedhetetlen izlésű Kodálynak kell igazat adnunk abban, hogy a C-dúr mise zseniális remekmű, még akkor is, ha a Missa solemnis árnyékában lassacskán kiszorul a hangversenypódiumról. Nem is oda való! Sokkal szebben bomlanak ki rejtett szépségei, sokkal izzóbb vallomásának hőfoka a templomban, abban a környezetben, ahová szerzője szánta. Hiszen a Missa solemnis sokkal általánosabb vallomás, mint a Kismartoni mise, mely kifejezetten templomi használatra készült, bár a hagyománnyal ellentétben Beethoven szerves egységbe fogta az egész kompozíciót, s nem tett különbséget az ária és kariatételek között, hanem teljes drámai folyamat ábrázolásának, átélőjének fogva fel szólíttat és kórust, a mise műfaji felépítésének új formáját teremtette meg.

Régen hallottam már a Mátyás-templom ének- és zenekarát, s ezen a hideg karácsonyi délelőttön megint visszaéltem modhattam ifjúságomat, amikor Bárdos Lajos állt az együttes élén, amikor fényesen, telten szóltak a kar szólamai, s helyén volt a zenei koncepció minden árnyalata.

Gounod Szent Cecilia miséjének magyarországi bemutatója nagy eseménynek számított annak idején, s a Kapisztrán Kórus és Zenekar felújítása óta rendszeresen műsorán tartja a valóban csodálatos alkotást. Legfeljebb annyi a különbség, hogy míg az együttes régi vezetője, Tamás Alajos robbanó feszültséggel tolmácsolta az egyes tételeket, s nem félt a romantikus túlzásoktól sem, mostanában kerekében, klasszikusabban szólal meg a mű, kicsit visszafogottabban, fátyolosabban. Mindkét felfogásnak megvannak a nagyon jó és nagyon hiteles mintái. A francia hagyomány szenvedélyesen romantikus, s a műnek a Fausttal való kapcsolatát sem hallgatja el. A nagy karmester, Igor Markevitch lemezén kicsit tartottabb, levegősebb a hangzás. Mert a ma embere sokkal inkább viszolyog a romantikától, mint az egy generációval előbbi. De Gounod Missa solemnis elbírja a romantika túlzásait is! Sőt talán éppen a túlfeszített értelmezés hozza ki a partitúra minden árnyalatát, s e kivételes

remekműnek azt az istenélményét, melyet ma már csak szorongva és irigykedve figyelhetünk, hiszen korunk már a hangzás kockázatától is idegenkedve, kísérleti közzé redukálta a zene hagyományos szépségeit is.

A Kapisztrán Kórus érezhetően kiegyenlítettebb, egységesebb, fegyelmezettebb, mint mondjuk egy évvel ezelőtt. Kevés együttes tett olyan sokat a magyar egyházzenei kultúráért, mint éppen ők. sorsuk és teljesítményük tehát az egyházzene egyetlen hívének sem lehet közömbös. A felfelé haladás természetesen keserves, veritékes munkát, áldozatokat kíván, s bizonyára még további buktatókat is rejteget. De vitathatatlan, hogy a „kapisztránok” ismét felfelé indultak...

(LEMEZFIGYELŐ) Nehéz a lemezkedvelő sorsa, hiszen élete szüntelen változásokon keresztül vezet; újra és újra vágyakozva áll meg a lemezboltok kirakata előtt, ám majdnem minden alkalommal megfontolásra és óvatosságra inti őt a lemezek sokasága, különböző minősége, s nem utolsósorban a saját anyagi helyzete, amely szükségszerűen a lehetőségek mögött marad. Figyelőnkben mi sem számolhattunk be minden lemezről, egyre újabbak kerültek egymás mellé a múlt év nagyszerű kiadványai közül azzal, hogy „majd”, azaz hogy majd ezek ismertetésére is sor kerül. S a recenzensnek végül fájo szívvel kell bevallania, hogy e lemezek többet érdemelték volna, mint éppen csak regisztrációt, ám azzal nyugtatja lelkiismeretét, hogy e kései figyelemfelhívás sem érkezik jóvátehetően megkésve.

Lehotka Gábor barokk orgonaműveket szólaltat meg új lemezén. Ez a kitűnő művész valóban minden titkát ismeri hangszerének, s a felső-örsi templom kitűnő orgonája jó médiumnak bizonyul: tiszta, szép hangzásban, kiegyensúlyozott előadásban szólalnak meg az elfelejtett és ismert remekművek. A lemez semmivel sem marad a nagy orgonisták repertóriumából készült válogatások mögött (LPX 11509).

Bach Goldberg-variációit annak idején Gát József játszotta lemezre, s a Hanglemezzgyártó most e felvétel felújított változatával örvendeztette meg a zene barátait. Gát a clavicord egyik legnagyobb művésze volt, kristálytisza pergető technikával, mely ezen a lemezen is hiánytalanul érvényre juttatja a nagy bachi alkotás minden szépségét (HLX 90032).

Haydn két korai szimfóniáját a Magyar Kamarazenekar (hangversenymester: Tátrai Vilmos) játszotta lemezre. A felvétel azt bizonyítja, hogy Haydn már a maga Sturm und Drang korszakában is nagyot és maradandót alkotott. A G-dúr szimfónia érzelmi ellentétei, a C-dúr lassú tételének gondolati gazdagsága már a következő korszak nagy szimfóniáinak magaslátára vezet. A felvétel lemeztechnikai szempontból is teljesen kifogástalan, s mindig új örömmel hallgatjuk a Magyar Kamarazenekar friss, energikus és stílusú játékát. Ez az együttes olyan értéke a magyar zenei életnek, hogy a hangversenyek szervezőinek és a hangfelvételvezetőinek jobban kellene kamatoztatniuk tudását is, megérdemelt népszerűségét is (LPX 11497).

Schubert VII. szimfóniája a romantikus szimfónia-irodalom egyik legnagyobb kísérlete, a beethoveni formateremtő elvek szinte végsőkig való kifejtésével, a monumentalitás vállalásával, az érzelmek kendőzetlen kifejezésével. A szimfónia a legnagyobbaknak is nehezen megoldható előadói feladatot jelent. Lukács Ervin és a Budapesti Filharmoniai Zenekar dicséretére szóljon, hogy sikerült nekik lebilincselő tolmácsolásban megszólaltatniuk a szimfóniát. A kitűnő tehetségű karmester megérdemelné, hogy hosszabb távon se kelljen poros repertoár-darabok életre galvanizálására fecsérelnie tehetségét, tudását. Minden évben vezényel egy-egy remek hangversenyt, felvesz egy emlékezetesen szép lemezt, aztán szinte eltűnik a hétköznapiok szírkéségében. Persze a karmestersorsnak fenyegető réme

ez, de nálunk mintha túlságosan is könnyen bálnának az igazi tehetségekkel. (A lemez különben elkápráztat kitűnő sztereó-hatásával, és elképeszt címlapjával. LPX 11558)

Debussy zongoraművekből állította össze lemezének műsorát Tusa Erzsébet. Ezt a csodálatos, titokzatos világot hosszú ideig elomló, lágy lírai futamokkal közelítették meg a legnagyobbak is s Giesekingnek, Richternek kellett jönnie, hogy felfedezzük férfias keménységét, vallomásának nyílt őszinteségét. Tusa Erzsébet jó irányban keresi az impresszionizmus megfejtésének titkát, néhol azonban mintha túlságosan is aszkétikus tartással közelítene hozzá, holott egyénisége és zongorajátéka a teljesség megvalósítására is feljogosítaná. A lemeztokon igen jól érvényesül Egry József Aranykapujának részlete, a sztereóhangzás elfogadható. (LPX 11574)

Bárdos Lajos műveiből ad válogatást a „Kortárs magyar zeneszerzők”-sorozat kiadványa. A huszadik századi magyar kóruskultúra nagy mesterének jellemző, kitűnő tolmácsolásban megszólaltatott alkotásai szerepelnek a lemezen, ám az egyházzenezt mindössze egyetlen kompozíció képviseli. Ez a válogatás még akkor sem reális, ha az Ave maris stella valóban a legjobbak közül való. Érzésünk szerint Bárdos Lajos megérdemelné, hogy életművének java lemezen is hozzáférhető legyen. Ehhez pedig aligha elegendő egyetlen s vitatható módon válogatott lemezkiadvány. Még akkor sem, ha ismételten hangsúlyozzuk is örömiinket a lemez megjelentén (LPX 11538).

RÓNAY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

PSZICHOLÓGIAI FILMEK

A tudományos-ismeretterjesztő műveket nem szokás a művészi alkotások mércéjével mérni. A művészet és a tudomány különválasztása ma közhely, amit azonban csak a gyakorlat igazol. Ez súlyos tény; az egyik oldalon van a katharzis, a másikon az információ. Noha mindegyik középpontjában az ember és világban elfoglalt helye áll, természetesen — mondhatnánk: a korszak jellemzőjének — tartjuk ezt a különállást.

Amiért néhány pszichológiai filmünkkel mégis foglalkozni kell, az elsősorban azért van, mert ellent mernek mondani ennek a tendenciának. Bennük az integrált gondolkodás kísérlete fogalmazódik meg, nem a militáns álomkergetés, a gerillaharc „kamera-puskájának”, hanem a differenciált megközelítés formájában. Dobrai György, Vass Judit, rendezők, Mérei Ferenc, Polcz Alaine pszichológusok filmjeit — a filmesek és a tudományos munkatársak szerepe itt jóformán szétválaszthatatlan — az egység keresése jellemzi, és ezt akkor is észre kell venni, ha bennük a mindennapi együttélés részletkérdéseivel foglalkoznak. Szerepük éppen ezért nem

hálás szerep. Az út elején állnak, néhány évszázad távlatából talán már csak névtelen úttörők, akárcsak a középkor alkímistái a műanyaggyártás fényében. Egy differenciált szaktudomány eredményeit próbálják meg beépíteni a művészi alkotás folyamatába, vaksötétben tapogatva alakítják ki módszerüket, s elkészült műveiket mégsem emlegetik *Bergman*, *Antonioni* vagy *Fellini* filmjeivel egy sorban. Pedig a katharizist keresik, s munkájuk annál is inkább elismerést érdemel, mert vállalják, hogy egy tudomány időközben hallatlanul fölszaporodott eredményeit hívják segítségül, a jóformán a lábuk előtt heverő anyagot, amelyet kizártak — és tegyük hozzá, amely önmagát is kizárta — fejlődése közben a művészi élményteremtés lehetőségéből.

Tematikai anyaguk többnyire a gyermek, s ezen keresztül a társadalmi csoportok vizsgálata. Az időközben elhunyt *Vass Judit* elévülhetetlen érdeme, hogy a kifejezés — s ezen keresztül az említett egység — keresése közben a társadalompszichológiához nyúlt, és *Mérei Ferenc* szavaival élve „megmutatta, hogy a társadalomlélektannak a film a kitüntetett szemléltetési módja”. Ez a szakszerű jellemzés, a filmeket nézve, többet takar, mint pusztá meghatározást: benne összemberi szinten jelenik meg az ember ábrázolásának lehetősége, mégpedig — és ez különösen fontos — nemcsak összhangban a kor tudományos eredményeivel, hanem közvetlenül *azok formájában*, ami valójában páratlan jelenség.

Az Oberhausenban többszörösen díjazott *Módszerek* című filmjükben három különböző körülmény között mutatnak meg egy gyermekcsoportot: a vakfegyelem, az anarchia és a belátás körülményei között. S eközben nem csupán a gyermekarcokat látjuk, amint alkotuknak megfelelően válaszolnak a körülményekre, kétségbeesnek vagy megvadulnak, nevetnek és sírnak, hanem szavaikon keresztül hangot adnak azonosulási vágyuknak is, mely mindig függvénye az adott helyzetnek. Már ebben a filmben is feltűnik, mennyire természetesen tartalmazza a film képi nyelve a jelenségek lélektani értelmezését is. Csak egy példa: az anarchikusan „vezetett” gyermekcsoportban az egyik kislány fél a többiek elszabadult indulataitól. Nem tudja őket követni, időnként a kezét tördeli. A félelem néha megszakad, arcán egy pillanatra a boldog beleélő vágyakozás jelenik meg, hogy aztán újra he-

lyet adjon a félelemnek. A félelem hátterében tehát időnként, egy-egy villanásra felderül az arc. Olyanfajta többlet ez a kettősség, melyet elméletileg ugyan ismerünk, de amit ennyire természetesen csak a filmből olvashatunk le; s ami a legfontosabb: ennek a képi jelnek fogalmi „környezete” van, melyet az adott fény-, tónus-, háttér-jelenségek meghatároznak ugyan, de azoktól jórészt független már. Az a pont tehát, ahol a nézőben megszülethet a gondolati asszociációkon is túlmenő érzelmi azonosulás, s rajta keresztül a katharizis. A látszólag tényszerű tudományos kísérletből művészet lesz.

Az *Aréna* című tudományos-fantasztikus lélektani filmje az emberiség egészére ható pszichikai terhelés kérdését veti föl: akik erre a terhelésre agresszióval válaszolnak, elemzés, értékelés és komplex megközelítés helyett, azok önmagukra válnak veszélyessé, és előbb-utóbb kipusztítják egymást.

A *Módszerek* és az *Aréna* kerek, egységes, mondhatjuk, klasszikus lélektani kisfilm. Teljesen kimunkált, zökkenőmentes, nem úgy, mint a *Befejezetlenül*, s a vele szorosan összefüggő *Mert fél tőle...* Talán azért is, mert a továbblépést képviselik, a módszer keresésének minden buktatóival. A főszereplő még kislány, mikor *Polcz* *Alaine* pszichológiai „játékosztíveivel” foglalkozik. Ezen keresztül bontakozik ki életének probléma-térképe: az intézeti gyerek sorsa, az otthon elszabaduló indulatok okozta gyötrelmek. Aztán interjúk következnek az anyával, s ez fokozatosan helyet ad a megváltozott főszereplőnek, aki későbbi éveiben újra meg újra föltűnik a vásznon, és szembesül egykori és pillanatnyi önmagával. A kibontakozásban egyre több arc jelenik meg, a már nagy lány társai, akiknek arca és szavai tájékoztatnak a történetekről. Arcukon a változást az idő, a szenvedés munkálta ki. Ítéletet mondanak egymásról, de újra meg újra megtöri ítéletalkotásuk magabiztosságát a szembesülés a róluk készült filmek kockáival. A lezáratlan per önmagukkal és a társadalommal, mely magukra hagyta őket, a végén sem fejeződik be: még egyszer a kamera elé állnak. „Te hogyan fejeznéd be?” — halljuk *Polcz* *Alaine* hangját. „Csupa vidámsággal” — válaszolja, s a vágy hátterét az arcokon lecsorgó könnyek képviselik.

A tematikán túlmenően itt már fontos módszertani útkeresésről van szó.

Ennek kitapogatása okozza, hogy a film annyira közvetlen és nyers, akár maga a való élet. Tulajdonképpen Vass Judit legnagyobb problémája volt a „hogyan” kérdése, s amit munkásságának rövid ideje alatt pszichológus munkatársainak segítségével megoldott, úttörő jelentőségű. Nézeteinek alapja a felismerés volt, hogy a jelenségeknek nemcsak egyetlen oka van, s ebből következően nemcsak hogy több magyarázata, hanem több megoldása is lehet. Pluralisztikus felfogásának megfelelően kezdte alkalmazni a szembesítés technikáját, a „pirandellói” felfedezést, és összekapcsolta ezt a kísérleti lélektan módszereivel. Szereplőit minduntalan a róluk készült film elé állítja és megszólaltatja őket. Ezen ne csak szavakat értsünk: az arcnak fontosabb szerepe van. Az arc az egyetlen kifejezési eszköz, melyhez Vass Judit következetesen ragaszkodott. Valóságos színpad, melyen keresztül az emberi nyilatkozik meg a maga teljességében. (Tegyük persze hozzá: mindebben nincs egyedül.)

‘Ez az „arctechnika” ágyazódik be a cinema-direkt keretébe. Ebben a keretben formálódik meg a többi pszichológiai kisfilm is, mint például *Dobrai György* rendező és *Polcz Elaine* pszichológus újabb filmjei a *Gyermekek fehériben* és *Otthon*. Az elsőbb körházi körülmények között a magárahagyottsággal kerül szembe a néző: a gyermek keresi az érveket, amivel egyedülálló indokolható volna, s az újabb és újabb mentések egyre tragikusabb fénybe vonják az arcokat. Minden erőfeszítésük arra irányul, hogy igazolják szüleik távollétét, de ösztönös cselekedeteik elárulják kétségbeesésüket. Az őket körülvevő kisszerű értetlenség egyetemes arányokat kap, pedig csak arról van szó, hogy a gyerekkorházakban nem szabható meg a látogatási idő, és ha a magányos gyerek kínjában a falat kaparja, nem őt kell korholni, hanem megfelelő falfestéket kell használni, amire rajzolhat. Az *Otthon* című filmben a „világjáték”-tesztben játszók le a gyerekek családi életüket. Őket hallva döbbenünk meg: mintha évszázadok óta az egyetlen változás a családi szerkezetben a tv volna csupán. Hozzá igazodnak a családtagok és nem egymáshoz, még kevésbé a gyerekhez, miközben ennek a kommunikációs eszköznek pozitív értelemben alig van tudatformáló hatása, hiába „ablak a nagyvilágra”. Tudatváltozást sürgető filmek ezek, s hatásuk a művészi átérzésen ke-

resztül valósul meg. Hasonló kérdések foglalkoztatják *Szabó D. Pál* rendezőt is a *Játsszanak a Gyerekek* és a *Világjáték* című filmjeiben.

Nem véletlen, hogy Vass Judit egyik utolsó filmjében (*In vivo*) *Selye János* portréját örökítette meg. Együtt találjuk az eszközöket, melyekről már a gyermekfilmekkel kapcsolatban is beszéltünk. A keretet a cinema-direkt adja, miközben a film főszereplője a tudós arca, aki maga is szembesül a róla készített képekkel. Rájövünk arra, mekkora élmény ez az arc, a gondolkodásban olykor megfáradt, öreg vonásaival, mégis elevenen és tartalmasan. Helyenként túl szépre, olykor zsongító-ra sikerült ez a film, s kimaradt belőle az élesebb konfrontáció lehetősége, talán tiszteletből. Látszanak már a veszélyek is, melyek a tematikai koncepciót fenyegetik. A pszichológia bizonyos értelemben a manipuláció tudománya, a befolyásolás eszköze. A szépség és emberség keresése közben az *In vivo* már-már maga is áldozata ennek: úgy érezzük a végén, mintha minden rendben volna. De a manipulációt nem gyűlölni kell, hanem ismerni; nincs út visszafelé, valamilyen manipulálatlan világba, hacsak nem választjuk újra az őserdőt, az animális harmóniát, amely mögött ott leselkedik a bestialitás. Az *In vivo* kritikája nem annyira éles, mint az előző filmeké, de annyiban mégis következetesen képviselte önmagát, hogy differenciált, hogy egységet terem ember és tudomány, szépség és információ között. Nem véletlen, mondtuk, hogy *Selye* választotta „anyagául”, hisz ő azokhoz a kevesekhez tartozik, akiknek munkássága ugyancsak integráló jellegű: egészében képes nézni az emberi gondolkodást.

A történelem trend-vonalára talán a történelem perifériájáról is rá lehet ismerni. Pszichológiai kisfilmjeink szerényen mintha ezt igazolnák. Az emberi létezés „fészekmelegének” érzésével ajándékoznak meg, úgy érezzük, mintha mégis otthon volnánk ebben a világban, melynek értelme és célja annyira rejtve marad. Az egység rejtett vágya nyilvánul meg bennük, azé az egysége, mely csak finom megkülönböztetésekkel, a szervesség felismerésével, a komplex szerkezetteremtéssel valósul meg, nem pedig az önmagának mindent, másoknak semmit sem megbocsátó húszárvágásokkal.

UNGVÁRY RUDOLF

RÁDIÓ MELLETT

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

MŰ, RENDEZÉS, ELŐADÁS. Az igazán nagy művek egyaránt szólnak korunkhoz — amelyben létrejöttek — és minden eljövendő korhoz —, amelyre mondanivalójuk általános, egyetemes jegyei vonatkoznak —; tehát egyszerre időhöz kötöttek és idő fölöttiek is. Ennek megfelelően koncepciójuk is kettős: az alap, amire az egész, a teljes mű fölépül, mégpedig úgy, hogy a kidolgozás, a részletezés — kimondottan vagy nem kimondottan (de mindenképpen benne foglalva) — visszamutat, vonatkozik az alapra (hiszen a megoldás, a végkifejlet is szorosan és elszakíthatatlanul ahhoz tartozik). Ha az alapot megcsonkítjuk (megfosztjuk lényeges elemeitől), magát a művet csonkítjuk meg. Lehet, hogy nem dől össze (a remekművek sok mindent kibírtak már az idők során), de meginog, bizonytalanná válik, eltorzul. „Az ember tragédiája” mostani rádióváltozatában — amelyet Barlay Gusztáv rendezett — szintén történetek rövidítések. De mást jelent rövidíteni, és ismét mást: kurtítani. A színpad (így a rádiószínpad is) óhatatlanul megkívánja (különösen nem színpadra szánt műveknél) a szöveg színpadilag gördülékenyebbé tételét, rövidítését. Barlay Gusztáv arányosan és izléssel rövidített. Kihagyott sorokat, de ugyanakkor föltárta a műnek eddig színpadon soha meg nem szólalt, lényeges részleteit, vonatkozásait. Minden korábbi előadástól eltérően ez a rádióváltozat adta vissza a legteljesebben Madách Imre szövegét és drámaköltői koncepcióját (alapjában és kidolgozásában egységesen.) Madách születésének 150. évfordulóján — torzításoktól és torzulásoktól mentesen, minden megbotránkoztató mellékszövege nélkül — az igazi Madách szólt a hallgatókhoz. „Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad, s önmagára támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb és legszentebb eszméin végig, egymás után cselekszi ezt. Igaz, hogy mindenütt megbukik, s megbuktatója mindenütt egy gyöngye, mi az emberi természet legbensőbb lényegében rejlik, melyet levetni nem bír (ez volna csekély nézetem szerint tragikum), de, bár kétségbe esve azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlete erőfogyasztás volt, azért fejlődése mindig előbbre s előbbre ment,

az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre, s azon emberi gyöngét, melyet saját maga legyőzni nem bír, az isteni gondviselő vezérlő keze pótolja, mire az utolsó jelenet küzdj és bizálja vonatkozik” — írta a költő Erdélyi Jánosnak küldött válaszelevelében. Ugyanezt a Tragédiában is elmondja, az űr-jelenetben, Ádám szavaival: „Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság — Vagy nagyravágy formájában hatott-e, — Előrevitte az emberemet.” Előrevitte és fenntartotta.

A rádióváltozatról adott előzetes tájékoztatásban olvastuk: „Barlay Gusztáv rendezése az Űr és Lucifer nagyformátumú összecsapását állítja a középpontba. Ádám és Éva nem olyan mődon hős, illetve hősnő, ahogy megszokhatuk. Egyszerűen: emberpár, a megmérkőző erők eszköze. Ami nem zárja ki, hogy a történelem hullámverésében egy-egy mozzanat erejég mindketten hőssé ne emelkedjenek”, vagyis — jöllehet esz-közök, akaratok szabad, és szabad akarattal cselekszenek. Barlay Gusztáv valóban karmestere az előadásnak — sokszor leírt szó ez rendezői vonatkozásban, mégis ide kívánczik —: „megkomponálta” a madáchi gondolatot a mai technika „hangszereire”, megkomponálta egységes egészzé, művészien árnyalt — olykor líraián finom, olykor dinamikus dűbörgő — alkotássá. Mint valami szimfóniát, amelyben olyan döbbenetes erejű csúcspontok vannak, mint az athéni szin morajló-kirobbanó tömege, a római színen a nagy korszakváltás — Péter apostol (Szabó Gyula emberien-művészien hiteles) megjelenése, amiben egyaránt benne volt a forradalmiság és a megbocsátó, előremutató szeretet — vagy a londoni színt lezáró haláltánc (a dobok csont-zene-kopogásával és a hangszerek — trombita, hegedű — sírba-hanyatló jaj-sikolyával.) A rendező pedig olyan művészi együtttest válogatott össze mind-ehhez, akik — jöllehet talán most játszottak először együtt, közös produkcióban — igazi együttessé forrottak össze, élükön Mécs Károlyal (Ádám), Kohut Magdával (Éva) és Bessenyei Ferencsel (Lucifer).

ÁDÁM. 1939 óta — amikor először néztem meg a Tragédiát a szegedi Dóm-téren — sok Ádámot láttam. Mécs Károly alakítása a nagyok közül való. Mindvégig önmaga: az első ember, aki megálmodja az Emberiség történetét, és ennek a történetnek korszakaiban mindenütt ott van, ő maga az Ember: eszköz és cselekvő, álmodó és álomba létező,

szabad akarataért harcoló, elbukó és föl-emelkedő és ismét elbukó és ismét föl-emelkedő, megrendítően tragikus — már-már kétségbeeső —, Isten elé boruló, a küzdés-bizva-bizás útján az illúziók nélküli jövőbe induló, és mindvégig emberi. Mindezt úgy „játssza” el, hogy nem szaval, nem alkalmaz külsőséges, harsány, „teátrális” eszközöket. Nem függ Lucifertől (ahogy némely korábbi rendezés beállította, s ezért hitelesebb is: Évához tartozik, ahogy Éva hozzá, és végső soron — a madáchi gondolat szerint — Istenhez. Fáraója nem rideg uralkodó, hanem érző ember, ahogyan Dantonja is az (nem nagysága gögijében mennydörögve hajítja nyaktiló alá a fejét, hanem megrendülve a kiábrándító valóságtól), amikor pedig a londoni szín végén fölismeri Évát, első kiáltása ezé a fölismerése, míg a második a vágyódásé. A költő magányos kiáltása az elveszített asszony után (akit attól elszakadva is szeret).

ÉVA. Nézegetem az előadás hallgatása közben készített jegyzeteimet. Ilyesmiket olvasok bennük: „egyszerű rabszolgán — asszony” (Egyiptom), „áhitat, drámaiság, tragikái magasság” (Athén), „kacérság, szánalom, hiúság, a bűn sivataga” (Prága), és így tovább. Kohut Magdáról jó néhányszor leírták már, hogy egyedülálló tehetségű művész, a legnagyobb tragikák méltó utóda, sajnos színpadjaink elég kevés alkalmat kap, hogy mindezt alakításokkal is bizonyítsa. Most, Éva szerepében erre módja is nyílt. Az ő Évája mindvégig ugyanaz — és mégis más és más. Nem szakadt el attól, akire Lucifer „bűbáját bocsátott”, az első asszony — és minden asszony, a történelem korszakaiban újjáéledő-változó alakokban. Csak három szeretnék kiemelni a sok közül: Borbálát, aki pillanatok alatt vált át kacérságból gögbe, majd szánalomba és ismét kacérságba („reggelre ne feledd a pénzt”); a londoni haláltánc fölé emelkedő „örök nő”, akiben együtt van Éva és Fráter Erzs, és a költő által megálmodott női ideál; és végül a fa-

lanszterbeli anyát, akitől elszakították a gyermekét, és amikor Ádám „társául igényli”, válaszában még ott reszket a végső jajkiáltás, a könny és a fájdalom. Éva megérti a dalt, amikor „az angyalok kara dicsőíti a szabad akaratot és hirdeti a nagy hivatást: a nemes célokért küzdő ember Isten helyett cselekszik, Isten munkatársa” (Sík Sándor: A százéves Ember Tragédiája).

LUCIFER Bessenyei Ferenc Lucifere: a bukott angyal, aki „fényhordozó” volt, de bukása után nem hordozhat — és nem is hozhat — fényt. „Az emberiség történelmét megmutatja, jóhiszeműen, úgy, amint ő látja. Csakhogy ő képtelen az egészet látni” (Sík: i. m.). Lucifer nem hazudik, csak — céljai érdekében — leszűkíti a valóságot. Meg akarja tévesztetni Ádámot, hogy megdöntse Isten világát. Istennel harcol, nem Ádammal (és nem is annak „másik énje”, ahogyan némely rendezésben magyarázták). Bessenyei lázadó is, gúnyos is, érzések nélküli hideg is, de sohasem démoni. Szemben áll Istennel — ezért egyszerű rendezői megoldás volt az Őr és Lucifer hangját mikrofonközelbe „egysíkba” állítani (amit az utolsó képben már nem éreztem ilyen szerencsésnek: ott már megvan a győztes és a legyőzött közti távolság) —; Lucifer ellenfél, aki elsősorban ésszel akar győzni. Elv és személy: „a” Rossz, aki elveszti a csatát „a” Jó ellenében. Mindez sokszínűen és egységesen érvényesül Bessenyei alakításában.

SOK MINDENRŐL kellene még írni: Decsényi János kísérezénéről, amely stílusosan — de sohasem öncélúan — kíséri végig (és érzéketlenül bontja ki) az egyes színeket; szereplőkről — Horváth Teri cigányasszonyáról, Kazal László Nyegléről, Balázs Samu tudósáról, Somogyvári Rudolf pátriárkájáról —, de hát lehetetlen itt valamennyit felsorolni és külön-külön értékelni.

Érdekes vállalkozás lenne egyszer ezt a rádióváltozatot — ezzel a szereplőkkel — színpadon is bemutatni.

BALÁSSY LÁSZLÓ

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kéziratokra, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, csak akkor válaszolunk, ha közölhetőnek vagy átdolgozhatóknak találjuk. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn és csütörtökön 11-től 17 óráig, a többi napokon (szombat kivételével) 11-től 13 óráig.

Jelen számunkból Ijjas Antal: Látogatás a druidák szigetének VI. századbéli püspökénél című naplótöredéke anyagtorlódás miatt kimaradt. A II. részt következő számunkban közöljük.

Revue mensuelle — Monatschrift Rédaeteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars.

S O M M A I R E

QUELQUES PAGES DE L'HISTOIRE DE L'ÉGLISE

László Boda: Le hasard et l'évolution — *György Kis*: Sur l'évolution d'un dogme — *Kilián Szigeti*: Précédents de la liturgie renouvelée dans la liturgie hongroise médiévale — *Tihamér Vanyó*: La conquête turque en Hongrie se reflétant dans les sources du Vatican — *László Hegedüs*: Regöly; souvenirs d'une communauté paroissiale — *Ferenc Galambos*: Un pasteur et éducateur du peuple au 18e siècle — *István Volly*: Mélodies chantées du 17e siècle — *Rezső Szij*: Le vieux collège de Pápa — *Gábor Pogány*: Églises rondes du moyen-âge.

ENTRETIEN DE VIGILIA avec János Pilinszky (*Béla Hegyi*)

LA GALÉRIA DE LA VIGILIA: Béla Kondor (1931—1972) (*Iván Dévényi*)

Poèmes de *Rozita Pálos* et *Klára Hévízy*

Compte-rendus et critiques. *Géza Siki*: Arêtes (Critique de János Pilinszky du volume récent de poèmes).

L'illustration de ce numéro est choisie des oeuvres de *Béla Kondor*.

I N H A L T

BLÄTTER AUS DER KIRCHENGESCHICHTE

László Boda: Zufall und Entwicklung — *György Kis*: Beiträge zu einer Dogmenentwicklung — *Kilián Szigeti*: Beispielsfälle der erneuerten Messeliturgie in der ungarischen Liturgie des Mittelalters — *Tihamér Vanyó*: Die Türkenherrschaft in Ungarn im Spiegel Vatikanischer Quellen — *László Hegedüs*: Regöly; Erinnerungen einer Kirchengemeinde — *Ferenc Galambos*: Ein Seelsorger und Volkerzieher im 18. Jahrhundert — *István Volly*: Gesungene Melodien aus dem 17. Jahrhundert — *Rezső Szij*: Das ehemalige Kollegium von Pápa — *Gábor Pogány*: Rundkirchen des Mittelalters.

VIGILIAGESPRÄCH mit János Pilinszky (*Béla Hegyi*)

GALERIE DER VIGILIA: Béla Kondor (1931—1972) (*Iván Dévényi*)

Gedichte von *Rozita Pálos* und *Klára Hévízy*.

István Tótfalusy: Evangelium und Leben

Buchbesprechungen, Kritiken und Referate

Illustrationen von *Béla Kondor*

SZÁMUNK ÍRÓI. — Boda László teológiai tanár, esztétikus, filozófus (Esztergom). — Kis György katolikus plébános (Bakonyszentlászló). — Szigeti Kilián liturgia-történész, főiskolai tanár (Pannonhalma). — Vanyó Tihamér történettudós, főiskolai tanár (Pannonhalma). — Hegedüs László író, kutató (Budapest). — Galambos Ferenc egyháztörténész, plébános (Bár). — Volly István néprajzi kutató (Budapest). — Szij Rezső író, esztétikus, műtörténész, volt „pápai kollégista” (Budapest).

A Vigilia a nagyvilágban

A Magyar Hírek, a Magyarok Világ-szövetségének lapja 1973. január 6-i (1.) számában beszélgetést közöl Rónay Györggyel, a Vigilia felelős szerkesztőjével. A Hegyi Bélának adott interjúbán Rónay György eddigi munkásságáról, mestereiről vall, alkotói terveiről beszél, többek között magyar irodalomtörténetének megírásáról, a külföldön élő magyar írók életművének megítéléséről. A beszélgetés a Vigilia programjának és soron levő feladatainak ismertetésével fejeződik be.

A Magyar Hírek *Kincses Kalendárium*-ma 1973 „... egymást indukáló energiák” címmel méltatást közöl Antal Gábor tollából az 1972-ben megjelent magyar tudományos folyóiratokról. A Vigiliáról a következőket olvashatjuk: „... Sokat tett és tesz a 'dialogus' érdekében a *Vigilia* című folyóirat is. A magyarországi Actio Catholicának ez a lapja ugyan elsősorban irodalmi folyóirat — katolikus szellemiségű írók, költők, kritikusok színvonalas fóruma —, de néhány esztendő óta mind több helyet, megnyilatkozási lehetőséget ad a világ változásait figyelemmel kísérő katolikus teológiai magyar képviselőinek és — főleg kimerítő interjúk formájában — a magyar marxista tudományosság több reprezentánsának is. Jellemző,

hogy a Vigiliának adta élete egyik utolsó magnóinterjút Lukács György, rámutatva arra is, hogy milyen pozitívumokat lát (a társadalmi viszonyok humanizációja és a korszerű, alkotó személyiség kialakítása szempontjából) marxista és keresztény kutatók „párbeszédé”-ben. Az 1972-es esztendő egyik legérdekesebb ilyen írása az a hosszabb nyilatkozat volt, amelyet a marxista etika egyik jeles magyar művelője, Huszár Tibor egyetemi tanár adott a Vigiliának. A családi kérdésekről, a mindennapok erkölcséről, a generációk közötti konfliktusok problémáival foglalkozó nyilatkozat egyik hangsúlyos témája az volt; miért kell e kor emberének túljutnia a (különböző előjelű) katekizmusokon, miért szükséges szélesíteni azt a kört, amelynek lehetőségei közül az individuum *kiválasztja* az általa legjobbnak, legmegfelelőbbnek ítélt magatartásformát...”

A bolognai (Olaszország) kiadású *CSEO dokumentazione* 1972 évi szeptemberi száma teljes egészében leközli a Vigilia júliusi — Kodály Zoltán emlékének szentelt — számának három tanulmányát: Kodály nemzetnevelő terve (Dobszay László), A kodályi életmű egysége (Eöszé László), Az ember és a barát (Nádasi Alfonz).

KÖVETKEZŐ SZÁMUNKRÓL. — Végleg elfelejtünk-e imádkozni? Vagy van az imádságnak „korszerű”, ún. „aktív” formája? Az aszkézis valóban a világtól elforduló, társadalmi szempontból meddő önsanyargatást jelenti, vagy van „korszerű aszkézis” is, amely éppen ellenkezőleg, a szociális személyiség kibontakozását segíti elő, és nem a világtól el, hanem a világ felé fordít, és nem létmegvetés, hanem éppen a lét tevékeny szeretete? Milyen volt a tegnap misztikája, és milyen a misztika ma, abban az értelemben, ahogyan Teilhard de Chardin élte és tanítja? Megvalósíthatja-e az ember a technikai civilizáció „lármás” világában is a szemlélődésnek azt a belső csöndjét, amelyből megfrissülten térhet vissza evilági föladatainak teljesítéséhez? Ezekre a mai hívőt alapvetően érintő kérdésekre keresnek és adnak választ márciusi számunkban Béky Gellért, Gál Ferenc, Nyíri Tamás, Vajda József tanulmányai és a Teilhard imádságaiból és „misztikájából” egybeszedett gazdag szemelvény-gyűjtemény.

A KIADÓHIVATAL KÖZLEMÉNYEI: Megjelent a Vigilia 1972. évi nyolcoldalas tartalomjegyzéke. 1,— forintos bélyeg beküldése ellenében a kiadóhivatal kérésre megküldi.

Kérjük olvasóinkat, hogy a jövőben leveleiket és pénzküldeményeiket a következő címre küldjék:

Vigilia Szerkesztősége és Kiadóhivatala
1364 Budapest Postaffók 111.

Ugyanakkor kérjük, hogy leveleik, csekkbefizetések és pénzküldeményeik feladásánál saját postai irányítószámukat is feltüntetni szíveskedjenek.

Tájékoztató

A párbeszédnek nemcsak az a haszna, hogy az ellentétes vélekedéseket, meggyőződéseket közelíti egymáshoz, hanem az is, hogy az elvek tisztázása közben tükröt tart a beszélgetők elé: íme, ilyen is vagy, ilyennek ismert meg beszélgető partnered. Ilyen önismeretre, elgondolkodásra készítő írás a Kortárs 1972 decemberi számában Ágh István: A madár visszajár című lírai szociográfiája, amelyben azt a folyamatot írja meg, miként újul meg szülőfalujának történelme a változó időben. Egy-két pillanatra az érdeklődés fókuszába villan a helybéli református pap arcéle (nyugodtan lehetne a katolikus plébános is, a vonások oly jellemzőek és találóak), s az ő élete kapcsán az író véleményt mond a tapasztalatai szerint lehetséges papi életformáról, életvitelről. A hívő olvasó első reflexe talán az ellenkezés lehetne, aztán mégis arra gondolunk inkább: hasznos és jó ez az írás, hiszen megismerhetjük belőle önmagunkat, s azt is, milyen irányban kereshetjük job-

bulásunk, harmonikus beilleszkedésünk útjait.

Ugyancsak a magunk lényegének megismeréséhez nyújt segítséget Kristóf Attila regénye, a Pléhkrisztus is. Modern, érdekes mű ez, melynek nemcsak a cselekménye a fontos, hanem a morális tanítása is, melyet az evangélium nyomán így fogalmazhatnánk meg: „Ne ítélj, hogy ne ítéltessél!”

Az utóbbi évek egyik legnagyobb visszhangot keltett rádiós sorozata volt a Rapcsányi László által szerkesztett A Biblia világa, melyet nemcsak megismélt a rádió, hanem könyvformában is kiadott az MRT Minerva (s ez a kiadvány mellesleg nem lenne esélytelen indulója a legszébb kiadványok címéért folyó versengésnek sem). Az egyes szakterületek legkiválóbb művelői szolgáltak meg ebben a műsorban, s a szerkesztő-riporter rendkívül ötletesen, szerencsésen megválasztott kérdései nyomán igyekeztek választ adni egyrészt arra a kérdésre, milyen volt a szentírási szövegek környezete, háttere, másrészt arra, miképp termékenyítette meg

a Biblia az emberi gondolkodás történetét. Nem ka-lausz ez a könyv, bár szerzői, Hahn Istvántól Félegyházy Józsefen át Rónay Györgyig vagy Szabolcsi Bencéig, alighanem a leghivatottabb vezetői az olvasónak. A szentírást azonban természetesen olvasni kell, nem egyszer, nem többször, hanem minden nap. De hogy a szövegek mélyebb árnyalatai is megvilágosodjanak, hogy egy sok szempont szerint összeállított kommentárral segítsük elmélyedésünket, abban a Biblia világa alighanem nélkülözhetetlen segítségünkre lehet. S ha már a nélkülözhetetlen szakkönyveknél tartunk, hadd említsük meg, hogy a Szent István Társulat kiadásában megjelent Gál Ferenc: Jézus Krisztus, a Megváltó és Nyíri Tamás: Antropológiai vázlatok című műve.

A filmtermésből a West Side Story c. amerikai musicalt (Leonard Bernstein zenéje), Zolnay Pál új magyar filmjét, a Fotográfiát, a fiatalabb korosztálynak pedig A tüzés fiász c. olasz-francia kalandfilmet ajánljuk megtekintésre, amely Robin Hood történetének újabb feldolgozása.

WINKLER MIHÁLY GYŰJTÉSÉBŐL

A Toldy Ferenc által Budán, 1857-ben kiadott Nádor-kódex bevezetésében olvashatjuk: „Azon becses nyelvemlék, mely itt egészben először lát napvilágot, néhai Winkler Mihály pécsi kanonok ajándékából az egyetemi könyvtár egyik díszé” (3. o.). A 7. s-ban közli a „Mária Siralma” című részt. Erről a bevezető a következőket írja. „Ezen, a szent anya fájdalmait szintoly lélektani mély és való, mint költői felfogással és égető hűvvel festő darab, nem csak codexünknek, de őszves középkori irodalmunknak tán legszebb műve” (19. o.).

Két részletét mai nyelven közöljük.

„És ezután a keresztfához fordult és szívének ke-

serőségében így szólt: Ó keménységes keresztfá, aki e napon lettél Fiamnak anyja, miért vetted el tőlem őt? En őt karjaimmal ölelgettem, te pedig magadhoz szorítottad kemény vasszegekkel. En őt lágy ruhába takargattam, te pedig önnön vérebe öltöztetted. En őt emlémmek tejjével ettettem, te pedig itattad ecettel és epével. Ó keménységes keresztfá, Júdas bűnösnek vallotta magát mondván: Vétkezem, elarulván az ártatlan vért. te pedig e vérről hagyod magad veresre festeni, ó keménységes keresztfá, mit tettél? Bizony nagyra bártorkodtál az Úr Krisztust magadra terítvén (szegezvén?), ki mindeneket teremtett”.

„Hátrafordult és mondotta: Ó, én szerető Fiam, hol van az örökség, hol a jó-

ság, amit anyádnak hagytál? Hol a ház, hol a hely, ahová fejemet lehajthatnám? Hová menjek, édes-séges Fiam, nálad nélkül? Kire hagyjam árva fejem és kire bizzam magam? Íme, nem tudom.

Mikor a keresztfával szembe jutottak, a keserves Anya megállt, nézte a keresztfát. Mikor látta, hogy szent Fiamra vétéről veres színű lett, legottan a földre térdelt és mondotta: Üdvözlégy, te drágalátos szent keresztfá, te eddig az emberek számára utálatos voltál, most immár a Megváltó testének és vérének érintése által ékes lettél: mintha nemes gyönggyel, arannyal és ezüsttel ékesítették volna fel. És miként szent Fiát e világra szülvén mindenekelőtt imádtá, úgy a szent keresztet is mindenek előtt tisztelte és imádtá.”